

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

**SİYASAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
REVUE DE SCIENCE POLITIQUE

VOLUME • CİLT: 4 / ISSUE • SAYI: 2 SEPTEMBER • EYLÜL 2016
ONLINE ISSN: 2147-6926 • PRINT ISSN: 2147-6934

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi / Marmara University Journal of Political Science /
Université de Marmara Revue de Science Politique
6 Aylık Hakemli Akademik Dergi / Biannual Peer-Reviewed Academic Journal
Basılı ISSN: 2147-6934 Elektronik ISSN: 2147-6926

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Mehmet Emin ARAT (Rektör / Rector)
Derginin Sahibi • Owner of the Journal: M.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Adına, On behalf of Marmara University
Faculty of Political Science Prof. Dr. Recep BOZLAĞAN (Dekan / Dean)
Editör • Editor-in-Chief: Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM
Editör Yardımcıları • Assistant Editors: Öğr. Gör. Murat DAOUDOV, Arş. Gör. Alihan GÖK, Arş. Gör. Koray
KAPLICA, Arş. Gör. Muhammet Erdal OKUTAN

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. Recep BOZLAĞAN, Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Ayşegül SEVER,
Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA, Doç. Dr. Nail YILMAZ, Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Doç. Dr. Erbay
ARIKBOĞA

Bilim Kurulu • Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet İNSEL (Galatasaray Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN (Beykent Üniversitesi), Prof. Dr. Asım
KARAÖMERLIOĞLU (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. Aydın UĞUR (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Ayşegül
YARAMAN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Bedri GENCER (Yıldız Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Birsen ÖRS (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Büşra ERSANLI (Marmara
Üniversitesi), Prof. Dr. Cemil OKTAY (Yeditepe Üniversitesi), Prof. Dr. Christoph KNILL (Ludwig-Maximilians
Üniversitesi / Almanya), Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Deniz VARDAR (Marmara
Üniversitesi), Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Ernest Wolf-Gazo (Kahire Amerikan
Üniversitesi, Mısır), Prof. Dr. Erhan BÜYÜKAKINCI (Galatasaray Üniversitesi), Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU
(İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Füsün ÜSTEL (Galatasaray Üniversitesi), Prof. Dr. Haluk ALKAN (İstanbul Üniversitesi),
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale Üniversitesi), Prof. Dr. İsmail CERİTLİ (Bartın Üniversitesi), Prof. Dr. James M.
CONNELLY (Hull Üniversitesi / İngiltere), Prof. Dr. Jean MARCOU (Grenoble Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Emin
KÖKTAŞ (İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi), Prof.
Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Nuray BOZBORA (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Ömer DEMİR
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Ruşen KELEŞ (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Ted HOPF (Singapur
Devlet Üniversitesi / Singapur), Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Yakup BULUT (Mustafa
Kemal Üniversitesi), Prof. Dr. Yüksel TAŞKIN (Marmara Üniversitesi), Doç. Dr. Dominique MALIESKY (Rennes Siyasal
Çalışmalar Enstitüsü / Fransa), Doç. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi), Doç. Dr. İsmet AKÇA (Yıldız
Teknik Üniversitesi), Dr. Kamil ZAJACZKOWSKI (Varşova Üniversitesi, Polonya)

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres: Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul
Tel/Faks: (0216) 348 43 79
E-posta: yayinevi@marmara.edu.tr

İletişim Bilgileri

Adres: Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Anadolu Hisarı Kampüsü, 34810, Beykoz, İstanbul
Telefon: (0216) 308 99 19 **Faks:** (0216) 308 99 32
E-mail: siyasalbilimlerdersigi@marmara.edu.tr

Baskı • Printing Press: Şenyıldız Matbaacılık
Tel.: 0212 483 47 91 **Sertifika No:**11964

SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin hakemli akademik yayınıdır. Altı ayda bir yayınlanır. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Siyasal Bilimler Dergisi EBSCO uluslararası alan endeksi tarafından taranmaktadır.

JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE is a peer-reviewed academic journal of Marmara University Faculty of Political Science. The journal is a biannual publication. All the views and opinions expressed in the articles are those of the authors and they do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board, or the publisher. The editorial board reserves the right to make necessary changes in spelling and sentences without changing content. The journal is indexed by EBSCO International Index.

Teşekkür

Dergimizin bu sayısına gönderilen makalelere hakemlik yaparak destek veren ve isimleri, unvan-alfabetik sıra gözetilerek aşağıda düzenlenmiş olan meslektaşlarımıza katkılarından ötürü teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk Aydın (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadet Gülden Ayman (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal Eryılmaz (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Zerrin Toprak Karaman (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek (Medipol Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şahin (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Rıza Türkay (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Erbay Arıkboğa (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan Atılgan (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurcan Özgür Baklacioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem Denk (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Zafer Durdu (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice Erol (Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Naci Karkın (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Tarkan Oktay (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayla Zehra Öncer (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış Özdal (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Nejat Özüpek (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin Sarfati (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz Şenol Sert (Özyeğin Üniversitesi)
Doç. Dr. Yılmaz Yıldırım (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sidar Çınar (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Funda Çoban (Aksaray Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Demokaan Demirel (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Demet Şefika Mangır (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasemin Çakırer Özservet (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Armağan Öztürk (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Osman Savaşkan (Marmara Üniversitesi)

Takdim ve Teşekkür

Kurumsallaşma, literatürde sıklıkla kullanılan fakat tanımı konusunda oldukça geniş bir havuz barındıran bir kavramdır. Fakat pratikteki karşılığına odaklanıldığında iki anlamı öne çıkar: Birincisi, bir organizasyon veya girişim, belirlenmiş amaçları yerine getirme aracı olmaktan öte artık kendi içinde bir amaç haline gelmişse kurumsallaştığı iddia edilebilir. Bu kurumsallaşma seviyesine ulaşıldığında söz konusu organizasyon veya girişim artık yerine getirdiği işlevlerin toplamından daha fazlasını ifade eder ve kendine ait bir yaşam dizgesi oluşturur. Kurumsallaşmanın ikinci göstergesi ise, söz konusu birim içindeki usul ve davranışların rutinleşmesi ve bu şekilde gayrişahsiliğin, dolayısıyla da tahmin edilebilirliğin artmasıdır. Kurum artık kendi içinde değerli ve kendi kurallarıyla işleyen bir mekanizma haline gelmiştir. Aktörler bu kurumu güçlendirir, şeklini değiştirir ya da yönlendirir ama kurum işleyen bir mekanizma olarak kendi kendini üretmeye devam eder.

2013 yılında, siyasal bilimler konularında üretilen araştırma ve çalışmalara bilimin evrensel kriter ve etik kurallarına bağlı kalarak yer açan yeni bir kaynak olmak amacıyla yayın hayatına atılan Siyasal Bilimler Dergisi dördüncü yılının içindedir. Ancak, Eylül 2016 sayısı derginin yayın hayatında bazı açılardan önemli bir eşik noktasını da ifade ediyor. Siyasal Bilimler Dergisi, bu sayıyla beraber yeni bir editör kadrosuyla yoluna devam ediyor. Derginin kurumsallaşması adına önceki editör kadrosunun sarf ettiği özverili emekler, bu sürecin başarılı şekilde atlatılmasını sağlayan en önemli etken oldu. Yaklaşık dört yıllık süreçte istikrarlı şekilde kendi kendine işleyebilen bir kurumsal sistemi kurabilen Siyasal Bilimler Dergisi, bu yüzdendir ki, kısa sürede akademi dünyasında kendine özgü bir yer açma ve düşünce düzlemini farklılıklarla genişletme açısından önemli bir mesafe kat etti. Ne mutlu ki, uzun bir yarışta bayrağı teslim alan yarışçılar olarak biz, sahiplenmekten mutluluk duyacağımız, katkı vermekten gururlanacağımız bir dergiyi devraldık. Siyasal Bilimler Dergisi'nin yayın hayatına başlamasının öncesinden, bu yana, dergiyi yaratıcı vizyonlarıyla şekillendiren ve özverileriyle sürdüren, kurucu editörümüz Doç. Dr. Nail Yılmaz ve editör yardımcılarımız Öğr. Gör. Baran Alp Uncu, Öğr. Gör. Murat Daoudov ve Arş. Gör. Ümit Yazmacı'ya en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bundan sonraki süreçte de hem gelinen mevcut noktayı muhafaza etmenin hem de aynı ivmeyle devam ettirip akademi dünyasına katkılar sunmanın daha da fazla emek gerektirdiğinin farkındayız.

Bu teşekkür girizgahından sonra, derginin bu sayıdaki makalelerine gelecek olursak:

Dergimize, Soğuk Savaş döneminde ülke politikalarını anlamakta ve anlamlandırmakta kullanılan en önemli kavramlardan biri olan *caydırcılık teorisi* ile ilgili bir çalışma ile başlayacağız. Emre Gündoğdu, rasyonalite ve tehditlerin inandırıcılığı gibi bir dizi varsayım dayanan klasik caydırma teorisine karşı, aktörler arasında değerler sistemindeki farklılıkları merkeze yerleştiren eleştirileri değerlendirerek teorinin mevcut konumunu tartışıyor. Gündoğdu, klasik caydırma teorisinin mevcut ampirik gerçeklerle uyumsuzluğunu vurgulayarak yeniden formüle edilmesi gerekliliğine odaklanıyor.

Köksal Çalışkan, siyaset biliminin erken dönemlerinde ana akım yaklaşım olan yapısalcı işlevselci yaklaşımının siyasal değişim ve gelişimi açıklama ögesi olan siyasal kültür kavramını ele alıyor. Çalışkan, siyasal kültür kavramını siyaset bilimi için ayrı bir alt disiplin olarak kabul edilmesini sağlayan ve bu konudaki ilk sistematik çalışma girişimi olan Almond ve Verba'nın 1963'te yayınladığı "Civic Culture" çalışmasının ardından, özelden bu çalışmaya yönelik eleştirilerle şekillenen siyasal kültür yazınının odakları ekseninde değerlendirmesini yapıyor.

Bir sonraki çalışmada ise Birsen Banu Okutan, Karl Marx'ın düşünce sistemini Burrell ve Morgan'ın kategorilerine göre değerlendirmeye girişiyor. Marx'ın düşünce sistemini ontolojisi, epistemolojisi, insan doğasına yaklaşımı ve metodolojisi üzerinden yeniden okuyan Okutan çalışmasında, Marksist düşünceyi objektivizm - subjektivizm zıt ikiliğinde objektivizme yakın konuma yerleştiriyor.

Muzaffer Koç'un çalışması ise son yıllarda Türkiye gündeminde sıklıkla bahsi geçen ve siyasal düzlemde de önemli bir tartışma konusunu oluşturan *alt işverenlik* olgusu ile ilgili. Türkiye'de resmi kayıtlara göre 1,5 milyon alt işveren işçisi olduğunu ve bu işçilerin ücret, kıdem tazminatı, yıllık izin gibi özlük hakları ile ilgili ciddi sorunların olduğunu hatırlatan Koç, çalışmasında kamu sektöründe alt işveren olgusuna odaklanarak bu uygulamayı ortaya çıkaran nedenleri, uygulamanın özellikle işçi açısından yarattığı sonuçları ve çözüm önerilerini tartışıyor.

Gülmelek Doğanay da, Türkiye'de Gezi Parkı Protestoları ve dünyada "İşgal Et" ("Occupy") eylemleri ile akademik camiada daha da bahsedilir hale gelen toplumsal hareketlerin değişim ve dönüşümünü aktörlerin eylemleri ve söylemleri üzerinden anlamaya girişiyor. Doğanay, Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı'ndan yola çıkarak Don Kişot Sosyal Merkezi örneğinden farklı grupları birbirine yakınlaştıran ve birlikte hareket etmesine neden olan motivasyonları ve kamusal alanının yeniden inşasından bireysel eylemin kolektif bir davranışı nasıl yarattığı sorularını inceliyor.

Son olarak, Ülku Güney ve Nahide Konak, Türkiye'de ve dünyada kısa ve uzun vadede politika üretimi açısından çok önemli alan olarak öne çıkan uluslararası göç ile ilgili yaptıkları bir çalışmayla dergimize konuk oldular. Güney ve Konak, uluslararası göçün sosyal boyutu üzerine odaklanarak, vatandaşlık ve ötekileştirme ekseninde Bolu'da yaşayan yerleşik halkın Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların kaynaklara erişimi konusundaki görüşlerini analiz ediyor.

İyi okumalar dileriz.

Siyasal Bilimler Dergisi

İçindekiler / Contents

Takdim ve Teşekkür	v
Uluslararası İlişkilerde Caydırma Teorisi / Deterrence Theory in International Relations Emre GÜNDOĞDU	1-22
Siyasal Kültür: Yeni Yaklaşımlara Genel Bir Bakış / Political Culture: An Overview of the New Approaches Köksal ÇALIŞKAN	23-46
“Felsefi Meseleler” Çerçevesinde Marx’ı Yeniden Okuma Girişimi / Re-Reading Marx within the Frame of Philosophical Assumptions Birsen Banu OKUTAN	47-64
Kamuda Bir İstihdam Modeline Dönüşen Alt İşverenlik / The Practice of Subcontracting Which Has Turned into an Employment Model in the Public Sector Muzaffer KOÇ	65-90
Avrupa’da İşgal Hareketlerinin Kapsamı ve Türkiye Örneği: Don Kişot Sosyal Merkezi / The Scope of the Occupy Movements in Europe and the Case of Turkey: Don Quixote Squat Gülmelek DOĞANAY	91-111
Bolu’da Suriyeli ve Iraklı Sığınmacılar Vatandaşlık ve Kaynak Dağılımı Temelinde Öteki Algısı / Syrian and Iraqi Refugees in Bolu: Perception of Others on the Basis of Citizenship and Resource Allocation Ülkü GÜNEY • Nahide KONAK	113-133

Uluslararası İlişkilerde Caydırma Teorisi

Emre GÜNDOĞDU*

Öz

Caydırıcılık, kabul edilemez ölçüde sonuçlar doğuracağı tehdidinde bulunmak suretiyle, potansiyel rakipleri belirli bir davranış tarzını devam ettirmekten vazgeçirmeye dayalı bir stratejidir. Klasik caydırma teorisi, “*rasyonalite*” ve “*tehditlerin inandırıcılığı*” gibi bir dizi varsayıma dayanmaktadır. Tehditlerin inandırıcılığı, nükleer caydırıcılık için merkezi bir konumdadır çünkü tehdit edilen aktör rakibinin bu tehdidi gerçekleştireceğine inanmalıdır. Diğer yandan, caydırıcılık belirli bir hareket tarzının olası sonuçlarını değerlendirmek açısından, maliyet-fayda analizi yapabilen rasyonel aktörleri gerektirmektedir. Son yıllarda, birçok araştırmacı caydırıcılığın kavrayışa ilişkin unsurları içeren ve ampirik kanıta dayanmayan bir teori olduğunu öne sürmüştür. Buna göre, aktörler büyük ölçüde birbirinden ayrılan değer sistemlerine sahipse bir rakibi caydırmak neredeyse imkansız olacaktır. Tehdidin veya rasyonalitenin anlamını tanımlamak konusunda, aktörler birtakım ortak anlayışları paylaşmak zorundadırlar. Bu makale caydırma teorisini yeniden gözden geçirerek, caydırıcılık kavramının günümüzdeki mevcut konumunu değerlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Caydırıcılık, Soğuk Savaş, Nükleer strateji, Rasyonalite, Oyun teorisi

Deterrence Theory in International Relations

Abstract

Deterrence is a strategy attempts to persuade potential opponents not to pursue a particular course of action by threatening unacceptable consequences. Classical deterrence theory is based upon a number of assumptions including “*rationality*” and “*credibility of threats*”. Threat credibility is central to nuclear deterrence because threatened actor has to believe that the threatening actor would carry out her threat. On the other hand, deterrence requires rational actors that able to conduct cost-benefit analysis to evaluate the possible outcomes of a particular course of action. In recent years, many scholars have argued that deterrence is a theory containing various conceptual elements and not based on empirical evidence. Accordingly, if actors have broadly divergent value systems it will be almost impossible to

---

* Doktora Adayı, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: emregundogdu.akdeniz@gmail.com

deter an opponent. To identify the meaning of threat or rationality, actors have to share some common understandings. This article reviews deterrence theory with the purpose of evaluating the current status of the concept of deterrence.

Keywords: deterrence, Cold War, nuclear strategy, rationality, game theory

Giriş

Caydırma teorisi ilk olarak matematikçi ve sosyal bilimciler tarafından sistematik ve bilimsel hale getirildiğinde, politik güç ilişkilerinin maliyet-fayda analizi yapabilen rasyonel politik karar alıcılar tarafından yürütüldüğü varsayılmaktaydı. İnsanların son derece rasyonel olduğu öncülüne dayanan bu anlayış, karar alıcıların duyguları ve perspektiflerini geri plana ittiği gerekçesiyle eleştiriye uğramaktadır. Eleştirel yaklaşımlar, genellikle ortak mantığın evrenselliğine karşı çıkararak politika yapım sürecini açıklarken karar alıcıların kişiliklerini, ideolojilerini ve yerel kültürlerini göz önünde bulunduran kültürcü bir anlayışı savunmaktadır. Konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorilerinin ortaya çıkışıyla birlikte rasyonel caydırma teorisi, gerek kimliğin amaçlar ve normlar üzerindeki etkisini göz ardı etmesi gerekse de öznelerarası kavrayışın rolünü ve sosyal gerçekliğin inşa edilen doğasını önemsememesi sebebiyle eleştiriye uğramıştır.

Günümüz güvenlik çağında caydırıcılığın işlerliği konusundaki şüphecilik, teorinin Soğuk Savaş sonrası etkin hale gelen yeni aktörlerin davranışlarını hesaplayıp hesaplayamayacağı endişesinden kaynaklanmaktadır. Karşılaştırmalı vaka çalışmaları, özellikle psikolojik ve kültürel sınırlamalardan dolayı caydırıcılığın çoğu zaman teorisyenlerin öngördüğü şekilde işlemediğini ortaya koymaktadır. Kriz durumlarında karar alıcılar, yanlış hesaplamalara dayalı psikolojik ve kültürel önyargılarla caydırıcılığın temel aksiyonlarıyla çelişen davranışlarda bulunabilmektedir. Bu çalışma, teori inşa düzeyindeki tüm bu zorluklar sebebiyle Soğuk Savaş sonrası bir analitik kavram olarak önemini yitirmiş görünen caydırıcılık anlayışının günümüz şartlarındaki işlerliğini gözden geçirmektedir.

Caydırma Teorisinin Tarihsel Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce strateji çalışmalarına sivil katılım, savaş olgusunun "genel çalışmalara bırakılacak kadar önemli" olduğunu gözler önüne seren Birinci Dünya Savaşı'nın korkunç maliyetlerine rağmen minimum düzeyde kalmıştır. Siviller, askeri planlamalara yaygın bir biçimde ilk olarak, Walt'un (1991) deyimıyla güvenlik çalışmalarının "*İlk Dalgası*" veya "*Altın Çağı'm*" sahneye koyan İkinci Dünya Savaşı boyunca dahil olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki nükleer devrim, güvenlik çalışmaları üzerinde büyük bir etki oluşturmuş ve araştırmacılar bu sürecin etkilerini anlamlandırmaya yoğunlaşmışlardır. Nükleer silahların güvenlik çalışmaları üzerindeki muazzam etkisiyle birlikte temel stratejik sorular devletlerin kitle

imha silahlarını politikanın enstrümanları olarak nasıl kullanabileceği üzerine odaklanmıştır (Walt, 1991: 213-214).

1948 yılında Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri'ne bağlı olarak kurulan ve kısa bir süre sonra, Soğuk Savaş'ın yarattığı sorunlara odaklanarak, disiplinler arası faaliyet gösteren sivil bir düşünce kuruluşuna dönüşen “*Project Research and Development*” (*RAND Corporation*), atom silahlarına dayalı olarak caydırıcılık kavramının gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır (Long, 2008: 1). Caydırıcılık literatürünün büyük ölçüde “*RAND Corporation*” bünyesinde çalışmalar yürütmüş bulunan Bernard Brodie, Hermann Kahn, Thomas Schelling, Glenn Snyder, Albert Wohlstetter gibi Soğuk Savaş düşünürleri tarafından geliştirildiğini belirtmek gerekir (Powell, 2003: 87). Dönemin Birleşik Devletler Başkanı John F. Kennedy'nin 1961 yılında Robert McNamara'yı Savunma Bakanı olarak atamasıyla birlikte, caydırıcılık sözü edilen bilim adamlarının çalışmaları doğrultusunda Amerikan stratejik politikasının merkezi haline gelmiştir (Levine ve Levine, 2006: 607).

Soğuk Savaş'ın başlangıcında, “*Manhattan Projesi*”¹ fizikçileri, atom silahını ilk darbeyi indirenin savaşı kazanacağı, sivil halkı ve sanayi merkezlerini hedef alan bir baskın ve terör silahı olarak tanımlamışlardı. Fakat 1957 yılında Sputnik füzesinin fırlatılması, Sovyetler'in kıtalararası menzil kabiliyetine sahip füzeler (*ICBM*) üretebileceğini göstermiş ve böylece fizikçiler çatışan tarafların birbirlerini yok edebileceği bir nükleer felaket tablosu çizmişlerdi. Buna göre, ilk darbeyi alan taraf buna karşılık verebilir ve çatışma bir nükleer felakete dönüşebilirdi. Söz konusu iki durum, birbirinden bağımsız iki ayrı senaryo gibi ele alındığı için ortaya bir çelişki çıkmaktaydı. Çünkü atom silahı kesin sonuç alınabilecek bir baskın silahı ise karşı tarafın buna karşılık vermesi ve dolayısıyla çatışmanın nükleer bir felakete sürüklenmesi mümkün değildi (Karaosmanoğlu, 1996: 330; Yost, 2011: 1402-1403). Doğa bilimcileri, süper güçlerin merkezi bir otoritenin denetimi altında silahsızlanmaya gitmemesi durumunda nükleer bir felaketi kaçınılmaz görmüşlerse de; Brodie (1946), bir devletin nükleer karşılık verme yeteneğini elinde bulundurarak olası bir nükleer saldırıyı caydırabileceğini belirtmiştir. Bu yaklaşım, nükleer silahların ortaya çıkışından önce askeri stratejinin temel amacının savaşların kazanılması olduğunu, kitle imha silahlarına sahip rakipler karşısında ise temel stratejinin savaşların önlenmesi olacağını ortaya koymuştur (Howard, 1981: 3; Bates ve McHorney, 2000: 111-112).

Nükleer güvenlik konusundaki erken dönem araştırmaların en büyük endişesi, kitle imha silahlarının kullanılması durumunda ortaya çıkacak sonuçların katlanılmasının imkansızlığı olmuştur. Diplomatlar ve bilim insanları uluslararası politikanın nükleer gücün gölgesi altında şekillendiğini anlamışlar ve nükleer çağın ortaya çıkışından bu yana atom silahı rekabetini dizginleme konusundaki teorik çalışmalara ağırlık vermişlerdir. Bu çerçevede, nükleer felaket tablosu çizenlerin aksine iyimser teorisyenler nükleer silahların caydırıcılığından hareketle devletlerin güvenlik politikalarının birbirini dengeleyeceğini iddia etmişlerdir (Gartzke ve Jo, 2009: 209-211).

1 Manhattan Projesi, nükleer silah geliştirilmesiyle ilgili araştırma ve çalışma yapmak üzere, 1942 yılında Birleşik Devletler, İngiltere ve Kanada tarafından başlatılan bir projedir.

Bu yaklaşım ilk olarak Wohlstetter'ın (1958) ortaya koyduğu “ilk vuruş” ve “ikinci vuruş” kapasitesine dayalı misilleme yeteneğine dayandırılmıştır. “İlk vuruş kapasitesi”, bu yeteneğe sahip olan tarafın karşı tarafın misilleme kapasitesini yok edebileceğini ve bu süreçten minimum zararla çıkabileceğini ifade etmekteydi. “İkinci vuruş kapasitesi” ise karşı tarafın ilk vuruşundan sonra misilleme araçlarının tamamen tahrip olmaması, diğer bir deyişle bu araçların kurtarılabilmesi neticesinde ilk vuruşu yapana karşı bir ikinci vuruş yapabilme yeteneğini ifade etmekteydi. Wohlstetter'a göre, nükleer dengenin istikrarı ancak ikinci vuruş gücüne sahip olmakla mümkündür (Paret, 1986: 753). Diğer bir deyişle, bir ilk vuruşu caydırmak için bir ikinci vuruş kapasitesine sahip olunmalıydı. Böylece bir caydırıcılık paradoksu olarak insanlara zarar verme yeteneği barışa yol açarken, rakibin silahlarını tümüyle yok etme yeteneği savaş riskini arttırmaktaydı (Sent, 2007: 463).

1950'lerde Schelling, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin hem çatışan hem de ortak çıkarları olduğunu belirtmiş, “nükleer caydırıcılık”, “kriz yönetimi”, “sınırlı savaş”, “silahların kontrolü”, “baskı ve zorlayıcı ikna” gibi stratejik durumları pazarlık süreci çerçevesinde ele alarak oyun teorisini kullanmıştır (Russett vd., 2006: 250-251; Sent, 2007: 455-471). Schelling'in oyun-teorik yaklaşımı, sosyal etkileşimlerin hem ortak hem de çatışan çıkarları kapsayan oyun modelleri ile analiz edilebileceğine dair yeni bir anlayışı ortaya koymuştur. Karar verme süreçlerini güvenlik analizlerinin merkezine yerleştiren bu anlayış, aktörlerin tutarlı bir değerler sistemi içinde soğukkanlı bir şekilde fayda ve maliyetlerini hesaplayabilecekleri varsayımından dolayı eleştiriye uğramıştır (Field, 2004: 74).

Schelling'in (1960), rakibi uzlaşmaya zorlamak için tırmanma riskini göze alarak durumun bir dereceye kadar kontrol dışına çıkmasına göz yuman yaklaşımı, riskleri minimize etmek yerine zorlayıcı etkiyi maksimize etmeyi öngörmekteydi (Schelling, 1960: 200). Benzer şekilde Kahn (1965), nükleer silahların müzakerenin bir biçimi olarak nasıl kullanılabilceği konusunda çalışmalar yürütmüştür. Kahn, her bir basamağı rakiplerin birbirine yönelik askeri faaliyetlerindeki bir artışı simgeleyen ve her bir tarafın bir sonraki basamakta tırmanma üstünlüğünü elde etmeye çalışarak rakibe vazgeçmek konusunda sorumluluk yükleyen bir “tırmanma merdiveni” metaforu geliştirmiştir. “Güç gösterisi”, “askeri-lokal nükleer savaş”, “sivil tahribat saldırısı” gibi basamaklardan oluşan bu model, rakibin kararlarını ve isteklerini manipüle etme konusunda nükleer silah kullanımı tehdidinin kontrollü bir biçimde yürütülebileceği varsayımına dayanmaktaydı. Kahn'ın yaklaşımı, farklı stratejik kültürlere sahip aktörlerin rakibin bir tırmandırıcı eylemini yanlış algılayabileceği ve çatışmanın global ölçekte bir nükleer savaşa kadar uzanabileceği gerçeğinden hareketle eleştiriye uğramıştır (Kane ve Lonsdale, 2012: 208-209). Ayrıca bu tartışmalar nükleer savaşın ne kadar hesaplanabilir ve toleransla karşılanabilir hale getirilirse saldırının da o kadar olası hale gelebileceğine dair yeni tartışmaları gündeme getirmiştir (Kissinger, 2000: 677-678).

Bu süreçteki temel tartışma, ikinci vuruş yeteneğine dayalı topyekûn nükleer savaşı ifade eden “Karşılıklı Mahvolma” (*Mutual Assured Destruction: MAD*) mantığı ile olası bir nükleer savaş daha hesap edilebilir ve daha az tahribat yapacak boyutlara indirmeyi hedefleyen “Esnek Karşılık”

(*Flexible Response: FR*) mantığı arasındaki farklılık üzerinde şekillenmiştir. *FR* stratejisi, Birleşik Devletler'e veya müttefiklerine karşı gerçekleştirilecek olası bir saldırıya karşı verilecek tepkiyi nükleer seçenekle sınırlandıran yaklaşımın aksine, düşman faaliyetlerine uygun düzeyde karşılık vermeyi öngören bir savunma stratejisi olarak ortaya atılmıştır. Buna göre, mevcut seçenekler olası bir konvansiyonel saldırı karşısında konvansiyonel silahlarla karşılık verilmesini, başarısız olunması durumunda taktik nükleer silahların sınırlı şekilde kullanılmasını ve son olarak büyük ölçekli topyekûn nükleer saldırının gerçekleştirilmesini içermektedir. Birleşik Devletler'in düşük yoğunluklu seçenekleri elinde bulundurması ve bu çerçevede bu seçenekleri değerlendirmesinin daha olası olduğunun bilinmesi ise caydırıcılığın inandırıcılığını arttıracaktı (Kane ve Lonsdale, 2012: 207). *FR* stratejisini savunanlar, rakipten taviz elde etmenin bir aracı haline gelen "*felaket sonucundan*" nasıl kaçınılacağı sorusuna odaklanmışlardı. *MAD* savunucuları ise paradoksal bir şekilde "*istikrar*" olgusunu dünyanın bütünüyle istikrarlı olmadığı; bir şeylerin bir şekilde kontrol dışına çıkabileceği inancının bir ürünü olarak görmekteydiler (Hynek, 2010: 436-437; Art ve Waltz, 1983: 501). Tırmanma riskinin sınırlandırılabilirliği ve kontrol edilebilirliği tartışmaları bağlamında *FR* savunucuları, korkunç risklerden kaçınma konusunda karar yapıcılara güvenebileceğini düşünmezken; *MAD* savunucuları ise devlet adamlarının ihtiyatlı olduklarını düşünmekteydiler. Diğer yandan, her ne kadar topyekûn nükleer savaş düzeyinde denge istikrarlıysa da, taraflar şiddetin daha düşük düzeylerinde kışkırtma ve çeşitli askeri casusluk vb. gibi faaliyetlerle meşgul olma konusunda nispeten özgürdü (Waltz, 1983: 500-502). Diğer bir deyişle, nükleer denge süper güçler arasındaki doğrudan bir savaş olasılığını azaltmakta fakat dolaylı çatışma olasılığını arttırmaktaydı. Snyder (1965), bu durumu "*istikrar-istikrarsızlık paradoksu*" olarak tanımlamıştır. İki süper güç gerek nükleer gerekse de konvansiyonel olarak karşı karşıya gelmekten kaçınmakta fakat iki rakip arasındaki doğrudan çatışmanın yerini vekalet savaşları almaktaydı (Krepon, 2001: 1-2). Kore ve Vietnam savaşları, kitle imha silahlarına sahip olmayan devletlerin rakiplerinin nükleer yeteneklerinden çekinmediğini; bu tür durumlarda konvansiyonel yeteneğin daha inandırıcı ve etkili bir caydırıcı unsur olduğunu göstermişti (Gerson, 2009: 35). Vietnam savaşı, Schelling'in "*sınırlı savaş*" konsepti doğrultusunda kontrollü tırmanma stratejisine dayalı olarak yürütülmüş; rakibin belirli bir noktada müzakereyi kabul edeceği varsayımına dayalı şekilde bir "*aşamalı tırmanma*" öngörülmüştü. Ne var ki Schelling'in McNamara'ya üç hafta içinde bir sonuç elde edileceğini belirtmesinin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen durum daha da kötüleşmekteydi (Sent, 2007: 464-465).

Bu durum karşısında Richard Nixon yönetimi (1969), düşmanlarına irrasyonel görünerek Kuzey Vietnam yönetiminin Birleşik Devletler'in her türlü ölümcül sonuca katlanmak pahasına ölçsüz bir güçle saldıracağına inandırılmasına; diğer bir deyişle, Amerikan Başkanının davranışlarının çılgınca ve öngörülemez olduğu konusunda bir imaj çizilmesine dayanan "çılgın adam *teorisine*" başvurdu (Birch, 1985: 147-148). Bu doğrultuda Nixon, hedeflerine ulaşmak için her türlü bedeli ödemeye hazırmış gibi görünecekti; fakat rakipleri gerçekten de kendi hedeflerine ulaşmak için her türlü bedeli ödemeye hazır olunca bir sonuca ulaşamamıştı (Welch, 2005: 154).

Jimmy Carter dönemine gelindiğinde konvansiyonel savaş resmi stratejik doktrin olarak *MAD*'in yerini almış, sonrasındaki Ronald Reagan yönetimi de Pentagon planlamacılarının gerekli görmesi

üzerine konvansiyonel güçleri arttırmak için geniş miktarlarda harcama yapmıştır (Lebow ve Stein, 1995: 160). Reagan yönetimi (1983), düşmanın fırlattığı nükleer füzelerin hedefine ulaşmadan havada önlenip imha edilmesi üzerine planlanan bir program olan “*Stratejik Savunma Girişimi’ni*” (*The Strategic Defense Initiative: SDI*) başlatarak MAD anlayışının gerektirdiği saldırı tehdidinde dayalı bir anlayıştan savunma yeteneğine dayalı bir sisteme geçiş yapmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği ise *SDI*’yi nükleer istikrarı bozucu bir tehdit olarak görmüştür çünkü bir devletin savunma yeteneği rakibin misilleme yeteneğini bertaraf etmiş olacağından, Birleşik Devletler’in savunma yeteneği arttıkça düşmanlarına saldırı yeteneğini kullanma isteği de doğal olarak artacaktı (Charles, 2015: 471; Powell, 1990: 174-175).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise 11 Eylül saldırılarına kadar caydırıcılık konusunda çok az çalışma söz konusu olmuştur. Bu çalışmalar özellikle nükleer düzeydeki devletler arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. 11 Eylül saldırıları ise hedefleri doğrultusunda intihar saldırıları düzenleyen, şehit olmanın önemli bir rol oynadığı din veya ideolojiler tarafından motive edilen ve misilleme yapmak için bir “*cevap adresi*” olmayan teröristlerin caydırılması konusunu gündeme getirmiştir (Davis ve Jenkins, 2002: 4).

Terörizmi caydırma konusunda üç yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birinci yaklaşım “*dolaylı caydırıcılık*” olup, terörist organizasyonların kendisini değil, ona destek olan üçüncü tarafları baskı altına almayı hedeflemektedir. Davis ve Jenkis (2002), El Kaide üzerine yaptıkları çalışmada bir terör örgütünün tek başına bir oluşum olarak görülmesinin hata olacağını ve örgütlerin, liderleri, askeri planlamacıları, finansörleri, lojistik destekçileri, savaşanları, toplumsal tabanından örgüte istihdam sağlayan görevlileri, kendisini destekleyen tabanı ve diğer dini ve ideolojik figürleri kapsayan bir “*sistem*” olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede, kişi düzeyinde belirli bir örgüt liderinin caydırılması mümkün görünmese bile, sistemin diğer unsurlarının (terörü destekleyen devletler ve finansörler vs.) caydırılabileceği varsayılmaktadır. İkinci yaklaşım olan “*yadsıma yoluyla caydırıcılık*” ise devletlerin terör taktikleri karşısında herhangi bir biçimde taviz vermeyeceğine yönelik kararlılığı konusunda rakiplerini ikna ederek bu tarz saldırıları denemek için çok maliyetli kılmasıdır. Bu çerçevede, teröristlerin her ne kadar yaşamlarını riske atmak konusunda dahi istekli de olsalar, operasyonel başarısızlık şansları çok yüksek olan ve olumlu sonuç alamayacaklarını bildikleri bir saldırıya girişmekten caymış olacakları varsayılmaktadır (Wenger ve Wilner, 2012: 22-25). Belirtmek gerekir ki bu tehdit, rakibi mağlup etmeyi gerektirmeyen savunmaya yönelik bir stratejidir (Gerson, 2009: 40). Örneğin Birleşik devletler anti-terörizm politikasının sütunlarından biri de, elinde rehine bulunduran teröristlerle asla görüşmemek ve taviz vermemektir (Ginges, 1997: 171). İsrail gibi ülkelerce de benimsenen bu “*asla-görüşmeme*” tavrının mantığı, bu politikaya bağlı kalındığı takdirde hiçbir şey elde edemediğini gören teröristlerin rehin almayı bırakacağı fikrine dayanmaktadır. Ancak bazı durumlarda, yeterince önemli görülen şahısların güvenliği söz konusu ise –Reagan yönetiminin “*1985-86 İrangate skandalı*” olarak bilinen süreçte rehinelere serbest bırakılması karşılığında silah takası yapması örneğinde görüldüğü gibi- hükümetler asla-görüşmeme taahhüdünden taviz verebilmektedir. Çünkü bazı durumlarda taviz vermemenin tahmin edilen maliyeti taviz vermenin maliyetini aşabilmektedir (Sandler ve Arce, 2003: 320-321). Üçüncü yaklaşım olan

“cezalandırma yoluyla caydırıcılık” konusunda ise terörizme karşı doğrudan bir caydırıcı tedbir olarak misilleme tehditlerinin etkili olup olmayacağı tartışılmaktadır. Örneğin Steinberg (2001), 11 Eylül saldırıları sonrasında, radikal liderlerin eylemlerinin maliyet ve faydaları üzerine değerlendirme yapmaları için terörizm destekçilerinin bulunduğu bölgelerde belirlenen hedeflere saldırmanın gerekli olduğunu belirtmekteydi. Steinberg, bu saldırıların teröristler açısından maliyetleri yükseltecek şekilde aşırı “ölçüsüz” ve “orantısız” görünmesi gerektiğini belirtmektedir (Wenger ve Wilner, 2012: 28).

Gerek cezalandırmaya gerekse de yadsımaya dayalı caydırıcılık stratejileri teröristlerin şiddete dayalı faaliyetlerinden elde etmeyi umdukları faydayı ortadan kaldırmaya çalışarak caydırılabileceğine dair gerçekçi olmayan bir öncüle dayandığı iddiasıyla eleştirilmektedir. Bu eleştiri sadece teröristlerin kesin olarak irrasyonel olmalarından dolayı değil, aynı zamanda başarıyı tutarlı bir ölçütle ele almamalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü birçok terörist kendi eylemlerini devletlerin nasıl tepki verdiğine dikkate almaksızın verimli bulabilmektedir (Abrahms, 2014: 2-3). Asimetrik savaş çağında ana stratejik problem, “misilleme” ve “kendini-sınırlamanın” her ikisinin de eşit derecede başarısız stratejiler olmasıdır. Zayıf tarafa karşı güç kullanmak onun sosyal gücünü, yerel ve uluslararası gözlemciler önündeki başarısının inandırıcılığını arttırmaktadır. Karşılık vermemek ise zayıflık olarak algılanmakta ve daha fazla saldırganlığa davetiye çıkarmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan bu yeni durum, caydırıcılığa başvurmayı deneyen devletler açısından bir “caydırıcılık tuzağı” yaratmaktadır (Adler, 2009: 85-100).

Günümüzde caydırıcılık çalışmaları ilk dönem çalışmalarda olduğu gibi teorik tartışma geliştirmek yerine strateji geliştirmeye yönelmiştir. Bu çalışmaları önceki çalışmalardan ayıran en önemli özellik, devletler arası ilişkilerin dışına çıkarak terörizme odaklanmasıdır (Aydın ve Ereker, 2012: 68).

Caydırma Teorisinin Temel Varsayımları

Caydırıcılığın başarılı bir biçimde işleyebilmesi için potansiyel bir saldırganın kendisine misilleme yapılacağı konusunda rakibinin tehdidini inandırıcı bulması gerekmektedir (Danilovic, 2001: 341). Diğer yandan, hem caydıran hem de caydırılan aktör tasarlanan hareket tarzının görece lehte ve aleyhte sonuçlarını değerlendirebilmek için çeşitli maliyet-fayda analizleri yapabilmelidir. Bunun gerçekleşmesi ise rasyonel karar verebilecek ve rasyonel davranışı benzer çizgiler çerçevesinde tanımlayabilecek uygun karar alıcıların varlığına bağlıdır. Bir caydırıcılık etkileşiminden söz edebilmek için, “caydıran” ve “caydırılan” olmak üzere caydırıcı ilişki içerisinde olduğunu kabul eden tarafların varlığı gerekmektedir.² Diğer bir deyişle, belirli bir davranış tarzı benimsendiği

2 Örneğin dönemin Britanya Savunma Bakanı John Nott, 1982 yılında Britanya'nın Arjantin ordusunu Falkland Adaları'nı işgalden caydırmakta niçin başarısız olduğu bir soru üzerine, “böyle bir caydırıcı ilişkinin farkında olmadığını, Falkland Adaları'nı bir işgalden caydırmanın hiç aklından geçmediğini, işgal gerçekleşmeden dört gün öncesine kadar bunun gerçek bir tehdit olarak görülmediğini” belirtmiştir (Dorman vd., 2005: 18).

takdirde bunun birtakım sonuçlar doğuracağına farkında olan taraflar arasında bir çeşit bilişsel bağlantı bulunması gerekmektedir (Dowding, 2011: 143).

Tehditlerin İnandırıcılığı

Caydırma teorisyenlerine göre, caydırıcılığın başarısı tehditlerin potansiyel saldırganlara inandırıcı gelmesine bağlıdır. Tehditlerin inandırıcılığı bağlamında, “*askeri kapasite*”, “*sinyalizasyon ve pazarlık gücü*”, “*itibar*” ve “*tehlakedeki çıkarlar*” olmak üzere dört anahtar faktörden söz edilebilir (Huth, 1999: 25-48).

Caydırıcılığın gerçekleşebilmesi için devletler silahlı bir çatışmada saldırganın üzerine kayda değer maliyetler yükleyebilecek bir “*askeri kapasiteyi*” elinde bulundurmalıdır. Bir tehdidin inandırıcı olarak dikkate alınabilmesi için saldırganın rakibinin mevcut askeri gücünü kullanmakta kararlı olduğuna inanması gerekmektedir. Teorisyenler, bu tehditlerin iletilebilmesi için ise diplomatik açıklamalar, çeşitli demeçler ve savaş dışındaki her türlü askeri girişim yoluyla rakiplere risk alma konusunda kararlı olduğunu ileten mesajlardan oluşan birtakım “*maliyetli sinyallere*” ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir (Lieberman, 2013: 236).

Caydırma teorisyenleri manipüle edilebilen ve bu sebepten inandırıcı olmayabilen “*sinyaller*” ile manipüle etmenin oldukça maliyetli olduğu ve bu sebeple özünde inandırıcılık taşıyan “*sinyaller*” arasındaki ayrıma odaklanmaktadır (Kydd, 2015: 149-151). Bu yaklaşıma göre, bir tehdit sinyali gönderme eylemi ancak maliyet yarattığında inandırıcı hale getirilebilir; çünkü gönderici aslında tehdidi gerçekleştirmek istemiyorsa, maliyete maruz kalmak konusunda isteksiz olacaktır. Dolayısıyla inandırıcı olabilmek için bir tehdidin gerçekte niyetli olmayan aktörün cesaret edemeyeceği birtakım maliyet ve riskleri içermesi gerekmektedir (Huth, 1999: 25-48).

“*İtibarı*” rolüne ilişkin olarak ise caydırıcılık literatüründe bir aktörün geçmişteki davranışının, gelecekteki davranışının güvenilir bir belirleyicisi olup olmadığına ilişkin tartışmanın devam ettiğini belirtmek gerekir (Miller, 2003: 40-78). İtibar, “*bir özellik veya yeteneğin diğer insanlar tarafından tanınması*” olarak tanımlanabilir. Devletler cesur, kararlı, umursamaz, güvenilmez, esnek, güvenilir, irrasyonel, tahmin edilebilir, savaşçı, zorba veya blöfçü oldukları konusunda itibara sahip olabilirler. Caydırıcılık literatüründe itibar olgusu genellikle bir “*sahiplik*” konsepti biçiminde ele alınmaktadır. Örneğin Schelling, “*Sovyetler’in Birleşik Devletler’in davranışları hakkındaki beklentilerinin, Birleşik Devletler’in sahip olduğu en değerli varlık*” olduğunu öne sürmekteydi. Snyder ve Diesing de (1977), kazanılabilecek ve tekrarlanan örneklerle depolanabilecek bir “*kararlılık kredisinden*” söz etmişlerdir. Fakat bu yaklaşımlar, bir aktörün nasıl davrandığının herkesçe aynı şekilde yorumlanarak söz konusu davranıştan aynı çıkarsamayı yaptığını varsaymaktadır. Ne var ki bir aktörün olası niyetini değerlendirmek kompleks bir çıkarsama problemidir. İtibarın sahip olunan değil, diğerlerinin algısına dayanan bir konsept olduğu düşünüldüğünde, aktörlerin kendi itibarlarını anlamak için diğerlerinin algıları konusunda çalışma yapması gerektiği belirgin hale gelmektedir (Mercer, 1996: 22-33).

“Çıkarlar” konusunda ise bir anlaşmazlıkta yüksek çıkara sahip devletlerin güç kullanımı

konusunda oldukça istekli olduğu ve bu çıkarları güvenceye almak için askeri kayıplara katlanmayı göze alacakları; hayati derecede önemli olmayan çıkarlar konusunda ise daha isteksiz olacakları düşünülmektedir (Toft, 2001: 96). Diğer bir deyişle, elde edilecek çıkara ilişkin maliyet ve fayda algılamaları birçok sebepten dolayı farklı olabilmekte; peşinde koşulan çıkara ilişkin ilginin boyutu ise risk alma konusundaki gönüllülük veya maliyete katlanmanın derecesini belirlemektedir (Roehrig, 2006: 20-21). Örneğin Joynt ve Corbett (1978), ülke topraklarının savunmasından başlayıp açıkça tanımlanmış nüfuz kürelerine veya müttefik topraklarına inerek diğer çıkarların savunmasında sifıra yakın seviyeye düşen bir “inandırıcılık eğrisinden” söz etmektedir. Buna göre bir devletin tepki verme olasılığı doğrudan saldırı türleri karşısında diğerlerine göre daha muhtemeldir; devletlerin inandırıcılığı çatışma konularına göre değişime uğrayacaktır (Kilgour ve Zagare, 1991: 308-312).

Danilovic de (2002), inandırıcılığı güç ve bölgesel çıkarlar gibi faktörlerle ilişkilendirmekte; Schelling başta olmak üzere klasik caydırma teorisyenlerinin “baskı” ve “zorlayıcı ikna” gibi stratejileri kullanarak inandırıcılığı ayakta tutma girişimlerinin gerçekçi olmadığını belirtmektedir (Quackenbush, 2011: 754-755). Kilgour ve Zagare ise (1991) vaka analizlerine dayalı fikir yürütmelerin teori inşa düzeyinde yer almaması gerektiğini belirtmektedir (Kilgour ve Zagare, 1991: 307). Benzer şekilde Quackenbush (2011), inandırıcılık olgusunu devletlerin içsel dinamikleriyle açıklamanın geleneksel caydırma teorisi ile caydırıcılığın nicel analizleri arasında bir bölünmeye işaret ettiğini öne sürmektedir. Ona göre, nicel çalışmalar genel olarak rasyonel caydırma teorisini test etmeyip bağımsız olarak geliştirilen hipotezleri sınamaktadır (Quackenbush, 2011: 754-755). Zagare ve Kilgour (2000), tehditlerin sadece devletlerin çatışmayı geri adım atmaya tercih ettiği ölçüde inandırıcı olduğunu belirterek inandırıcılığı bir devletin çatışma ve vazgeçme arasındaki tercihinin bağlı kılmaktadır (Zagare ve Kilgour, 2000: 285-307).

Rasyonalite

Soğuk Savaşın nükleer caydırıcılık stratejisi, Brodie, Wohlstetter, Schelling ve Kahn gibi caydırıcılığın rasyonel aktör okuluna mensup entelektüel kurucuları tarafından, karar verme sürecinde aktörlerin kültürel veya davranışsal niteliklerini dikkate almaksızın caydırıcılığın entelektüel doğasına odaklanan bir “rasyonel aktör” modeli üzerine oturtulmuştur (Blackwell, 2011: 34).

Devletlerin rasyonel olduğunu varsaymak, dışsal çevrelerinin farkında olduklarını ve beklentilerini nasıl gerçekleştirecekleri konusunda makul bir biçimde düşündüklerini varsaymak anlamına gelmektedir. Buna göre, devletler diğer devletlerin tercihlerini ve kendi davranışlarının bu devletlerin davranışlarını nasıl etkileyeceğini tahmin etmeye çalışmaktadırlar. Rasyonalite varsayımına göre, aktörler aralarından tercih yapmak zorunda oldukları farklı stratejileri gözden geçirdiklerinde her birinin fayda ve maliyetlerini dikkate alarak başarı olasılıklarını belirlemektedir (Mearsheimer, 2009: 244).

Rasyonalite varsayımı, insanların her ne kadar mükemmel bir biçimde optimal tercihler yapmasalar ve çoğu zaman aktörleri aşan küçük sapmalar söz konusu olsa da, kararların bir “en

iyi sonuçlar” evreni etrafında kümelenmeye yatkın olduğunu öne sürmektedir (Knopf, 2013: 22). Bu yaklaşıma göre, karar alıcılar verili bir fayda fonksiyonu ve sübjektif inanç altında, eğer bir eylem diğerinden daha yüksek bir beklenen faydayı (expected utility) teşvik etmekteyse bu eylemi bir diğerine tercih edecektir (Perea, 2012: 64). Görüldüğü üzere bu yaklaşım ekonomi kaynaklı olan maliyet-fayda analizi kavramıyla yakından ilişkilidir. Uluslararası politikaya uyarlanan bu kavramın temel öncülü, faydalar maliyetleri aştığında bir politik aktivitenin gerçekleştirileceği; maliyetler faydayı aştığında ise herhangi bir aktiviteye girilmeyeceğidir. Caydırıcılık konsepti çerçevesinde, bir meydan okumanın faydaları maliyetlerini aşarsa meydan okuma rasyonel hale geleceğinden, caydırıcılık başarısızlığa uğrayacaktır. Meydan okumanın maliyetleri faydalarını aşyorsa caydırıcılık başarılı olacaktır (Stein, 2009: 60).

1970’lerle birlikte, istatistiksel ve vaka çalışmasına dayalı metotların yaygınlaştığını, caydırma teorisinin ampirik olarak sınındığını ve bu çalışmaların 1950 ve 60’larda nükleer stratejinin geliştirilmesinde oyun teorisine dayalı olarak kullanılan “*rasyonel aktör*” varsayımlarına meydan okuduğunu belirtmek gerekmektedir (Knopf, 2010: 1). Özellikle sosyal normlar tarafından sürdürülen davranış rasyonel seçim modellerinin bireyselci ve rasyonalist temellerini zedelemektedir. Çünkü elde edilecek sonuçlara yönelik bir araç olan rasyonel eylemin aksine, norm odaklı davranış sonuç odaklı değildir. Benzer bir biçimde kimlik olgusunu rasyonel seçim modelleriyle uzlaştırmak çok güç görünmektedir çünkü kimlik doğrudan ve aracısız olarak çıkarları ve davranışları etkileyebilmektedir. Birçok araştırmacı etik eylemin bilinçli hesaplamadan kaynaklanmadığını belirtmektedir (Kahler, 1998: 937). Rasyonel seçim teorisi, elde edilecek amacın değerinin algılanması ve o amaca yönelik bağlılık düzeyi gibi farklılıkları göz ardı ederek “*ortak iyi*” hakkında herkesin aynı kavrayışa sahip olduğunu varsaymaktadır. Politik psikoloji çalışmaları ise politik sonuçlar konusunda insanların farklı duygusal çıkarlara sahip olduğunu ve bir konu hakkında farklı yargıya varabilecekleri üzerinde durmaktadır (Crenshaw, 2002: 142).

Caydırma teorisi ile ilgili en önemli problemin karşıt-kültür kıyaslama eksikliği olduğu söylenebilir. Stratejik düşüncenin ulusal biçimleri, kültürel farklılıkları yansıtabilmekte ancak standart caydırma teorisi bu farklılıkları tanınamaktadır. Caydırma teorisi, rasyonel seçim modelleriyle uyumlu bir “*caydırıcılık ortak anlayışı*” varsaymaktadır. Ne var ki devletler ödülleri ve çıkarları, tehditleri ve karşı-tehditleri, maliyetleri ve kazanımları, başarısızlık ve başarıları mükemmel biçimde hesaplasalar bile pratikte farklı davranabilmektedir (Zhang, 1992: 4-5).

Değerler, kültürler ve davranış biçimleri arasındaki farklılıklar sebebiyle aktörler rakiplerinin niyetlerini değerlendirmek ve tepkilerini tahmin etmek konusunda güçlük çekmektedir (Payne, 1996: 45-46). Bir aktörün rakibinin davranışları hakkında tutarlı görüşler oluşturabilmesi için ise bilginin diğerlerine iletilebilir olması gerektiği söylenebilir (Eggertsson, 1990: 302). Aktörlerin sadece dışsal bir parametre hakkındaki bilgisini değil, aynı zamanda bir diğer aktörün bilgisi hakkındaki bilgisini ifade eden “*ortak malumat*” olgusu, sosyal ve kültürel içeriği rasyonel modellere dahil etmeyi önerenlere bir bağlantı sağlamaktadır (Osborne ve Rubinstein, 1994: 73; Rubinstein, 1989: 385). Çünkü rasyonalist paradigma, farklı perspektiflerin bilgi eksikliğinden kaynaklandığını ve yeni data eklemenin gerçek durumun daha objektif kavranmasına eşdeğer

olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla rasyonalist yaklaşım, bir durumun farklı yorumlanmasını bir sorunsal olarak ele almamaktadır (Rathbun, 2007: 543). Elbette ki karar yapıcılar bir konu hakkındaki bütün bilgiler elde edilene ve bütün doğrular bilinene dek beklemeyeceklerdir ki bu durum reel yaşamda mümkün değildir. Çoğu zaman karar yapıcılar bilişsel sınırlamalar ve sosyal normlara dayalı kültürel etmenlerden dolayı “*sınırlı rasyonalite*” içerisinde hareket etmektedir (Gigerenzer ve Selten, 2002: 4-10).

Belirtmek gerekir ki irrasyonel davranmak ve öngörülemeyen olmak caydırıcılığı zayıflatmaktadır (Dowding, 2011: 143). Nitekim çatışma teorisyenleri, caydırıcılığın bu paradoksuna dikkat çekmekte; rakibini caydırmak isteyen bir aktörün irrasyonel olmasının, daha az seçeneklere sahip olmasının veya konuyla ilgili bilgi eksikliğinin kendisinin avantajına olabileceğini belirtmektedir (Kavka, 1978: 285). Morgan (2003), devletlerin rasyonel görünse bile başarısız olabilirken, irrasyoneliteye rağmen başarılı olabileceğini öne sürerek caydırma teorisi açısından rasyonalite varsayımının tutarsız bir kılavuz olduğunu belirtmektedir (Morgan, 2003: 64).

Ortak Anlayış

Caydırıcı stratejiler, kimi durumlarda hiçbir çözümün meydana gelmediği, tekrarlanan savaflara ve krizlere neden olan koşullar yaratılabilmekte; bazen de istikrara ve çatışma çözümüne yol açan öğrenme, adaptasyon ve değişimin koşullarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla dengeli bir caydırıcılık ilişkisi yaratılmasının “*karşılıklı öğrenme*” olgusuna bağlı olduğu söylenebilir (Lieberman, 2013: 35-38; Morgan, 2012: 90).

Örneğin Irak’a karşı önalıcı stratejinin başarısızlığı neticesinde Birleşik Devletler ve İsrail’in İran’a karşı bir önleyici savaşı tercih eden yaklaşımının yerini günümüzde İran’ı nükleer silah elde etmekten yoksun bırakmaya yönelik diplomatik bir anlayış almıştır. Çünkü güvenlik politikalarının riskli yönü, karşılıklı bir güvenlik ikilemi yaratarak tekrarlanan krizlere yol açabilmesidir. Birleşik Devletler ve Çin ilişkilerinde de görüldüğü üzere, rakiplerin çevrelenmesi gereken bir tehdit mi, yoksa uzlaşılması gereken bir güç olarak mı değerlendirileceği tartışılmalıdır. Bu tartışmalarda Tayvan’ın bağımsızlık arayışı vb. konulardaki fikir ayrılığından kaynaklı gerginliğin anlamsız bir Asya krizi riski oluşturacağı görüşü baskın gelmektedir. Benzer bir şekilde, Birleşik Devletler’in Polonya ve Çek Cumhuriyeti’ndeki balistik füze savunmasını desteklemesi gibi konulardan dolayı Rusya, NATO genişlemesinden yakınsa da, bu tehditleri askeri hazırlıklarla caydırmak gibi bir davranışın Batı ile ilişkilerini bozacağından hareketle amaçlarını bilhassa ekonomik önlemler/tehditler üzerinden yürütmektedir (Betts, 2013: 87-99; Morgan ve Paul, 2009: 269-274). Hindistan ve Pakistan’ın 1980’lerle başlayan nükleer silah üretme süreci, 90’lı yılların sonunda nükleer yeraltı silah denemeleri gerçekleştirmeleriyle birlikte nükleer düzeyde yüksek yoğunluklu bir savaş endişesi yaratmıştır. Fakat Keşmir krizinde de test edildiği üzere kriz iki devletin liderlerinin bir nükleer tırmanma korkusundan dolayı tüm bölgeyi kapsayacak geniş ölçekli bir savaşa dönüşmemiştir (Chakma, 2011: 125). Arap-İsrail sorunu, 1967 Altı Gün Savaşı’ndan günümüze kadar birçok çatışmaya sahne olmuşsa da, İsrail’in nükleer politikası, rakiplerinin askeri amaçlarında değişiklik yapmasının bir aracı haline gelmiş; Arap komşularının

operasyonel planlarını topyekûn bir savaştan sınırlı savaş senaryolarına dönüştürmelerine yol açarak bu devletleri müzakere masasına çekmeye yardımcı olmuştur (Maoz, 2003: 44). Bu ve benzeri örneklerde görüldüğü gibi tekrarlı etkileşim ve düzenli iletişim halindeki aktörler, normatif bir caydırıcılık anlayışına dayalı bir politik öğrenme gerçekleştirebilmektedir.

Soğuk Savaş nükleer caydırıcılık stratejisinin başarısı, geleneksel caydırıcılığın günümüz koşullarında da kullanışlı olacağı yaygın inancını pekiştirmiştir. Çünkü bir politika dikkate değer bir başarı sağladığında aktörlerin sonraki durumlar dizisinde de o politikaya başvurması daha olasıdır. Fakat politik sonuçlar, nedenselliğin detaylarına dikkat edilmeden öğrenilebilmekte; çıkartılan dersler üstünkörü ve aşırı genelleştirilmiş olabilmektedir (Payne, 2013: 7). Günümüzde “nükleer barış oyunu”, Birleşik Devletler ve Rusya arasında ustaca oynanan iki kişilik bir oyun olmaktan çıkmıştır. Nükleer silah risklerine karşı özensiz bir dünyada nükleer aktörlerin sayısındaki artış ve bu aktörlerin aralarında sakıncalı ittifaklar geliştirme olasılığı büyük bir tehlike potansiyeli yaratmaktadır (Jeanes, 1996: 7). Dengeli nükleer güçler arasındaki ilişkiyi tanımlayan caydırıcılığın, davranışlarının öngörülebilirliği tartışma konusu olan nükleer güçler (Kuzey Kore, İran vb.) ve misilleme yapmanın mümkün olmadığı terörist gruplar karşısındaki etkisi tartışma konusu haline gelmiştir (Karp, 2004: 71-72; Sauer, 2009: 755).

Belirtmek gerekir ki Soğuk Savaşın nükleer caydırıcılık pratikleri, Batı medeniyetinin seküler fikirleri ile Aydınlanmanın insan mantığı ve modernite konusundaki vurgusu üzerine inşa edilen bir caydırıcılık kültürüne dayanmaktaydı. Bu kültür, insan yaşamının dokunulmazlığını, özel mülkiyetin kutsallığını ve uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesini ifade eden “*pacta sunt servanda*” gibi ilkeleri benimseyen bir sosyal düzeni temsil etmekteydi (Adler, 2009: 92). Fakat 11 Eylül saldırıları, Westphalia paradigmasına radikal bir çıkış sergileyerek devletin güç kullanımındaki tekeline meydan okumuştur. Osama bin Laden, ünlü Alman askeri stratejist Clausewitz’in “*şiddet politikanın bir aracıdır*” anlayışını tersine çevirerek şiddeti politikanın amacı haline getirmiştir. Dolayısıyla bu saldırılar, stratejik nükleer caydırıcılığın iflası olarak nitelendirilmiştir (Kraska, 2007: 362-363). Bu noktada terörizmin intihar saldırısına dayalı yeni formuyla intihara dayalı olmayan eski formu arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. “*Eski terörizm*”, mücadeleleri süresince hayatta kalarak eylemlerinin sonuçlarını görmek isteyen ve elde ettiği faydaları temsil ettiği grupla paylaşmak isteyen bireylerden oluşan organizasyonları ifade etmektedir. Bu tür oluşumların gerek hedefleri gerekse de mücadele coğrafyası açısından sınırlı bir kapsam içinde hareket ettiğini belirtmek gerekir (Nalbandov, 2013: 95). İki kutuplu sistemin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan intihar saldırısına dayalı terörizm anlayışı ise şehit olmanın dini veya ideolojik gerekçelerle meşru kılındığı bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, saldırganların maliyetli misilleme tehdidiyle cezalandırılmasına dayalı olan caydırıcılık stratejisinin bu tür aktörler için işlerliği tartışmalı hale gelmiştir (Pape, 2003: 347). Kimi terörist gruplar, meşruiyetlerini kaybetme endişesinden dolayı sivillere karşı şiddet veya konvansiyonel olmayan silahların kullanımı gibi konularda kendilerini uluslararası normlarla sınırlama mekanizmasına sahiptir. Fakat Friedman’ın (2004) belirttiği üzere, özellikle İslami teröristlere normatif değerlerle karşı koymak çok güçtür çünkü birçok vakada görüldüğü üzere bu örgütlerin hitap ettikleri topluluklar bu eylemleri gayrimeşru olarak görmemektedir (Telleen, 2008: 43-44).

Günümüzde birçok araştırmacı konstrüktivizmin caydırıcılık üzerindeki etkilerine yönelerek caydırıcılığın ampirik kanıtı dayanmayan öznel bir sosyal kurgu olduğunu; “*caydırıcılık oyunu*” oynayabilmek için aktörler arasında bir “*anlayış birliği*” olması gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, aktörler arasında hiçbir örtüşen dünya görüşü yoksa bir caydırıcılık ilişkisi inşa etmek zorlaşmakta; anlayışın örtüşme derecesi ne kadar büyükse işleyen bir caydırıcılık yapısı oluşturma olasılığı o kadar artmaktadır. Çünkü aktörler normlar üzerinde hemfikirlerse bu normların ihlaliyle ilişkili olarak caydırıcı tehditlerin meşruluğunu kabul etmeye yatkın olmaktadır (Knopf, 2013: 25-26). Nitekim Soğuk Savaş’ın ortadan kalkmasıyla nükleer veya konvansiyonel anlamda birbirlerine korkunç zararlar verebilme yeteneğine sahip küresel aktörler, kendilerinin güç bakımından dengi olan rakiplerden değil, aksine daha zayıf aktörlerden endişe etmiş/zarar görmüşlerdir (Toft, 2009: 204-219). Bu doğrultuda bir güç avantajının caydırıcılık için yeterli bir koşul olmadığı; güç dengesi bakımından ideal koşullar altında dahi caydırıcılığın her bir tarafın stratejik askeri teçhizatının yapısı ve niteliğinden ziyade karar yapıcılarının tercihlerine ve algılamalarına dayanan kırılğan bir ilişki olduğu söylenebilir (Zagare, 1987: 47).

Caydırıcılık ve Oyun Teorisi

Caydırma teorisini açıklamada yardımcı bir unsur olarak 1950’lerle birlikte popüler olan “*Prisoners’ Dilemma*” ve “*Chicken Game*” gibi oyun modellerinin küresel güvenlik ve nükleer silahlanma yarışını anlamada önemli bir unsur olduğu söylenebilir (Sent, 2007: 455-471). “*Chicken Game*”, karşılıklı işbirliği yapmamanın nükleer felaketle sonuçlanacağına ilişkin olarak, stratejik nükleer rekabet açısından uygun bir analogi olmuştur. “*Prisoners’ Dilemma*” ise genellikle konvansiyonel caydırıcılık ve silahlanma yarışınının stratejik mantığını ortaya koymuştur (Harvey, 1997: 60-61).

Tek seferlik “*Prisoners’ Dilemma*” oyununda tarafların her biri açısından en iyi sonuç karşılıklı işbirliği olmasına rağmen tek “*Nash dengesi*” (dominant strateji) ihanet etmektir (Kreps vd., 1982: 245). Fakat tekrarlanan oyunlarda diğerleriyle işbirliği yapmak daha kazançlı olmaktadır (Stephens, 1996: 535). “*Prisoners’ Dilemma*” oyunu, bireysel rasyonalite (her iki tarafın bencil güdülerinin yansıtıldığı) ile grup rasyonalitesi (karşılıklı işbirliği neticesinde her iki tarafın da en yüksek getiriye elde ettiği) arasındaki gerilimin somutlaştırıldığı bir model olduğundan, etkileşim tekrarlandığında ihanet etme seçeneği zorunlu olarak en iyi tercih olmaktan çıkmaktadır. Çünkü tekrarlarla birlikte taraflar, öğretici geçmiş ve önemli bir gelecek ile devamlı/sürekli bir etkileşim içerisine girmektedirler (Axelrod, 1980: 379-380). Axelrod, aktörler açısından en başarılı uzun dönem stratejisinin, aktörlerin rakiplerinin kendileriyle işbirliği yapmaları durumunda işbirliği yapmalarını, işbirliği yapmadıkları durumlarda ise aynı ölçüde misilleme yapmalarını ifade eden “*kısasa kısas*” (*TFT*) stratejisi olduğunu öne sürmüştür (Kaufman, 2013: 49). Fakat Axelrod’un her biri bir diğeriyle etkileşim halinde bulunan çok sayıda aktörü göz önünde bulunduran modelinde, etkileşimler tesadüfi/rastgele dağıtılmaktadır. Halbuki çoğu caydırıcılık oyunu az sayıda ve rastgele olmayan, tanınabilir ve tahmin edilebilir rakiplerle olan etkileşimi ifade etmektedir (Zagare, 1987: 27). Bu ve benzeri modellerde stratejik ilişkiler sadece bireysel tercihlerin bir

toplamı olarak ele alınmakta; aktörler arası ilişkileri belirleyen koşullar göz ardı edilmektedir. Aktörler, iki farklı stratejiye (işbirliği-ihanet) başvurabilmeleri dışında pratik açıdan homojen olarak görülmektedir (Cecchi vd., 2001: 84-86).

TFT'nin aksine Osgood (1962), nükleer silahlanma yarışının tek taraflı girişilen aşamalı ve karşılıklı bir çeşit etkileşim olmasından dolayı tek taraflı tırmanmayı sürdürmek yerine gerilimi azaltarak tırmanmanın durdurulabileceğini ve tersine çevrilebileceğini belirtmiştir. “*Gerilim Düşürmede Aşamalı Karşılıklılık*” (*GRIT*) olarak isimlendirilen bu stratejiye göre, tek taraflı sürpriz işbirlikçi hamlelerde bulunmak ve karşılıklılık hemen belirmese bile dikkate değer bir süre boyunca işbirlikçiliği devam ettirmek gerekmektedir (Goldstein ve Freeman, 1990: 15; Kelman, 2008: 173).

Brams ve Kilgour (1987-88) ise statükodan bir sapmayı caydırmak için gerekli cezalandırmanın orantılılığını araştırdıkları bir caydırıcılık modeli üzerinde durmuşlardır (Arce ve Sandler, 2009: 387). Orantılılıktan veya kısasa kısastan bağıl sapmayı ölçen bir “*misilleme-kışkırtma oranı*” (*RP*) üzerinden ortaya koydukları çalışmada temel amaç, iki kişilik bir çatışma oyununda potansiyel bir kışkırtmanın üstesinden gelebilmek için gerekli optimal tehdidin belirlenmesi olmuştur. Bu doğrultuda, bir saldırganlık eylemini caydırmak için misilleme tehdidi düzeyinin hangi koşullar altında orantılılıktan daha az, orantılı (*TFT*) veya orantılılığın üstünde olması gerektiğini sorgulamışlardır (Harvey, 1997: 58-60).

Kısaca değinilen bu stratejilerin “*hata olasılığını*” göz önünde bulundurmayı ihmal ettiklerini belirtmek gerekmektedir. Örneğin ilk olarak işbirlikçi hamlede bulunan *TFT* stratejisi, bir kez ihanet hamlesiyle karşılaştığında bir daha işbirlikçi davranmayacaktır. Bu analitik sorunun sebebi, stratejilerin mükemmel bilgiye dayalı oyunlar teorisi çerçevesinde ele alınmasıdır (Harvey, 1997: 62). Mükemmel bilgi varsayımına göre, aktörler rakipleriyle olan etkileşimin bütün unsurlarının (önceki hamleler, rakibin niyetleri ve stratejileri, oyunun getiri fonksiyonları vs.) farkındadır (Allan ve Dupont, 1999: 29). Gerçek dünya ise bu tür tam bilgiye dayalı oyunlarda olduğu kadar basit ve şeffaf değildir. Genel olarak politika yapıcılar, rakiplerinin niyetleri hakkında tam bilgiye ulaşma imkanına sahip olmadıklarından dolayı oynadıkları oyunun “*Chicken*” mı, “*Prisoners Dilemma*” mı yoksa başka bir oyun mu olduğunu ayırt edemezler (Kilgour ve Zagare, 1991: 308-312).

Aktörler çoğu zaman rakiplerinin strateji ve getiri fonksiyonları hakkında eksik bilgi sahiptirler (Allan ve Dupont, 1999: 29). Harsanyi'nin (1967-68) argümanına göre, bir oyundaki eksik bilgi aktörleri sonsuz inanç silsilesine odaklanmaya zorlamaktadır. Bir *i* oyuncusu, bilgi sahibi olmadığı parametrelerin olası değerleri üzerinde, “*Bayesyen karar teorisi*”³ doğrultusunda matematiksel olarak tanımlanabilen bir olasılık dağılımı çerçevesinde bazı inançlara sahip olmak zorundadır.

3 Belirtmek gerekir ki Bayesyen olasılık teorisi belirsiz olaylar hakkında çıkarsama yapan bir istatistiksel teoridir. Eğer θ belirsizlikle karşı karşıya olan bir ilgi nesnesi ise (bir parametre, bir hipotez, bir model), Bayes Teoremi y datası ışığında θ hakkındaki önsel inançların rasyonel bir biçimde nasıl revize edileceğini göstermektedir [$p(\theta) \rightarrow y \rightarrow p(\theta|y)$]. Bayes kuralı, inançların doğruluğu veya derecesinin yüksek veya düşük olasılıklarına ihtimal vererek bu inanç derecelerini sürekli olarak yeni kanıt ışığında günceller (Jackman, 2009: 1-9; Elman ve Elman, 2003: 465-466).

Aynı şekilde, bir diğer oyuncu j , i 'nin bu “birinci dereceden inançları” hakkında, bir olasılık dağılımı tarafından tanımlanabilen “ikinci dereceden inançlara” sahip olmalıdır. Üçüncü ve daha yüksek dereceden inançlar için de geçerli olan bu inanç hiyerarşileri, bir oyuncunun rakibinin fayda fonksiyonları hakkında sahip olduğu inancı içermektedir (Harsanyi, 1994: 137; Myerson, 2004: 1818-1824). Bu çerçevede, iletişimin aktörlerin birbirlerinin niyetleri hakkındaki inançları nasıl etkilediğini anlayabilmek için inançların yeni bir bilgi karşısında güncellendiği *Bayes Kuralı*'na dayanan asimetric bilgiye dayalı “sinyal gönderme oyunları” güvenlik çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır (Kydd, 2015: 149-151).

Tam bilgiye dayalı oyunlarda aktörler kendi optimal stratejilerini seçerken rakiplerinin hamlelerini gözlemlemeksizin eş zamanlı hareket etmektedirler (Hausken, 2011: 484). Bu oyunların aksine genişleyen formdaki oyunlar, karar yapımının ardışık yapısını temsilen aktörlerin birbiri ardına hamle yaptığı durumları analiz etmeye yardımcı olmaktadır. Örneğin Wagner, karar alıcıların rakiplerinin daha önemli durumlarda nasıl bir davranışla karşılaşacakları konusundaki beklentilerini etkilemek açısından önemli olmayan meselelerde apaçık çıkarlarının aksine davranmalarının rasyonel davranışla uyumlu olduğunu göstermek için bir ardışık denge modeli kullanmaktadır (Wagner, 1992: 134).

Bilgi asimetrisine dayalı sinyal gönderme oyunlarında oyuncuların bir dizi farklı tercih “tipleri” (*types*) bulunmaktadır. Her bir oyuncunun getirisi, diğer oyuncunun tipine bağlıdır ve oyuncular diğer oyuncunun gerçek tipini bilmemektedir (Brandts ve Holt, 1992: 1350-1351). Mevcut modellerde aktörler güçlü-zayıf, dürüst-hileci, kararlı-kararsız şeklindeki kendi tipini bilmekte fakat başka hiç kimse onların tipini bilmemektedir (McGinnis, 1992: 444). Aktörler kendi eylemlerini seçmeden önce hamle yapan rakiplerinin tipini değil, sadece eylemlerini gözlemleyebilmektedir (Fudenberg ve Tirole, 1991: 321). Rakiplerin hamleleri doğrultusunda onların sert veya zayıf gibi çeşitli tiplerine olasılık atanan Bayesyen oyunlarda caydırıcı aktörün rakiplerinin inançlarını etkileyebilmesi için zayıf niyetli bir aktörün yüklenemeyeceği maliyetli eylemler yüklenmesi gerektiği düşünülmektedir (Walsh, 2007: 443-444).

Fearon (1997), politik liderlerin krizi tırmandırdıktan sonra geri adım atmaları durumunda iç politik maliyetine katlandıkları “elleri bağlama sinyalleri” ile niyetin ciddiyetini göstermek için krizin yaşanmadığı olağan dönemlerde harcanan kaynakları ifade eden “batık maliyet sinyalleri” arasında bir ayrım yapmaktadır. İlk olarak Putnam'ın (1988) ortaya koyduğu elleri bağlama sinyalleri, hükümetlerin iç politik taahhütlerini uluslararası krizlerde pazarlık gücünü arttıran bir stratejik koz olarak kullandığı iki düzeyli (iç/dış politika) bir oyun modeline dayanmaktadır. Bu sinyaller, katlanılan maliyet bakımından batık maliyet sinyallerinden daha cazip olsa bile, aktörleri savaşa taahhüdünü gerçekleştirmeye mecbur bıraktığından dolayı daha yüksek bir savaş olasılığı oluşturmaktadır (Fearon, 1997: 72-82; Lindner, 2006: 39).

Belirtmek gerekir ki Bayesyen oyunlar “ortak önsel inançlar” varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, başlangıç olarak her bir oyuncu her bir olası durumun olasılık düzeyi hakkında diğeriyle aynı fikirdedir. A ve B aktörlerinden oluşan bir örnek üzerinden gidecek olursak,

Aumann'ın (1976) "*fikir birliği teoremine*" (agreement theorem) göre, eğer hem A hem de B aynı bilgiyi gözlemlerse gerçek durum hakkındaki inançları birbirine yakınsayacaktır. Özel (eksik) bilgi yaklaşımı, aktörlerin özel bilgiyi almadan önce özdeş inançları paylaştığı varsayımına dayanmaktadır (Aumann, 1976: 1236-1239). Diğer bir deyişle, bu modellerde bir aktörün davranışından yapılan çıkarımların herkesçe aynı olduğu varsayılmaktadır. Oyun teorisinde bir aktörün tercihleri veya tipi doğrudan gözlemlenmemektedir. Dolayısıyla oyun teorisyenleri, bir aktörün tipini anlamada davranışın doğru ve ortak gözlemlenmesine güvenmektedir (Morrow, 1994: 17-19). Fakat reel yaşamda aktörler farklı temel teorik perspektiflere sahip olabileceğinden, aynı bilginin varlığı durumunda bile, aktörlerin belirsiz bir olay/durum hakkındaki inançlarının birbirine yakınsaması başarısızlığa uğrayabilir (Smith ve Stam, 2004: 786-787). Diğer yandan, aktörlerin yeni bir bilgi karşısında inançlarını revize ettikleri bir formal model her ne kadar mantıksal olarak tutarlı olsa da, ampirik olarak yanlış olabilir (Brown vd., 2000: 14-15). Bu bağlamda oyun teorisi açısından tercihlerin psikoloji, kültür ya da geçmiş tecrübe gibi eğilimlerle açıklandığı davranışsal yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Geleneksel caydırma teorisi, aktörlerin olası bir nükleer savaştan kaçınacakları varsayımıyla hareket eden rasyonel bir model üzerine oturtulmuştur. Soğuk Savaş boyunca Amerikan ve Sovyet askeri/politik kurumlarının paylaştığı bu rasyonalite anlayışı, her ne kadar ideolojik, kültürel veya psikolojik faktörler tarafından yönlendirilseler bile, aktörlerin maliyet-fayda hesaplamalarına dayanan pratiklere başvurmalarına yardımcı olmuştur. 11 Eylül 2001'de, nükleer güç olarak kesin üstünlüğe sahip olan Birleşik Devletler'in terör saldırılarına maruz kalması, Soğuk Savaş dönemi caydırıcılık anlayışının yetersiz olduğunu göstermiştir. Çünkü bu saldırılar, adeta Batı modernitesi ve rasyonalizme bir tepki olarak Soğuk Savaş caydırıcılık kültürünü yıkan bir anlayışı temsil etmiştir. Bu anlayış, herhangi bir değerler sisteminden ve dolayısıyla kendini-kontrol mekanizmasından yoksun hareket etmekte; evrensel değerleri birer Batı doktrini ve pratiği olarak gören ve tutarlı rasyonellere sahip olmayan dinsel ve mistik motiflerle hareket etmektedir. Bu doğrultuda, caydırma teorisinin yeni gelişmelerin yarattığı sorular ışığında revize edilmesi gerekmektedir.

Soğuk Savaş sonrası yeni güvenlik çağındaki gelişmeler, karar yapımının rasyonel aktör modeliyle uyumlu ilerlememektedir. Çünkü birçok aktör, katlanacağı maliyetler son derece yüksek olsa bile, değer odaklı bir davranış sergilemekte; ideolojik, dini veya psikolojik amaçlara yüksek düzeyde bağlılık göstererek soyut hedefler peşinde koşabilmektedir. Böylece, maliyetlerin faydaları aşması durumunda aktörlerin caydırılmış olacağını varsayan geleneksel yaklaşım geçersiz hale gelmektedir.

Temel analiz birimi olarak ulus devletleri esas alan geleneksel caydırma teorisinin sadece devlet dışı aktörler konusunda değil, aynı zamanda başarısız devletler konusunda da yetersiz kaldığı söylenebilir. Çünkü bu devletler, dış tehditler karşısında uluslararası güvenlik hedeflerinden

daha çok, iç politik rakipleriyle mücadeleye yoğunlaşmaktadır. Rejim güvenliğinin sürekli tehdit altında olduğu bu tür devletlerin karar alıcıları, sonucunda başarı olasılığı gözetmeksizin caydırıcı tehditlere meydan okumaya daha yatkın olabilmektedir.

Caydırma teorisi, tarafların yoğun bir rekabet içinde olduğu sürekli bir etkileşim varsaymaktadır. Bu tür bir rekabet içinde bulunmayan rakiplerin ise caydırıcılığın stratejik mantığı konusunda hemfikir olmaları çok güç görünmektedir. Çünkü askeri faaliyetlerin uygunluğu ve orantılılığı bağlamında caydırıcı tehditlerin meşruluğu konusundaki normatif değerler, sürekli etkileşim ve iletişime dayalı bir politik öğrenme süreciyle ortaya çıkmaktadır.

İki süper gücün etkileşimi tarafından şekillendirilen iki kutuplu sistemin aksine günümüzün çok kutuplu yapısı, kültürel, ideolojik ya da dini/mezhepsel olarak birbirinden farklı olan aktörler arasında çok katmanlı ve öngörülemez ölçüde koordinasyonsuz etkileşimler ortaya çıkarmıştır. 11 Eylül sonrası dönemde, başta Irak ve Suriye olmak üzere Ortadoğu coğrafyasında, hükümetlerin merkezi otonomilerini milislere terk ettiği, çatışmaların hem devletler arasında hem de ülke içinde eş zamanlı yaşandığı bir süreç ortaya çıkmıştır. İlk olarak nükleer düzeydeki devletler arası ilişkiler örneğinde ortaya çıkan caydırıcılık anlayışının büyük güçler, kimyasal, biyolojik ya da nükleer silahlara sahip bölgesel güçler, devlet dışı aktörler ya da kolektif aktörler arasındaki karmaşık asimetrik ilişkiyi kapsayacak şekilde yeniden ele alınması gerekmektedir.

Caydırma teorisiyle eş zamanlı ilerleyen ve aktörlerin rakiplerinin tercihleri hakkında tam/kesin bilgiye sahip olduğunu varsayan oyun teorisi, sinyal gönderme ve itibar inşasına dayalı eksik bilgiye dayalı oyunlar teorisiyle geliştirilse de, caydırıcılığı açıklamada analitik yetersizlikler barındırmaktadır. Gerçekleştirilen caydırıcı askeri/politik hamlelerin inandırıcılığı, caydırılması umulan rakip gözlemcilerin bu eylemleri nasıl algıladığına bağlıdır. Farklı perspektiflere sahip aktörlerin birbirlerinin gerçek niyetleri hakkında tutarlı görüşler üretmesi son derece karmaşık bir çıkarsama problemidir. Dolayısıyla, caydırıcılık ve oyun teorisi bağlamındaki rasyonalist paradigmayı, aktörlerin bilişsel yeteneğindeki sınırlamaların (kognitivizm) ve kimlik ve normların karar alma süreçlerindeki etkisinin (konstrüktivizm) de hesaba katıldığı yeni yaklaşımlarla destekleme gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Tüm bunlar dikkate alındığında, caydırıcılığın değişen koşullara bağlı olarak ortaya çıkan metodolojik yetersizliğinin tartışılması ve yeniden formüle edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çünkü bir teorinin mevcut deneysel gerçekliklerle uyumsuz bir şekilde ayakta kalması mümkün değildir. Diğer yandan, caydırıcılık hem bir teori hem de bir politika aracı olduğundan dolayı teorinin temel varsayımlarındaki tutarsızlıklar, uygulanan politikanın sonuçlarını da etkileyebilmektedir. Çünkü politik tercihler, teorinin varsayımları dikkate alınarak belirlenmektedir.

Kaynakça

- Abrahms, Max (2014) "Deterring Terrorism: A New Strategy", *Perspectives On Terrorism*, 8(3): 1-15.
- Adler, Emanuel (2009) "Complex Deterrence in the Asymmetric-Warfare Era", içinde T.V. Paul, Patrick M. Morgan, James J. Wirtz (der.) *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, Chicago, The University of Chicago Press: 85-108
- Alastair Smith ve Allan C. Stam (2004) "Bargaining and the Nature of War", *Journal of Conflict Resolution*, 48(6): 783-813.
- Allan, Pierre ve Cedric Dupont (1999) "International Relations Theory and Game Theory: Baroque Modeling Choices and Empirical Robustness", *International Political Science Review*, 20(1): 23-47.
- Arce, Daniel G. ve Todd Sandler (2009) "Deterrence: Credibility and Proportionality", *Economics & Politics*, 21(3): 384-408.
- Arreguin-Toft, Ivan (2001) "How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict", *International Security*, 26(1): 93-128.
- Arreguin-Toft, Ivan (2009) "Unconventional Deterrence: How the Weak Deter the Strong", içinde T.V. Paul, Patrick M. Morgan, James J. Wirtz (der.) *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, Chicago, The University of Chicago Press: 204-221.
- Art, Robert J. ve Kenneth N. Waltz (1983) *The Use of Force: International Politics and Foreign Policy*, Maryland, 2. Baskı, University Press of America.
- Aumann, Robert J. (1976) "Agreeing to Disagree", *The Annals of Statistics*, 4(6): 1236-1239.
- Axelrod, Robert (1980) "More Effective Choice in the Prisoner's Dilemma", *The Journal of Conflict Resolution*, 24(3): 379-403.
- Aydın, Mustafa ve Fulya Ereker (2012) "Stratejik Çalışmalarda Caydırıcılık ve Oyun Teorisi", içinde Mustafa Aydın ve Ahmet Haluk Atalay (der.) *Strateji ve Güvenlik*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları: 60-82.
- Bates, Brian ve Chris McHorney (2000) *Developing a Theoretical Model of Counterproliferation for the 21st Century*, New York, The Edwin Mellen Press.
- Betts, Richard K. (2013) "The Lost Logic of Deterrence: What the Strategy That Won the Cold War Can-and Can't-Do Now", *Foreign Affairs*, 92(2): 87-99.
- Birch, Jim (1985) "The madman theory of war: a possible application in therapy", *Journal of Family Therapy*, (7): 147-159.
- Blackwell, James (2011) "Deterrence at the Operational Level of War", *Strategic Studies Quarterly*, 30-51.
- Brandts, Jordi ve Charles A. Holt (1992) "An Experimental Test of Equilibrium Dominance in Signaling Games", *The American Economic Review*, 82(5): 1350-1365.
- Brown, Michael E., Owen R. Cote Jr., Sean M. Lynn-Jones, Steven E. Miller (2000) *Rational Choice and Security Studies: Stephen Walt and His Critics*, Cambridge, MIT Press.
- Cecchi, Rita, Rosaria Conte, Cristiano Castelfranchi (2001) "Fraud, Exchange and Co-operation", içinde Nicole J. Saam ve Bernd Schmidt (der.) *Cooperative Agents: Applications in the Social Sciences*, London, Kluwer Academic Publishers: 83-108.
- Chakma, Bhumitra (2011) *The Politics of Nuclear Weapons in South Asia*, Surrey, Ashgate Publishing.
- Charles, Elizabeth C. (2015) "Mikhail Gorbachev", içinde Andrew L. Johns (der.) *A Companion to Ronald Reagan*, West Sussex, Wiley Blackwell.
- Crenshaw, Martha (2002) "The Utility of Political Psychology", içinde Kristen Renwick Monroe (der.) *Political Psychology*, London, Lawrence Erlbaum Associates: 141-150.
- Danilovic, Vesna (2001) "The Sources of Threat Credibility in Extended Deterrence", *The Journal of Conflict Resolution*, 45(3): 341-369.

- Davis, Paul K. ve Brian Michael Jenkins (2002) *Deterrence & Influence in Counterterrorism: A Component in the War on al Qaeda*, Santa Monica, RAND Corporation.
- Dorman, Andrew, Michael D. Kandiah ve Gillian Staerck (2005) *The Falklands War*, London, Centre for Contemporary British History.
- Dowding, Keith (2011) *Encyclopedia of Power*, California, Sage Publications.
- Eggertson, Thrainn (1990) *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Elman, Colin ve Miriam Fendius Elman (2003) *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, Cambridge, The MIT Press.
- Fearon, James D. (1997) "Signaling Foreign Policy Interests: Tying Hands versus Sinking Costs", *The Journal of Conflict Resolution*, 41(1): 68-90.
- Field, Alexander J. (2004) "Schelling, von Neumann, and the Event that Didn't Occur", *Games*, (5): 53-89.
- Fudenberg, Drew ve Jean Tirole (1991) *Game Theory*, Cambridge, MIT Press.
- Gartzke, Erik ve Dong-Joon Jo (2009) "Bargaining Nuclear Proliferation and Interstate Disputes", *Journal of Conflict Resolution*, 53(2), 2009: 209-233.
- Gerson, Michael S. (2009) "Conventional Deterrence in the Second Nuclear Age", *Parameters*, 32-48.
- Gigerenzer G. ve R. Selten (2002) *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*, Massachusetts, MIT Press.
- Ginges, Jeremy (1997) "Deterring the Terrorist: A Psychological Evaluation of Different Strategies for Deterring Terrorism", *Terrorism and Political Violence*, 9(1), 1997: 170-185.
- Goldstein, Joshua S. ve John R. Freeman (1990) *Three-Way Street: Strategic Reciprocity in World Politics*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Harsanyi, John C. (1994) "Games with Incomplete Information-Nobel Lecture", *Economic Sciences*, 136-152.
- Harvey, Frank P. (1997) *The Future's Back, Nuclear Rivalry, Deterrence Theory, and Crisis Stability after the Cold War*, London, McGill-Queen's University Press.
- Hausken, Kjell (2011) "Strategic Defense and Attack of Series Systems When Agents Move Sequentially", *IIE Transactions*, (43): 483-504.
- Howard, Michael E. (1981) "On Fighting a Nuclear War", *International Security*, 5(4): 3-17.
- Huth, Paul K. (1999) "Deterrence and International Conflict: Empirical Findings and Theoretical Debate", *Annual Review of Political Science*, (2): 25-48.
- Hynek, Nik (2010) "Missile Defence Discourses and Practices in Relevant Modalities of 21st Century Deterrence", *Security Dialogue*, 41(4): 435-459.
- Jackman, Simon (2009) *Bayesian Analysis for the Social Sciences*, West Sussex, John Wiley & Sons.
- Jeanes, Ike (1996) *Forecast and Solution: Grappling with the Nuclear, a Trilogy for Everyone*, Blacksburg, Pocahontas Press.
- Kahler, Miles (1998) "Rationality in International Relations", *International Organization*, 52(4): 919-941.
- Kane, Thomas M. ve David J. Lonsdale (2012) *Understanding Contemporary Strategy*, New York, Routledge.
- Karaosmanoğlu, Ali L. (1996) "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1-4): 323-346.
- Karp, Aaron (2004) "The New Indeterminacy of Deterrence and Missile Defence", *Contemporary Security Policy*, 25(1), 2004: 71-87.
- Kaufman, Whitley R. P. (2013) *Honor and Revenge: A Theory of Punishment*, New York, Springer.
- Kavka, Gregory S. (1978) "Some Paradoxes of Deterrence", *The Journal of Philosophy*, 75(6): 285-302.
- Kelman, Herbert C. (2008) "A Social-Psychological Approach to Conflict Analysis", içinde D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, J.Senehi (der.) *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, New York, Routledge: 170-183.
- Kilgour, D. Marc ve Frank C. Zagare (1991) "Credibility, Uncertainty, and Deterrence", *American Journal of*

- Political Science*, 35(2): 305-334.
- Kissinger, Henry (2000) *Diplomasi*, (İbrahim H. Kurt, Çev.), Ankara, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Knopf, Jeffrey W. (2010) "The Fourth Wave in Deterrence Research", *Contemporary Security Policy*, 31(1): 1-33.
- Knopf, Jeffrey W. (2013) "Rationality, Culture and Deterrence", *Monterey Institute of International Studies*, (009): 1-37.
- Kraska, James (2007) "Torts and Terror: Rethinking Deterrence Models and Catastrophic Terrorist Attack", *American University International Law Review*, 22(3): 361-391.
- Krepon, Michael (2001) "The Stability-Instability Paradox, Misperception and Escalation Control in South Asia", *The Henry L. Stimson Center*, 1-24.
- Kreps, David M., Paul Milgrom, John Roberts, Robert Wilson (1982) "Rational Cooperation in the Finitely Repeated Prisoners' Dilemma", *Journal of Economic Theory*, (27): 245-252.
- Kydd, Andrew H. (2015) *International Relations Theory: The Game Theoretic Approach*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lebow Richard Ned ve Janice Gross Stein (1995) "Deterrence and the Cold War", *Political Science Quarterly*, 110(2): 157-181.
- Levine David K. ve Robert A. Levine (2006) "Deterrence in the Cold War and the War on Terror", *Defence and Peace Economics*, 17(6), 2006: 605-617.
- Lieberman, Elli (2013) *Reconceptualizing Deterrence: Nudging toward rationality in Middle Eastern rivalries*, New York, Routledge.
- Lindner, Johannes (2006) *Conflict and Change in EU Budgetary Politics*, New York, Routledge.
- Long, Austin (2008) *Deterrence, From Cold War to Long War, Lessons From Six Decades of RAND Research*, California, Rand Corporation.
- Maoz, Zeev (2003) "The Mixed Blessing of Israel's Nuclear Policy, *International Security*, 28(2): 44-77.
- McGinnis, Michael D. (1992) "Deterrence Theory Discussion: I: Bridging or Broadening The Gap? A Comment on Wagner's Rationality and Misperception in Deterrence Theory", *Journal of Theoretical Politics*, (4)4: 443-457.
- Mearsheimer, John J. (2009) "Reckless States and Realism", *International Relations*, 23(2): 241-256.
- Mercer, Jonathan (1996) *Reputation and International Politics*, New York, Cornell University Press.
- Miller, Gregory D. (2003) "Hypotheses on Reputation: Alliance Choices and the Shadow of the Past", *Security Studies*, 12(3): 40-78.
- Morgan, Patrick M. (2003) *Deterrence Now*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Morgan, Patrick M. ve T. V. Paul (2009) "Deterrence among Great Powers in an Era of Globalization", içinde T.V. Paul, Patrick M. Morgan, James J. Wirtz (der.) *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, Chicago, The University of Chicago Press: 259-276.
- Morgan, Patrick M. (2012) "The State of Deterrence in International Politics Today", *Contemporary Security Policy*, 33(1): 85-107.
- Morrow, James D. (1994) *Game Theory for Political Scientists*, Princeton, Princeton University Press.
- Myerson, Roger B. (2004) "Comments on Games with Incomplete Information Played by Bayesian Players, I-III: Harsanyi's Games with Incomplete Information", *Management Science*, 50(12): 1818-1824.
- Nalbandov, Robert (2013) "Irrational Rationality of Terrorism", *Journal of Strategic Security*, 6(4): 92-102.
- Osborne, Martin J. ve Ariel Rubinstein (1994) *A Course in Game Theory*, Cambridge, MIT Press.
- Pape, Robert A. (2003) "The Strategic Logic of Suicide Terrorism", *American Political Science Review*, 97(3): 343-361.

- Paret, Peter (1986) *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton, Princeton University Press.
- Payne, Keith B. (1996) *Deterrence in the Second Nuclear Age*, Lexington, The University Press of Kentucky.
- Payne, Keith B. (2013) *Understanding Deterrence*, New York, Routledge.
- Perea, Andres (2012) *Epistemic Game Theory: Reasoning and Choice*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Powell, Robert (1990) *Nuclear Deterrence Theory: The Search for Credibility*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Powell, Robert (2003) "Nuclear Deterrence Theory, Nuclear Proliferation and National Missile Defense", *International Security*, 27(4), 2003: 86-118.
- Quackenbush, Stephen L. (2011) "Deterrence Theory: where do we stand?", *Review of International Studies*, 37(2): 741-762.
- Rathbun, Brian C. (2007) "Uncertain about Uncertainty: Understanding the Multiple Meanings of a Crucial Concept in International Relations Theory", *International Studies Quarterly*, 51(3): 533-557.
- Roehrig, Terence (2006) *From Deterrence to Engagement: The U.S. Defense Commitment to South Korea*, Lanham, Md., Lexington Books.
- Rubinstein, Ariel (1989) "The Electronic Mail Game: Strategic Behavior Under Almost Common Knowledge", *The American Economic Review*, 79(3): 385-391.
- Russett, Bruce, Harvey Starr ve David Kinsella (2006) *World Politics: The Menu For Choice*, Boston, 9. Baskı, Wadsworth Publishing.
- Sandler, Todd ve Daniel G. Arce (2003) "Terrorism and Game Theory", *Simulation & Gaming*, 34(3): 319-337.
- Sauer, Tom (2009) "A Second Nuclear Revolution: From Nuclear Primacy to Post-Existential Deterrence", *The Journal of Strategic Studies*, 32(5): 745-767.
- Schelling, Thomas C. (1960) *The Strategy of Conflict*, Cambridge, Harvard University Press.
- Sent, Esther-Mirjam (2007) "Some like it cold: Thomas Schelling as a Cold Warrior", *Journal of Economic Methodology*, 14(4): 455-471.
- Stein, Janice Gross (2009) "Rational Deterrence against "Irrational" Adversaries? No Common Knowledge", içinde T.V. Paul, Patrick M. Morgan, James J. Wirtz (der.) *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, Chicago, The University of Chicago Press: 58-84.
- Stephens, Christopher (1996) "Modelling Reciprocal Altruism", *British Journal for the Philosophy of Science*, 47(4): 533-551.
- Telleen, Paul C. (2008) *Deterrence and Nuclear Terrorism*, Washington, ProQuest LLC.
- Wagner, R. Harrison (1992) "Rationality and Misperception in Deterrence Theory", *Journal of Theoretical Politics*, 4(2): 115-142.
- Walsh, James Igoe (2007), "Do States Play Signaling Games", *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, 42(4): 441-459.
- Walt, Stephen M. (1991) "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35(2): 211-239.
- Welch, David A. (2005) *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton, Princeton University Press.
- Wenger, Andreas ve Alex Wilner (2012) *Deterring Terrorism: Theory and Practice*, Stanford, Stanford University Press.
- Yost, David S. (2011) "The US Debate on NATO Nuclear Deterrence", *International Affairs*, 87(6): 1401-1438.

Zagare, Frank C. (1987) "The Logic of Deterrence", *Analyse & Kritik*, (9): 47-61.

Zagare, Frank C. ve D. Marc Kilgour (2000) *Perfect Deterrence*, Cambridge, Cambridge University Press.

Zhang, Shu Guang (1992) *Deterrence and Strategic Culture: Chinese-American Confrontations, 1949-1958*, Ithaca, Cornell University Press.

Siyasal Kültür: Yeni Yaklaşımlara Genel Bir Bakış

Köksal ÇALIŞKAN*

Öz

Siyasal kültür bir kuram olarak, Gabriel A. Almond ve Sidney Verba'nın 1963 yılında yayınladıkları "*The Civic Culture*" çalışması ile ortaya çıkmıştı. Ancak "*The Civic Culture*", yayımlandıktan sonra büyük eleştiriler topladı. Bu eleştiriler, bir taraftan siyasal kültür kuramının sorgulanmasına yol açarlarken, diğer taraftan ise, siyasal kültürü yeniden tanımlamaya yönelik çalışmaların itici gücü oldular. Sonuçta, "*The Civic Culture*" yanında, ortaya birçok yeni yaklaşım çıktı. Bu yaklaşımlar Birgit Schwelling tarafından "Tutumlar odaklı", "Sembol odaklı" ve "Bilgi odaklı yaklaşımlar" olmak üzere üç kategoride toplanmışlardı. Bu makalenin amacı, bu 3 kategoride toplanan yaklaşımların kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak, siyasal kültür araştırmalarının günümüzde geldiği düzeyi göstermektir.

Anahtar kelimeler: Siyasal kültür teorileri, Lowell Dittmer, Aaron Wildavsky, Karl Rohe, Birgit Schwelling.

Political Culture: An Overview of the New Approaches

Abstract

The theory of Political Culture originates from the work "*The Civic Culture*" by Gabriel A. Almond and Sidney Verba published in 1963. However, after being published, "*The Civic Culture*" was harshly criticized. This criticism, on the one hand, has caused the questioning of the theory of political culture and, on the other hand, has become a moving force to redefine the concept of political culture. As a result, along with "*The Civic Culture*" approach, many other different approaches have emerged. Among these approaches, Birgit Schwelling distinguishes three categories: "*Attitudes-oriented*", "*Symbol-oriented*" and "*Knowledge-oriented*". The aim of this article is to make a comprehensive evaluation of new approaches to the Civic Culture which are summarized under these three categories and to indicate the level of contemporary researches on political culture.

Keywords: The Theories of Political Culture, Aaron Wildavsky, Lowell Dittmer, Karl Rohe, Birgit Schwelling.

---

* Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Demir Çelik Kampüsü, 78050 Karabük.

Giriş

Siyasal kültür; bir kuram olarak Gabriel A. Almond ve Sidney Verba'nın Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya, İtalya ve Meksika'yı kapsayan çalışmaları olan “*The Civic Culture*” çalışmasının 1963 yılında yayınlanması ile siyaset bilimine giriş yaptı. Kuram, yayınlanmasının akabinde büyük bir ilgi uyandırarak, siyasal değişim ve gelişim modellerinin vazgeçilmez açıklayıcılarından biri haline geldi. Ancak çalışmanın yayınlanmasını takip eden yıllar, aynı zamanda bu ilginin giderek sönümlenmesine yol açacak gelişmelerin yaşandığı yıllar oldular. Özellikle iki gelişme, siyasal kültür kuramının sorgulanmasına ve başlangıçtaki önemini kaybetmesine yol açtılar. Bunlardan ilki, siyaset bilimi içerisinde “*Bağımlılık Teorisi*” ve “*Rasyonel Seçim Teorisi*” gibi teorilerin ağırlık kazanmaya ve böylece siyasal kültür odaklı analizlerin önemlerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamalarıydı (Pye, 1991a:505). Diğer gelişme ise, *The Civic Culture* çalışmasının büyük eleştiriler toplamasıydı.

Bu eleştiriler içerisinde özellikle iki noktaya değinmekte fayda var. İlk olarak, *The Civic Culture*, siyasal kültürü tanımlarken analiz düzeyi olarak bireyi temel almıştı.¹ Buna göre, belirli bir anket ya da mülakata katılan bireylerin siyasete ilişkin algı, değer ve tutumları toplamının bir ülkedeki siyasal kültür tipini ortaya çıkaracağı düşünülmüştü (Almond ve Verba, 1963:14-15, 31-76). Böylelikle *The Civic Culture*, bireysel tutumlardan toplumsal olana ulaşma hedefi üzerine inşa edilmişti. Fakat çalışmanın dayandığı bu temel birçok eleştiri toplamıştı (Scheuch, 1993a; 1993b; 2006; Verba, 1993; Lijphart, 1989). Bir defa Emile Durkheim (1982:54), *The Civic Culture* çalışmasından yaklaşık yarım yüzyıl önce, inanış, eğilim ve pratiklerin kolektif olduğunu ve bunun bireylerin sahip oldukları inanışlardan, eğilimlerden ve pratiklerden farklı olduğunu, bu kolektif olgunun bireylerin davranışlarının toplamıyla bulunamayacağını belirtmişti. Diğer taraftan *The Civic Culture* çalışmasının dayandığı bu temel, bireyin toplumdan soyutlanarak ele alınmasına yol açmıştı. Fakat birey içerisinde yaşadığı grup -toplum ya da topluluk- ile beraber anlaşılabilirdi (Latham, 1952:376-377; Brady ve Sniderman, 1985:1061; Newcomb, 1942). Örneğin Maurice Halbwachs'a göre (1939:812-815), birey, toplumdan ayrı görüldüğü zaman bile kendi dışında oluşan kolektif bir psikolojinin etkisi altındaydı.

Çalışmanın bireye odaklanması aslında siyasal kültür tanımının dayandırıldığı kültür tanımıyla ilgili bir durumdu. Almond ve Verba (1963:14), büyük ölçüde Talcott Parsons'ın tezlerinden etkilenecek, kültürü, “*sosyal objelere yönelik psikolojik yönelimler (psychological orientations)*” olarak tanımlamışlardı. Ancak kültür, Parsons'ın teorisinde özel bir anlama sahipti. Swidler'a göre (1986:274), Parsons'ın teorisinde aktör, toplumsal bir durumda seçimler yapan olarak tasvir edilmekteydi ve değerlerin görevi de neden farklı aktörlerin benzer durumlarda farklı seçimler yaptıklarını açıklamaktı. Kültür burada hem sosyal sistemin devamını sağlayacak bir öge, hem de insani yapının bir parçası olarak görülmüştü, çünkü Parsons'a göre her türlü eylem bir araç-amaç şeması² (means-ends schema) tarafından yönetiliyordu ve kültür de seçim yapmak için

1 Siyasal kültür, *The Civic Culture* içerisinde; “*the particular distribution of patterns of orientation toward political objects among the members of the nation*” (Almond ve Verba 1963: 14-15) olarak tanımlanmıştır.

2 Araç-amaç şeması için ayrıca bkz. (Bierstedt, 1938).

alternatif oryantasyonlara temel olacak şekilde değer oryantasyonları sunmaktaydı (Swidler, 1986:273-274). Swidler'a göre (1986:274), kültür ile davranış arasındaki bu ilişki, Parsons tarafından Weber'in ilgiler ve değerler üzerine olan düşüncelerinden türetilmiş olmakla beraber yapısal işlevselcilik tarafından tamamen yanlış okunmuştu.³ Öte yandan *The Civic Culture* içerisinde kültür, parçalarının birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir toplama denk gelen, "birleşik bir bütün" olarak düşünülmüştü (Almond ve Verba, 1963:10-14; Almond, 1989:12-24). Oysa kültür; parçalarının toplamından daha fazlasını içermekteydi (Benedict, 1960:54; Kluckhohn ve Hoebel, 1943:222-226).

İkinci olarak *The Civic Culture*, siyasal kültür ile siyasal yapı arasındaki etkileşimi göz ardı ederek, siyasal kültürü siyasal yapının belirleyicisi olarak gördüğüne yönelik olarak eleştirilmiştir (Pateman, 1971; Muller ve Seligson, 1994; Gendzel, 1997). Bundan dolayı, Almond ve Verba daha sonra yaptıkları çalışmalarda, siyasal kültür ile siyasal yapı arasındaki ilişkiyi, karşılıklı etkileşim temelinde yeniden tanımlamaya çalışmışlardı (Almond, 1987; 1989; Verba, 1965).

Çalışmaya ve dolayısıyla da siyasal kültür kuramına getirilen bu eleştirilerin sonuçlarından biri, yukarıda belirtildiği gibi, kuramın geçerliliğinin sorgulanması ve bundan dolayı siyasal kültüre olan ilginin sönmeye başlaması olmuştur. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi; 1970'li yıllardan itibaren kültür ile siyaset arasındaki etkileşim sosyal bilimlerde yeniden merak konusu olmaya ve bu çerçevede kültür, siyasal geri kalmışlığın nedenlerinden biri olarak gösterilmeye başlandı. Bu gelişme, siyasal kültür kavramına olan eleştirileri sona erdirmemesine rağmen, onun bir "Rönesans" (Inglehart, 1988; Pye, 1991a) yaşamasıyla sonuçlandı.

Öte yandan bu eleştiriler, tüm bu süreçlere eşlik eden başka bir sürecin, siyasal kültürü tanımlamaya yönelik çalışmaların, hem itici gücü hem de temel şekillendiricisi oldular. Bu eleştiriler karşısında bir kısım çalışmalar, küçük rötuşlar yaparak *The Civic Culture* geleneğini devam ettirmeye yöneldiler. Ancak bu çalışmalar, ne yukarıdaki eleştirilere tatmin edici bir cevap sunabildiler ne de siyasal kültürün bir kuram olarak yerleşmesini beraberinde getirdiler. Bu yüzden diğer birçok çalışma ise, *The Civic Culture* tarafından sunulan çerçevenin dışına çıkarak, bireyin dışında var olan, bireyin siyasete ilişkin tutum, duygu, düşünce, değer ve algılarının şekillenmesine etki eden faktörleri temel alarak bu eleştirilere bir cevap sunmaya çalıştılar. Bu çabaların en önemli sonucu ise, ortaya birçok yeni yaklaşımın çıkması oldu (Berezin, 1997; Chilton, 1988; Formisano, 2001; Jowitt, 1974; Somers, 1992; Wilson, 2000). Glenda M. Patrick (1984:271-280), bu yaklaşımları şu şekilde sınıflandırmıştı;

- 1) "Easton tarafından yapılmış olan "nesnel" (Objective) kavramsallaştırılma,
- 2) Almond ve Verba ile Almond ve Powell tarafından yapılan "psikolojik" ya da "öznel" (Subjective) kavramsallaştırılma,

3 *The Civic Culture* ile hemen aynı dönemde yayınlanmış ve değerler ile ilgileri ele alan bir çalışma için ayrıca bkz. (Dyke, 1962).

- 3) Pye⁴ tarafından yapılan “bulgusal” (Heuristic) kavramsallaştırma,
- 4) Fagen ve Tucker⁵ tarafından yapılan “içlemsel” (Comprehensive) kavramsallaştırma”.

Fakat hemen belirtilmelidir ki, hem siyasal kültürü tanımlamaya yönelik yaklaşımların sayısı burada belirtilenlerden oldukça fazla, hem de yapılan bu tür sınıflandırmalar kullanılan perspektife göre değişiklik gösterebiliyorlar. Örneğin Oscar W. Gabriel'e göre (1994:25), siyasal kültürü tanımlamaya yönelik hemen hemen tüm yaklaşımlar “*heuristic*” çatısı altında birleştirilebilirler. Bu problemi gidermenin yollarından biri, yaklaşımları, analiz düzeylerini temel alarak sınıflandırmak olabilir. Böyle bir sınıflandırma Birgit Schwelling (2001) tarafından yapılmıştı. Schwelling'in sınıflandırmasının ilk ayağını, *The Civic Culture* ve onu model olarak alan çalışmaları içeren “*Tutumlar odaklı yaklaşımlar*” oluşturmaktaydı. Schwelling, siyasal kültürü tanımlamaya yönelik diğer yaklaşımları ise iki kategoride toplamıştı: “*Sembol odaklı yaklaşımlar*” ve “*Bilgi odaklı yaklaşımlar*”.

Bu makalenin amacı, bu üç kategoride toplanan yaklaşımlardan belli başlı olanların kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak, *siyasal kültür araştırmalarının* günümüzde ulaştığı düzeyi göstermektir.

Tutumlar Odaklı Yaklaşımlar

Tutumlar odaklı yaklaşımların başlıca kaynağı, siyasal kültürü, bireylerde siyasete ilişkin tutumların bir toplamı olarak gören *The Civic Culture* (Almond ve Verba, 1963) çalışmasıydı. Ancak *The Civic Culture* bir başka makalede detaylı bir şekilde değerlendirildiği için, ne kendisi ne de onun bu geleneğini küçük makyajlarla devam ettiren Ronald Inglehart (1971; 1988; 1996a; 1996b) ile Robert D. Putnam (1966; 1971; Putnam vd., 1993) gibi önemli isimlerin tezleri, burada ele alınmayacaklar. Bu yüzden, burada, bu çatı altında yer alan, ancak siyasal kültürü tutumların bir toplamından ziyade onu tercihler düzeyinde tanımlayan iki ismin tezlerine yer verilmesi uygun görüldü; Aaron Wildavsky ve Virginie D. Mamadouh.⁶

Aaron Wildavsky

Bu yaklaşımın önemli referans noktalarından bir tanesi Mary Douglas tarafından ortaya atılan ve Michael Thompson, Richard J. Ellis ve Aaron Wildavsky tarafından geliştirilen *Kültürel Teori*'dir (Cultural Theory).⁷ *Kültürel Teori*, Douglas'ın “*Grid-Group*” hipotezine dayanıyor.⁸ “*Grid- Group*”

4 Pye tarafından siyasal kültüre ilişkin çalışmalardan bazıları için bkz. (Pye, 1978; 1991b).

5 Örneğin bkz. (Tucker, 1973).

6 Aslında Schwelling tarafından yapılan sınıflandırmada Wildavsky ve Mamadouh herhangi bir kategori içerisinde yer almıyordu. Bu makalede tercihlerin, mikro düzeyde oluşacağı düşünülerek, bu çatı altında ele alınmaları uygun görüldü.

7 *Kültürel Teori* için ayrıca bkz. (Swedlow, 2011; Lockhart, 2001; Bergesen, 1978; Hendriks, 1999; Dake ve Thompson, 1999).

8 “*Grid-Group*” için ayrıca bkz. (Douglas, 1972; 1989; 1999).

teorisi ise, Spickard'a göre (1989:151), Douglas'ın Durkheim'in sosyal faktörlerin inanışları, indirgemeci olmadan nasıl koşullandığı sorusunu yeniden canlandırmasına dayanıyor. Burada sosyal gerçekliğin bilinci inşa etme şekli kadar gerçekliğin kendisinin sosyal inşa edilme şekli de önemli, çünkü belirli "sosyal ayarlar" (social settings) dünyayı görmenin belirli şekillerini desteklemekteler. Spickard'a göre (1989:151), "Grid-Group" teorisi de, bu bağlantıyı açıklamayı ve öngörmeyi mümkün kılmak için tasarlanmıştı. Ancak, yine Spickard'a göre (1989:152), Douglas bu teoriyi geliştirmede tutarlı değildi, çünkü yazılarında 3 ayrı "Grid-Group" teorisi öne sürmüştü.

Douglas (1989:411), Spickard'a cevaben "Grid-Group" teorisinin tutumlar, değerler ve "Grid-Group" pozisyonlarıyla bağlantılı olarak yerleşmiş düşünce kalıpları üzerine soru sormak ve cevaplamak için tasarlandığını belirtmiş, ancak onun 3 farklı teori sunulduğuna ilişkin tespitlerine ise katılmak durumunda kalmıştı. Bununla beraber, bir başka makalesinde Douglas, "Grid-Group" teorisini, kültürel "bias" temelinde açıklamıştı. Douglas'a göre (1999:411), kültürel "bias", her biri bir diğerine göre tanımlanmış, her biri kendini, kendi tanımının aktiviteleri yoluyla devam ettirilebilen, her zaman potansiyel olarak her insan grubunda var olan ve birbirlerine karşı savaş halindeki 4 ayrı gruba ayrılıyordu. Burada kültürel "bias", bir kurumsal şeklin gruplarından biri ya da diğeri için sabit bir tercih ve bunun bir sonucu olarak onunla giden bilgi çeşidine bir bağlılık anlamına geliyordu (Douglas, 1999:411). Douglas (1999:411), bu yüzden tüm kültürel çatışmaların, organizasyonun şekli üzerine olduğunu iddia etmişti. Bu 4 gruptan her biri, kültürel temellerin aşınmasına tahammül edemeyeceği, stabil organizasyonun bir tipine dayanıyordu. Bir başka ifade ile, bu 4 grup aynı zamanda 4 ayrı organizasyon şekline dayanıyordu ve geri kalan karışımlar ise geçiş sürecindekiler olarak kabul ediliyorlardı (Douglas, 1999:411).

Kültür Haritası (Douglas, 1999:412)

B= tecrit edilenler, seçerek veya zorla, kompleks yapılar içerisinde sözün gerçek anlamıyla yalnız ve ya dışlanmış	C= hiyerarşiler, kompleks yapılar ile birlikte kaynaşmış gruplar
A= rekabetçi bireycilik, zayıf yapı, zayıf birliktelik	D= eşitlikçi dışa kapalı bölge veya cemaatler zayıf yapılar ile birlikte kaynaşmış gruplar

---

Douglas (1999:412), buradaki kültürel "bias" tiplerini ise şöyle açıklamıştı:

- 1) A bireyselcilik ile uyum sağlıyor, gelenek ile uyuşmuyor, organizasyon şekli liyakata açık ve rekabetçi.
- 2) B yönetmeyi ya da takip etmeyi, ikna etmeyi ya da organize etmeyi ümit etmeyen ve amaçlamayan herkesi kapsayan bir sisteme denk geliyor.
- 3) C gelenek ve düzeni destekliyor, hiyerarşik organizasyon şekli ile uyuşuyor.
- 4) D kapalı ve eşitlikçi bir sisteme denk geliyor.

Temel tezleri böyle özetlenmeye çalışılan *Kültürel Teori*, siyasal kültürü tanımlanmak isteyenler için önemli esin kaynaklarından birini oluşturdu. *Kültürel Teoriyi* temel alarak siyasal kültürü tanımlamaya çalışanların başında Aaron Wildavsky geliyor.⁹ Wildavsky (1987), siyasal kültürü, tutumların bir toplamı düzeyinden, kültür temelli tercihler düzeyine çekerek orada tanımlamaya çalışmıştı. Çünkü Wildavsky'ye göre (1987:3), siyasal tercihlerin araştırılması, sadece insanların istediklerini siyasal aktiviteler yoluyla elde etmeye çalışmalarını araştırmayı kapsamamalı, aynı zamanda “neden insanların ne istediklerini istemelerini” araştırmayı içerecek şekilde siyaset biliminin temel konularından biri olmalıydı.

Wildavsky'ye göre (1987:4), tercihler, sosyal etkileşim yoluyla açıklanabilen bilgilerden geliyordu ve eğer bilgiler sosyal ilişkilerin bir ürünüyse, tercihlerin kökleri de; “diğer insanlarla nasıl yaşamayı istiyoruz ve diğerlerinin bizimle nasıl yaşamasını istiyoruz” sorularının cevaplarında bulunabilirlerdi.¹⁰ Tercih oluşumu, öyleyse aynı anlamı paylaşan insanları bir araya getirecek bir sonuca sahipti. Wildavsky'ye göre (1987:4), eğer tercihler sosyal ilişkilerin organizasyonu yoluyla şekilleniyorlarsa, bu tercihler içerden gelmelidir, yani bizim “yaşam tarzlarımızdan” (ways of life). Bir başka deyişle, tercihler, “farklı yaşam tarzlarını savunma ya da muhalefet etmedeki sosyal etkileşimden” doğuyorlardı, çünkü *Kültürel Teoriye* göre bireysel kararlar ve seçimler, “paylaşılan değerler” ve sosyal ilişkiler ile beraber yürüdüğü için, aynı zamanda kültürlerin seçimiydiler (Wildavsky, 1987:5-6). Wildavsky (1989:1343), yaşam tarzlarını, insanların “ne için ve kime karşı sorumluyum?” sorularına cevap vermesine imkân veren normatif yapılar olarak tanımlamıştı.

Wildavsky'ye göre (1987:6), *Kültürel Teorinin* boyutları iki sorunun cevabına dayanıyordu: “Ben kimim?” ve “ne yapmalıyım?”. İlk soru, grup bağlarının sıkı ya da zayıf olup olmaması gibi birey ile grup arasındaki ilişkinin niteliğini ölçmeye yönelikti (Wildavsky, 1987:6). İkinci soru ise, birey-grup ilişkisi dikkate alındığında, bireyin bağlı olduğu “kuralların” (prescriptions) niteliğini ölçmeye yönelikti (Wildavsky, 1987:6). Wildavsky'ye göre (1987:6), bu ikisinin kombinasyonu, sosyal ilişkilerin 4 kalıbını ortaya çıkarıyordu;

Dört Kültür Modeli (Wildavsky, 1987:6)

Kuralların Sayısı ve Çeşitliliği	Grup Sınırlarının Kuvveti	
	Zayıf	Güçlü
Sayıca Fazla ve Çeşitli	Apati / Duyarsızlık (Kadercilik)	Hiyerarşi (Kolektivizm)
Sayıca Az ve Benzer	Rekabet (Bireycilik)	Eşitlik (Eşitlikçilik)

9 Benzer bir çalışma için ayrıca bkz. (Matjan, 1998).

10 Wildavsky'ye göre (1987: 5), *Kültürel Teori*, neyin, insanların çoğunun diğer insanlarla ilişkilerinde ve diğer insanların da onlarla ilişkilerinde önemli olduğu postulasına dayanıyordu.

Sosyal ilişkilerin bu 4 kalıbı sadece toplumsal tercihleri değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik tercihleri de belirlemektedir (Wildavsky, 1987:13). Diğer taraftan “*sosyal yaşamın bu organizasyon modlarından*” hiçbiri, kendi başına yaşayamayıp, bilakis bu kalıplar birbirleriyle etkileşim halindeydiler ve “*kültürler arasındaki çatışma kültürel kimliğin bir önkoşulu*” olarak ortaya çıkmaktaydı (Wildavsky, 1987:7; Wildavsky ve Dake, 1990:43-44).

Bu 4 kalıba göre, toplumsal tercihler şöyle açıklanmaktaydılar: “*Bireyselci*” kültürün sosyal ideali “rekabetçilik” ve “*özdüzenlemeydi*”, bu, bir taraftan otoriteye ihtiyacı en aza indirmeyi, diğer taraftan ise “*sosyal farklılıkları azaltacak merkezi dağıtıcı bir otoriteyi*” kapsıyordu (Wildavsky, 1987:6-11). Buna karşın, “*Hiyerarşi*”, eşitsizliğe dayalı “*kurumsallaşmış bir otoriteydi*”, uzmanlaşmayı ve işbölümünü, insanların beraber yaşamalarını daha iyi mümkün kılacakları gerekçesiyle meşrulaştırıyordu (Wildavsky, 1987:6-7). Wildavsky’ye göre (1987:6-7), hiyerarşiler, “*parçaların bütün için kurban edilmesine*” dayalı bir etik ile “*rasyonelleştirilmekteydiler*”. “*Eşitlikçi*” kültür, otoriteyi reddederken, bir grubun parçası olması gereği, grup kararlarına uymak durumundaydı (Wildavsky, 1987:7-11). Ve son olarak “*ne olacaksa, o olacak*” şeklinde “*kaderci*” duygulara sahip olan “*Duyarsız*” kültür, “*insanların kendilerine ne olduğunu kontrol edemedikleri*” ve bu yüzden otorite ile ilgilenmedikleri kültürdü (Wildavsky, 1987:6-7).

Peki, eğer sosyal yaşam siyasal tercihlerin bir sebebiyse, tercihler nasıl oluşmaktaydılar? Wildavsky, bu soruya, toplumda paylaşılan anlamlar çerçevesinde cevap vermeye çalışmıştı. Wildavsky’ye göre (1987:8), “*Kültürün kodları*” çözülebilirdi, çünkü “*anlamlar paylaşıldığı*” için “*anahtarları sosyal*” idi, temel tercihlerin bulunup çıkarılmasıyla, örneğin “*onlar kim veya kim değil, hangi gruplara ait veya ait değiller*” soruları yoluyla, gerisi bulunup çıkarılabilirdi. Ancak burada tercih, sadece bir gruba bağlı oluşun getirdiği bireysel bir karardan ziyade, “*öteki kültürlerin karşılığında*” ortaya çıkan, “*belirli bir kültürün taraftarları arasındaki sosyal etkileşimin*” bir sonucu olarak görülmeliydi (Wildavsky, 1987:9).

Wildavsky (1987:9-11), ayrıca, siyasal ve kamusal tercihleri açıklamanın temelinin, siyasal kültürler tarafından kategorize edildiği gibi sosyal ilişkilerde yattığını savunmaktaydı ve siyasal kültürlerin tanımlanmasında kullanılan sağ-sol ayrımı gibi dikotomilerin siyasal analiz için açıklık yerine belirsizlik yarattığını ifade etmişti. Diğer taraftan Wildavsky (1987:12), bir siyasal analiz için iki şart belirtmişti; “*tarihsel bağlamlar*” ve “*paylaşılan anlamların ortaya çıkardığı iç tartışmalar*”. Wildavsky (1987:12), bu ikisinin özüne vakıf olmadan, neden bir kültürün “*belirli bir zamanda*” belirli bir “*kurumsal düzen ve politikalar*” tercih ettiği ve neden diğer bir kültürün de diğer bir “*kurumsal düzen ve politikalar*” istediğini, açıklamanın mümkün olmayacağını belirtmişti.¹¹ Wildavsky (1987:17), siyasal kültürü, “*gücü yerleştirmenin bir yolu*” olarak tanımlamıştı. Wildavsky ve Dake (1990:43-44) ise, “*toplumsal olarak uygulanabilen kültürel önyargı ve toplumsal ilişki bileşimlerini, yaşam biçimleri veya siyasal kültür*” olarak tanımlamışlardı.

11 Wildavsky ve Dake (1990:43), tehlike algısının siyasal kültürün bir işlevi olduğunu öne sürerek, siyasal analiz için diğer bir yöntem olarak risk analizini önermişlerdi, çünkü “*bireylerin neden ve ne kadar korktukları, seçtikleri kendi yaşam tarzlarıyla (way of life) uyumlu*” idi. Wildavsky (1987:14), riskin, bireyselci ve hiyerarşik kültürlerde kabul gördüğünü, eşitlikçi kültürde ise riske karşı bir isteksizlik olduğunu savunmaktaydı.

Wildavsky'nin tezleri böyle özetlenirken, bu tezlere getirilen eleştirilerden ilki metoda yönelikti, çünkü Brendon Swedlow'a göre (2002:279), *Kültürel Teori'nin* kültürü anketler yoluyla ölçmesi, siyasal bilgilenmenin daha çok partiküler yapılar ve ihtisaslaşma yoluyla oluşmasından dolayı, gözden geçirilmeliydi. David D. Laitin (Laitin ve Wildavsky, 1988:589-593) ise, konseptin kültüre ilişkin yaklaşımına şu eleştirileri getirmişti; “1) *Kültür tutulacak değerleri getirmiyor, tartışılacak noktalar sağlıyor*, 2) *Kültür iki başlı (Janus-faced): insanlar hem kültürlerinin sembolleri tarafından yönlendiriliyorlar, hem de insan, kültürü kullanarak güç ve servet kazanmayı istiyor*, 3) *Kültür sembollerde işliyor ve semboller etnoğrafik bağlamda yorumlanmalı*”. Yine Laitin'e göre (Laitin ve Wildavsky, 1988:590), Wildavsky sadece paylaşılan değerlere odaklanarak, muhalif görüşlere sahip olan kişilerin aynı kültürü paylaşabileceği ihtimalini gözden kaçırmıştı.

Buna karşın Wildavsky ise (Laitin ve Wildavsky, 1988:593-595), Laitin'i, *Kültürel Teori'yi* anlamamakla ve nominalizme geri dönmekle suçlamıştı. Wildavsky (Laitin ve Wildavsky, 1988:593), Laitin'in önerisinin, bir ülkede bir grupla özdeşleşen bir kültür yerine, muhalif kültürlerle yönelik ise kabul edilebilir olduğunu belirtiyordu. Wildavsky'ye göre (Laitin ve Wildavsky, 1988:593), bir kültüre bağlılık iki boyutun ölçülmesiyle belirlenmekteydi; “*grup sınırının kuvveti*” ve “*kuralların derecesi ve çeşitliliği*”. Bu manada Wildavsky (Laitin ve Wildavsky, 1988:593), tercihlerin, kültürel tanımlamanın bir sebebi olmaktan ziyade, bir sonucu olduğunu belirtmekteydi. İkinci eleştiriye yönelik olarak ise Wildavsky (Laitin ve Wildavsky, 1988:594), Laitin'in siyaseti, sosyal yaşam ve ilişkilerden ayrı ve onların üzerinde düşündüğünü söylemişti. Son eleştiriye yönelik olarak ise Wildavsky (Laitin ve Wildavsky, 1988:595-596), “*grid*” ve “*group*” boyutlarının, kültürel kategorileri oluşturduğunu ve yaşam tarzlarına olan yakınlığın göreceli derecesinin ölçülebileceğini belirtmişti.

Richard W. Wilson (2000:265) ise, siyasal kültürü tanımlamada temel problem olan mikro-makro problemine dikkat çekmişti. Wilson'a göre (2000:265), siyasal kültür bireylerin tercihleri olarak ele alındığında mikro düzeyde ele alınmış oluyord. Wilson buradan yapılacak bir makro siyasal açıklamanın yetersiz olacağını öne sürüyordu. Wilson (2000:266), ayrıca makro siyasal kültür için genel bir tipoloji denemesi yapılmadığı gibi makro düzeyde gerçekleşen siyasal eylemlerin, bireylerin seçimini nasıl etkilediğine dair bir açıklamanın da yer almadığını belirtmişti. Wilson (2000:266), bireylerin herhangi bir toplumsal ambargoya maruz kalmamak için belirli tercihlerini açıklamaktan sakınmış olma ihtimallerinin açıklanmadığını da eleştiriyordu. Wilson (2000:268), son olarak, siyasal kültür ile tercihler arasındaki dinamik ilişkiyi ortaya çıkaracak bir kuramın genel olarak başarısız olduğunu, çünkü siyasal kültürün sadece tercihlerin bir ürünü olmadığı gibi tercihlerin de sadece siyasal kültürün bir yansıması olmadığını hesaba katılmadığını öne sürmüştü.

Öte yandan bu eleştiriler, *Kültürel Teori'yi* temel alan başka yaklaşımların ortaya çıkmasına vesile oldular. Bu yaklaşımlardan biri Virginie D. Mamadouh'a ait. Mamadouh (1999b), siyasal kültürü, *Kültürel Teori* ile Daniel J. Elazar¹² tarafından Amerika'daki alt kültürlerin ele alındığı

12 Elazar'ın çalışmasının bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. (Morgan ve Watson, 1991; Sharkansky, 1969).

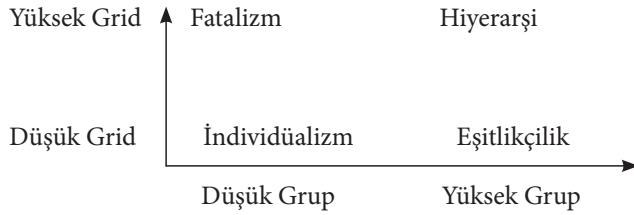
çalışmada ortaya atılan siyasal kültür tipolojisini kombine ederek tanımlamayı hedeflemekteydi. Bunun sebebi siyasal kültür kavramının içerdiği problemlerdi. Mamadouh (1997:18), bireysel tutum ve değerler ile kolektif tutum ve değerler arasında bağ kurmanın zor olduğunu, çünkü bireylerin oryantasyonların toplamının kolektif kültürü vermeyeceğini iddia etmişti. Mamadouh (1997:18-19), değerlerin hem bireylerin hem de kolektifliğin bir sıfatı olduğunu, ancak kültürün bir topluluğa dayandığını ve bu yüzden yapılacak bir siyasal kültür tanımının da “*bireysel özel çıkarlar*” ile “*kamu yararı*” arasındaki etkileşimi dikkate alması gerektiğini belirtmekteydi.

Mamadouh'un yaklaşımının *Kültürel Teori* yanında diğer dayanağı olan Elazar (1994:9), Amerikan siyasetindeki iki temel görüş olan, özgürlüğün merkezi öneme sahip olduğu “*Piyasa*” ile eşitliğin merkezi öneme sahip olduğu “*Ulus*” karşıtlığından yola çıkarak Amerika'da şu 3 kültürün var olduğunu söylüyordu: 1) “*Demokrasi*” eşittir “*Piyasa*” düşüncesine dayalı “*bireyselci siyasal kültür*”, 2) Demokrasi eşittir “*Ulus*” düşüncesine dayalı “*morale dayalı siyasal kültür*”, ve 3) “*Piyasa*” karşısında bir “*ikircikli tutuma*” sahip ve “*ulusun, paternalist konseptinde*” yatan “*geleneksel siyasal kültür*”.

Mamadouh'a göre (1997:19), *Kültürel Teori*, kültürel “*bias*”, yani ortak “*değer ve inanışlar*”, ile “*sosyal ilişkiler*” (insanlar arası ilişkilerin kalıpları) arasındaki ilişki temeline dayanıyordu. Buna göre, bir “*yaşam tarzı*”, “*sosyal ilişkiler*” ile kültürel “*bias*” olgusunun uyumlu bir kombinasyonunu oluşturuyordu (Mamadouh, 1997:19). Bu teori Mamadouh'a göre (1997:19; 1999a), Douglas tarafından “*sosyabilitenin*” iki boyutu olan “*Group*” ve “*Grid*” tezinden hareketle, bireylerin sosyal yaşama katılımlarının çeşitliliğini ölçmek için geliştirilmişti. Bu iki boyut, insan yaşamının şu iki sorusuna dayanıyordu: “*Ben kimim?*” ve “*Nasıl davranmalıyım?*” (Mamadouh, 1997:19). Mamadouh'a göre (1997:19), bu, hem sosyal bağlamlar ile bireysel eylemleri, hem de sosyal ilişkiler ile onların meşrulaştırılmalarını (*justifications*) karakterize etmeye yönelik bir araçtı ve siyasal kültüre de uygulanabilirdi. Mamadouh'a göre (1997:19-20), “*sosyabilitenin*” bu iki boyutu, “*sosyal ilişkilerin*” ve bunlarla bağlantılı “*rasyonelliklerin*” 4 temel formunu üretiyordu;

- 1) “*Bireyci yaşam tarzı, zayıf grup ve az sayıda kural ile nitelendirilir.*”
- 2) “*Hiyerarşik yaşam tarzı, toplumsal roller göre değişen kuvvetli grup ve çok sayıda kural ile nitelenir.*”
- 3) “*Eşitlikçi yaşam tarzı, güçlü entegrasyon ve zayıf kural ile nitelendirilir.*”
- 4) “*Kadercik yaşam tarzı, insanları, başlarına gelecekleri kontrol edemeyen kişiler olarak niteler: entegrasyon düşük ama kurallar çok sayıdadır.*”

Grup ve Grid Boyutlarıyla Dört Yaşam Tarzı (Mamadouh, 1997:20)

Mamadouh bu noktadan itibaren *Kültürel Teori*'den ayrılmaktaydı, çünkü Mamadouh'a göre (1997:21-22) *Kültürel Teori*, "yaşam tarzları" ile siyasal kültürü eşdeğer olarak görüyordu. Buna karşın, Mamadouh (1997:21-22), siyasal kültürün bireylerden ziyade bir siyasal topluluğun özelliği olduğunu ve bu yüzden de "yaşam tarzları" ile bir tutulamayacağını iddia etmişti. Mamadouh'a göre (1997:23-24), siyasal kültür, "yaşam tarzlarının" kendisinden ziyade, onlar arasında kurulan stabil "ittifaklar" olarak görülmeliydi. Mamadouh (1997:23-24), bu ittifaklar ile Elazar'ın tipolojisini harmanlayarak 3 ayrı siyasal kültür tipi önermişti;

- 1) "girişimci"; Bu siyasal kültür tipini belirgin yapan, "bireyci" ve "hiyerarşik yaşam tarzı" arasında kurulan ittifaktı.
- 2) "ahlakçı"; Bu siyasal kültür tipini belirgin yapan, "hiyerarşik" ve "eşitlikçi yaşam tarzı" arasındaki ittifaktı.
- 3) "geleneksel"; Bu siyasal kültür tipini belirgin yapan ise; "büyük çoğunluğu kadercilerden oluşan bir rejimde hiyerarşik yaşam tarzının istikrarlı hegemonyasıydı".¹³

Sembol Odaklı Yaklaşımlar

Antropoloji içerisinde kültürü tanımlama bakımından semboller önemli ilgi kaynaklarından birini oluşturmaktaydılar (White, 1940; 1947; Kroeber ve Kluckhohn, 1952; Jaeger ve Selznick, 1964). Bu ilgi, 1960'lı yıllardan itibaren önemli bir ilerleme kaydetmeye başladı. Bunda en büyük pay hiç şüphesiz Clifford Geertz'e aitti.¹⁴ Geertz, Parsons'ın desteğiyle gittiği Bali'de "horoz dövüşleri" üzerine yaptığı bir çalışmada, bu dövüşlerin kendisi dışında birçok şeyi sembolize ettiğini belirtmekteydi;

"Her şeyin ötesinde Balinese halkı horoz dövüşlerinde kendilerini, toplumsal düzenlerini, soyutlaşan nefretlerini, erkekliklerini, şeytani güçlerini görüyorlar; tüm bunların yanında kibirli, yiğit, onur düşkününü ateşli oyuncular, ksatria prensi ile birlikte statü değerinin ilk

13 Mamadouh (1999b: 479), daha sonra bu tipolojiye, 2 siyasal kültür tipi daha eklemişti; "clientelistic" ve "obstructive".

14 Kültür ve "Rational Choice" teorileri, kültür ve sembol etkileşimi için ayrıca bkz. (Wedeen, 2002).

örneklerini görüyorlar. (...) Bir imaj, hayal ürünü, bir model, bir metafor olarak horoz dövüşü kendini ifade etmenin bir aracıdır; onun amacı ne toplumsal hırsları yatıştırmak ne de artırmaktır (yine de, ateşle oynar gibi bu ikisini de yerine getirir), ama, tüyler, kan, izleyiciler ve para arasında bunlar da sergilenir. (...) Gerginlik kendini “bir yolunu bulup” şu özelliğiyle gösterir: anlık dramatik şekli; metaforik içeriği; ve toplumsal bağlamı.” (Geertz, 1972:23-24)

Geertz'in bu tezi, karşılığını ilk olarak Antropoloji içerisinde yeni kültür tanımlamalarında buldu ve kültür; “semboller, hikâyeler, ritüeller ve dünya görüşlerinden” oluşan bir “*tool kit*” (Swidler, 1986:273) olarak görülmeye başlandı. Geertz'in kültürü, “*tutumların bir setinden*” çok, bir “*semboller seti ve bu sembollere yerleşmiş ritüeller*” (Laitin, 1995:169) olarak görmesi, kültür ile siyasal kurumlar arasındaki ilişkiyi ele almak isteyenlere de önemli bir esin kaynağı oldu (Welch, 1993:99-108; Pye, 1991a:503). Bu sürece etki eden ikinci bir gelişme ise, sembollere karşı siyaset bilimi içerisinde önemli bir ilginin oluşmasıydı (Edelman, 1960; Cobb, 1973; Walzer, 1967).¹⁵ Sonuçta, teori ve metod bakımından farklı temellere sahip olmakla beraber, bu gelişmelerden etkilenen, siyasal kültürü tanımlamaya yönelik yeni yaklaşımlar ortaya çıktılar (Schwelling, 2001:609-611). Bu yaklaşımlar arasında özellikle iki isim göze çarpmaktaydı; Lowell Dittmer ve Karl Rohe.

Lowell Dittmer

Siyasal kültürü tanımlamaya yönelik *sembol odaklı yaklaşımlar* içerisinde önemli bir yer edinen ilk isim Lowell Dittmer (1977; 1980) idi. Dittmer'a göre (1977:555), *The Civic Culture*, siyasal kültürü, bireylerin siyasete ilişkin tutumlarının toplamı olarak tanımlayarak bir “*psikolojik indirgemecilik*” temeli üzerine inşa etmişti. Bu temel, siyasal kültürün bir yandan siyasal psikoloji ve diğer yandan ise siyasal yapı tarafından sınırlandırılmasından kaynaklanıyordu ve ayrıca siyasal kültürün kendisi ile siyasal yapı arasındaki ilişkiyi açıklamada yetersiz kalmasına sebep olmuştu (Dittmer, 1977:555-556). Son olarak, kuramın siyasal sistemin stabil kalmasını açıklamaya odaklanması, onun başarısını kısıtlayan bir diğer temeliydi, Dittmer'ın (1977:556) ironik bir şekilde sorduğu gibi; “*değişimin olmaması bir açıklama gerektiriyormuş gibi*”. Peki, o zaman, siyasal kültürü, onu sınırlandıran bağlardan kurtaracak şekilde tanımlamanın yolu neydi? Dittmer'ın (1977:555-567) bu soruya verdiği cevap, siyasal kültürün siyasal değer ve inanış sistemlerinin toplamını açacak şekilde, siyasal semboller üzerinden tanımlanması ve analizi yönündeydi.

Neden semboller? Dittmer (1977:557-563), bu soruya şöyle cevap vermişti; a) semboller insanlardan bağımsız olarak varlar, b) bu yüzden anlamlarını, zaman ve mekândaki büyük uzaklıklara rağmen kişiden kişiye aktarabilirler, c) semboller ampirik bir değişken olarak hem siyasal psikolojiye hem de siyasal yapıya çok yakın, ama her ikisinden bir dereceye kadar bağımsızlar, d) içyapılarının analize açık olması sebebiyle, siyasal kültürü, statükoyu koruma ve sistemler arası çatışmaları minimize etme işlevi yönündeki hâkim kabulden kurtarabilecek

15 Bu ilginin nedeni, Walzer'ın (1967: 194) şu cümlesinden anlaşılabilir; “*Devlet görünmezdir; görünebilmesi için ete kemiğe bürünmesi, sevilmesi için sembolize edilmesi, tasarlanması için hayal edilmesi gereklidir*”.

durumdalar. Fakat semboller de bazı handikaplara sahiptiler, örneğin a) o kadar değişik perspektiften ele alınmış durumdalardı ki en azından siyasal kültür kadar belirsiz oldukları söylenebilirdi. Bunun yanında, ayrıca, b) semboller ile dil ve siyasal yapı arasındaki ayrımın başarısız olması, c) sembollerin çok çeşitli tiplere sahip olmaları, d) siyaset bilimi içerisinde sembolik süreçlerin analizine yönelik bir kuramın yokluğu gibi faktörler de sembolleri belirsiz bir hale getirmekteydiler (Dittmer, 1977:557-563).

Dittmer (1977:563-566), bu problemleri çözmek ve siyasal kültürü tanımlamada bir temel olarak kullanabilmek için, siyasal sembolizmin -“*dilbilimsel*” veya “*linguistik*” ve “*iletişimsel*” boyutlarını da içerecek şekilde- “*iletişim*” ve “*bilgi*” teorileri ile bir sentezini oluşturmaya çalışmıştı. Dittmer (1977:566), bu noktada siyasal kültürü bir “*semiyolojik sistem*” olarak tanımlamıştı.¹⁶ Dittmer’a göre (1977:566), bu semiyolojik yaklaşım sembollere odaklanmaktaydı, çünkü siyasal kültür, siyasal sembollerin bir sistemiydi ve bu sistem siyasal iletişim olarak adlandırılan daha kapsamlı bir sistemin içine yuvalanmış durumdaydı.

Dittmer’a göre (1977:566), siyasal iletişim sistemi bir taraftan kodlar, gönderici, kanallar gibi iletişim teorilerinin bileşenlerini, diğer taraftan ise “*göstergeler*”, “*göndergeler*” ve “*anlamlar*” gibi belirli dilbilimsel kategorileri içeriyordu. Siyasal semboller ile siyasal dil arasındaki ayrımı, Dittmer (1977:567), siyasal sembollerin siyasal dilden daha fazla içerdiğini iddia ederek çözmeye çalışmıştı. Semboller amblemleri, ikonları (bayrakları, totemleri, sikkeleri), grafiksel artefaktları (heykelleri, resimleri) ya da somut varlıkları (Kudüs, Kremlin) içerebilirdi (Dittmer, 1977:567). Dittmer (1977:567), bununla beraber, sözlü sembollerin sözlü olmayan sembollerden daha kapsayıcı olduğunu kabul ediyordu.¹⁷ Ayrıca Dittmer’a göre (1977:567), siyasal sembolizm, kendini siyasal dilden ayıran iki özelliğe sahipti: “*üstdilsel*” (metalinguistic) özelliği ve “*çağrışımsal*” özelliği.¹⁸ Sembollerin “*üstdilsel*” özelliği, onların görünürde “*amaç*” ya da “*nesne dili*” (object language) ve güncelde “*metadil*” (metalanguage) olarak işlev görmeleriydi, yani, özel bir ampirik olay gösterir gibi görünürken, gerçekte bir göstergeler dizisine referans göstermeleriydi (Dittmer, 1977:567). Dittmer’a göre (1977:568), bu “*üstdilsel*” özellik şöyle tasvir edilebilirdi;

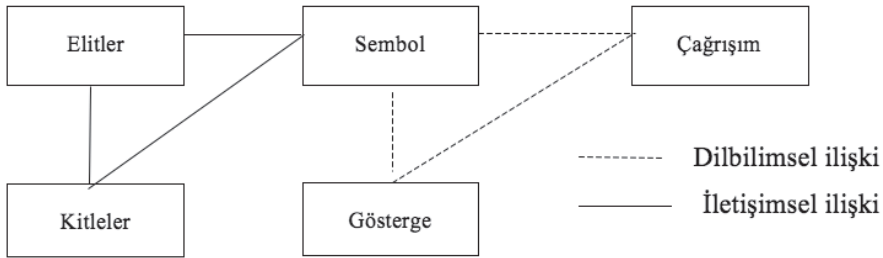
		Sembol	
METADİL	{	Gösterge	Çağrışım
NESNE DİLİ	{	İşaret eden (Signifier)	İşaret edilen (Signified)

16 Dittmer (1977: 566), modelini bir dizi mantığının çalışmalarına, kültür antropologların çalışmalarına ve Charles Morris’ten Roland Barthes’e kadar bir dizi yapısal dilbilimcilerin çalışmalarına dayandırıyor.

17 Benzer bir sonuç için ayrıca bkz. (White, 1940: 462 -463; 1947: 687).

18 “*connotative*” kelimesi Türkçeye ima eden, çağrışım yapan olarak tercüme edilebilir. Burada kelime Türkçeye çağrışımsal olarak tercüme edildi.

Dittmer'a göre (1977:568), sembollerin “çağrışımsal” özelliği, onun duyguları temsil etme ve iletme kapasitesine gönderme yapıyordu ve bu yüzden de siyasal kültürü analiz etmek bakımında önemliydi. Çünkü Dittmer'a göre (1977:569-570), siyasal kültürün özünü insanların siyasete ilişkin hisleri oluşturuyordu ve bir sembol, geniş çaplı ilgi ve duyguların emanetçisi konumuna gelmedeki başarısının derecesine göre siyasal davranışı etkileyebilirdi. Diğer taraftan Dittmer (1977:570), siyasal kültür sistemi içindeki “ileteşenleri”, işlevlerine göre iki kategoriye ayırmıştı: sembolleri manipüle eden elitler ve elitlerin yeteneğine ve ilgilerin örtüşmesine bağlı olarak sembolleri yorumlayan ve buna uygun bir şekilde cevap veren kitle. Dittmer'a göre (1977:571), elitler ve kitle birbirleriyle semboller yoluyla ilişki kuruyorlardı;

Dittmer'a göre (1977:571), siyasal kültürün bu sistemi, 3 semiyolojik ilişki temelinde analiz edilebilirdi: pragmatik, semantik ve sentaktik. Pragmatik konuşmacının ifade etme ya da birisine bir şeyi iletme amacına ve dinleyicinin reaksiyonuna odaklanarak kitle ve elitler arasındaki ilişkiye referans yapıyordu, semboller yoluyla aracılık edilmesi gibi (Dittmer, 1977:571-572). Burada kitlenin mümkün amacı muhalefet ya da destek, elitlerin amacı ise bu desteği ya da muhalefeti sembolik genişletmek olarak tanımlanabilirdi (Dittmer, 1977:572). Dittmer'a göre (1977:572), kitle ve elitler arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için, bu ikisi arasındaki temel çatışma noktasını belirlemek gerekmektedir. Bu nokta, kitleler için “göreceli mahrumiyet” “görelî yoksunluk” (relative deprivation), ve elitler için ise “statü uyumsuzluğu” (status incongruence) idi (Dittmer, 1977:572). Buna göre, kitleler arasındaki temel siyasal bölünme, mahrum olanlar ile memnun olanlar arasındayken, elitler arasındaki temel siyasal bölünme makam adayları ile makam sahipleri arasındaydı (Dittmer, 1977:572). Kitle ve elitler arasındaki bu ilişki şöyle kombine edilebilirdi (Dittmer, 1977:572);

		ELİTLERİN BEKLENTİLERİ	
		Muhalefeti Artırmak	Destegi Artırmak
KİTLE BEKLENTİLERİ	Muhalefet	1	2
	Destek	3	4

Buradaki her bir ihtimal, kitle ve elitler arasındaki desteğin veya muhalefetin örtüşme derecesini gösteriyordu. Dittmer (1977:573), bir sonraki aşamada bu ihtimallerin olası sonuçlarını siyasal sistemin geleceği açısından semboller yoluyla analiz etmeye çalışmıştı.

Pragmatik bu şekilde özetlenirken, diğer bir nokta olan semantik, semboller ile sembollerin referans yaptığı siyasal gerçeklik arasındaki ilişkiyi karakterize ediyordu (Dittmer, 1977:571). Dittmer'a göre (1977:576), sembolün “*üstdilsel*” ya da “*kavramsal*” anlamının çekirdeğini oluşturma, orijinal göstergenin ampirik anlamıydı, ancak sembol bir şekilde çekirdek anlam ile bağlantı kurabildiği sürece öteki göstergelerin tanımlanmamış bir serisine kucak açabilirdi, güç ya da ebediliği sembolize etmek için gökyüzünün kullanılması gibi. Dittmer (1977:577), burada yapısal dilbilimcilere dayanarak sembollerin oluşumunda yalnızca iki temel prensip olabileceğini söylüyordu; “*metonymie*” ve “*metafor*”.¹⁹

Sentaktik ise, göstergeler, konuşmacı, dinleyici ve gönderge arasındaki biçimsel ilişkiden ve bir sembol sistemindeki sembollerin iç organizasyonun şekilsel analizinden oluşmaktaydı (Dittmer, 1977:571-578). Dittmer'a göre (1977:578), yukarıda bahsedilen “*çağrışımsal*” içerik, sentaks tarafından nakledilme eğilimi gösteriyordu, ancak burada sentaktik düzenin 2 boyutu önemliydi; konuların “*anlatı*” tanzimi ve temalar arasındaki mantıksal ilişkiler. Dittmer (1977:579-581), sentaktik örnek olarak ise siyasal mitleri göstermişti.

Sonuç olarak, Dittmer'a göre (1977:581-582), siyasal kültürü tanımlamada yapılan bir hata, objektif bir siyasal gerçekliğin subjektif bir algı yoluyla ölçülmesiydi ve bu herhangi bir ara değişkenin atlanmasına neden olmuştu. Dittmer (1977:582), eksik kalan bu ara değişkeni, siyasal sembolizm ile gidermeye çalıştığını belirtmişti. Dittmer'a göre (1977:582), amacın, siyasal sistemin altında yatan değer oryantasyonlarını ortaya çıkarmak olduğu sembollere dayalı böyle bir siyasal kültür analizi, anahtar semboller tespit edildikten sonra, bu semboller ile oluşan dilsel ve iletişimsel ilişkilerin semiyolojik bir çerçeveye yerleştirilmesiyle yapılabilirdi.

Karl Rohe

Sembol odaklı yaklaşımlar içerisinde yer alan bir diğer yaklaşım Karl Rohe'ye (1987; 1990; 1994a; 1994b) ait. Rohe, tezlerinin büyük bir bölümünü, D. J. Elkins ve R. E. B. Simeon'ın düşüncelerine dayandırmıştı.

Elkins ve Simeon (1979:127), siyasal kültürü, siyasal fenomenlerin açıklanmasında bir bileşen olarak görmekteydiler ve onu “*siyasal dünya üzerine varsayımlar*” olarak tanımlamışlardı. Bu şekliyle siyasal kültür, mantıksal mümkün alternatif davranışlar, problemler ve çözümlerin bir bütünü, onların sadece belirli olanlarıyla sınırlandırmaya yarayan bir “*mind set*” olarak

19 Dittmer'a göre (1977: 577), “*Metonymie*” bitişik elementlerin birbirinin yerine geçmesine dayalıydı ve “*kapsamlayış*” (synecdochy), ya da “*pars pro toto*” gibi bir şeyi ifade ediyordu, “*Metafor*” ise benzer elementlerin yer değiştirmesi anlamına geliyordu.

görülmeliydi (Elkins ve Simeon, 1979:128). Elkins ve Simeon (1979:128-129), siyasal kültürün, “bir kolektifliğin özelliği” olduğunu, bireylerin değer, inanış ve tutumlara sahip olabileceklerini ancak kültüre sahip olamayacaklarını söylüyorlardı. Öyleyse siyasal kültür analizi, bireyler üzerinden değil, “*elite political culture*” gibi, ya da Almond ve Verba’nın yaptıkları gibi ulusal siyasal kültür araştırmaları üzerinden, çeşitli şekillerde tanımlanabilecek “*kolektiflikler*” üzerinden ve “*kolektifliklerin*” karşılaştırılması şeklinde yapılmalıydı (Elkins ve Simeon, 1979:139). Ayrıca, Elkins ve Simeon (1979:139-143), siyasal kültürün açıklayıcı güce, onun ancak kurumsal ve yapısal açıklamalarla beraber düşünüldüğü takdirde sahip olabileceğini iddia etmekteydiler.

Bu tezlerden oldukça etkilenen Rohe (1987:39), siyasal kültürü, siyasetin dünyasına özgün “*tasavvurlar*” ve bunlarla bağlantılı olan “*operasyonel normlar bütünü*” olarak tanımlamıştı. Rohe’ye göre (1987:39), bu normlar bir kolektifin siyasal yaşamla ilgili özel bir anlam ile yüklü düşünsel tasarımlarıydı. Rohe (1990:333), bu tanımları daha sonra Weber’in “*siyasal dünya görüşü*” ile birleştirerek, normal durumlarda “*sosyal taşıyıcıların*”, bu siyasal dünya görüşündeki gerçeğe özgün tasavvurlar “*doğal*” ve “*anlaşılır*” olarak hissedildikleri için, siyasal kültürün farkında olmadıklarını belirtmekteydi. Böylece siyasal kültür, özel bir anlam öbeği ile yüklü “*çerçeve*”, ya da Elkins ve Simeon’a dayanarak, siyasal aktörlerin düşüncelerini, davranışlarını ve hissiyatlarını belirlemekten ziyade “*yönlendiren*” ve onlara koşullar koşan, siyasal bir “*kod*” haline dönüşmekteydi (Rohe, 1990:333; 1994a:1). Bu tanım, kültürü bir “*mental map*” olarak gören Pye (1997:245) tarafından savunulan düşüncelerle de örtüşüyordu. Daha sonra Rohe (1994b:163-165), Karl Mannheim’a dayanarak siyasal kültürü; bir toplulukta herhangi bir toplumsal baskıya maruz kalmadan “*ne ve nasıl, siyasal davranılır, siyasal konuşulur ve siyasal düşünülürü*” belirleyen bir kurallar sistemi olarak tanımlamıştı.

Rohe’nin siyasal kültüre ilişkin görüşleri şu noktalarda Almond ve Verba’nın tezlerinden ayrılmaktaydı. Bir defa Rohe’ye göre (1987:39-41), siyasal kültür, Almond ve Verba’nın iddia ettiğinin aksine bireyler üstü bir karaktere sahipti. Rohe (1987:39-41), bireyleri, siyasal kültürün olmazsa olmazı olarak görmekteydi, ancak ona göre kültürün taşıyıcıları bireyler değil de, daha çok toplumsal kolektiflerdi. Diğer taraftan Rohe’ye göre (1994a:1), siyasal kültür, tutumlardan ziyade, “*tasavvur kalıplarından*” oluşmaktaydı, çünkü siyasal kültür, kanılara temel olan “*algılama kalıplarını*” ve “*değerlendirme kriterlerini*” sorgulamalıydı.²⁰ Buna göre, siyasal kültür politikanın algılandığı, yorumlandığı ve değerlendirildiği bir kriterdi (Rohe, 1994a:1; 1990:334; 1987:40). Rohe’ye göre (1987:40), önemli olan bir rejimin ne kadar kabul gördüğü ya da reddedildiği değildi, bu kabul ya da ret etmeye temel olan prensiplerdi. Çünkü Rohe’ye göre (1987:40), bir rejim üstüne olan kanılar çeşitli sebeplerden dolayı çabucak değişebilirken, bu durum, tasavvurların da değişeceği anlamına gelmiyordu. Bilakis, siyasal kültürün değişmesi ancak bir toplumun hafızasında kaydedilmiş “*anlam birlikteliklerinin*” değişmesi ile gerçekleşebilirdi (Rohe, 1987:41; 1990:334; 1994a:2; 1994b:165).

20 “*Muster*” kelimesi, “*motif*” anlamına da gelmekle beraber, burada İngilizce “*patterns*” kelimesine karşılık gelecek şekilde kullanılmış. Bu yüzden Türkçeye “*kalıp*” olarak tercüme edildi.

Öte yandan, Rohe (1994b:168), siyasal kültürün iki katmandan oluştuğunu iddia etmekteydi.²¹ “*Yorumlama kültürü*” (Deutungskultur), siyasal düşünceleri ve işaretleri kendi siyasal kültür ve grup çerçevesinde görmek manasına geliyordu ve siyasal dünyanın kim tarafından ve kimin için yorumlanacağı sorusuna dayanıyordu (Rohe, 1994b:168). “*Yorumlama kültürü*” böylece siyasal kültür içinde “*Üstyapıyı*” oluşturuyordu. Rohe’ye göre (1987:44), diğer katman olan “*Sosyal kültür*” (Soziokultur) ise “*alt yapı*” idi; “*Sosyal kültür*” içinde “*siyasal tasarım, mantalitelere, alışkanlıklara ve yaşam şekillerine toplumsal olarak kristalize*” olurdu. Rohe’ye göre (1987:42), siyasal kültürün bu iki katmanı arasında tartışılmaz “*apaçıklıkların*” kültürel tartışmalarla sorgulandığı, yeni siyasal “*apaçıklıkların*” oluşmasına yol açan bir değişim ilişkisi yaşanıyordu.

Peki, tutumlar yerine tasavvurları temel alan bir siyasal kültürün analizi nasıl yapılmalıydı? Rohe’ye göre (1994a:5; 1994b:163), kültürel değerlerin ve algı kalıplarının daha iyi anketler yoluyla mı yoksa davranışların gözlem ve analizi yoluyla mı ölçülebileceği açık bir soru olmakla beraber, siyasal kültürü ölçmek için siyasal dil ve sembollerin analizi, parti sistemleri analizi, siyasal davranışların gözlemi gibi değişik metotlar kullanılmalıydı. Siyasal kültürün kendisine ilişkin ise Rohe, çeşitli siyasal kültür tipolojileri sunmuş olmasına rağmen, bunlardan hangisinin temel alınması gerektiği konusunu açık bırakmıştı.²²

Bilgi Odaklı Yaklaşımlar

Edmund Husserl, Alfred Schütz, Peter L. Berger ve Thomas Luckmann’ın fenomenoloji ve bilgi sosyolojisi, siyasal kültür araştırmaları içerisinde bir ilgi uyandırmış olmalarına rağmen, 2000’li yıllara kadar bu temelde sistematik bir siyasal kültür tanımı ortaya konulamamıştı.²³ Bu ilginin bir siyasal kültür tanımında somutlaşması ancak Birgit Schwelling (2001) ile mümkün oldu.

Birgit Schwelling

Schwelling, yaklaşımını, iki kültür tanımından yola çıkarak oluşturmaya çalışmıştı. Bunlardan ilki Almond ve Verba’nın da yararlandıkları Ruth Benedict’in (1960) kültür tanımıydı. Schwelling’e göre (2001:615), Benedict, kültürü, anlamlı ayrılmış, seçime göre sonsuz çok ve potansiyel nazır bulunan kültür elementlerinden oluşan bir “*bütün*” olarak tanımlamıştı. Bu tanım, Almond ve Verba’nın kültür tanımından hem oldukça uzak bir tanımdı, hem de değerler, semboller, davranışlar, kurumlar gibi kültürün diğer düzeylerini kapsıyordu.

21 Rohe değinmemekle beraber, benzer bir ayrım, oldukça uzun bir zaman önce F. Stuart Chapin (1934: 61-62) tarafından yapılmıştı.

22 Rohe (1987: 44-46) öncelikle siyasal kültür tiplerinin içeriğe göre değil de, siyasal yaşam için sahip oldukları işleve göre tanımlanması gereği üzerinde durmuş ve iki siyasal kültür tipi öngörmüştü; “*siyasal yaşam tarzı olarak siyasal kültür*” ve “*siyasal dünya görüşü olarak siyasal kültür*”. Ancak Rohe, diğer makalelerinde bu ayrıma sadık kalmayarak farklı tipler öne sürmüştür (Rohe, 1994b: 171-175; 1994a:11-14).

23 Siyasal kültür ile fenomenoloji ve bilgi sosyolojisi ilişkisine değinen diğer çalışmalardan bazıları için ayrıca bkz. (Opielka, 2006; Lehman, 1972; Welch, 1993).

İkinci olarak, Almond ve Verba, Benedict'in bu kültür tanımından hareketle siyasal kültürün elementlerinden yola çıkarak kendisine ulaşmayı hedeflemişlerdi. Oysa Benedict'e göre (1960:53), bu *bütün* ayrılmış elementlerin toplamı olarak görülemez ya da parçalarını birleştirerek *bütüne* ulaşamazdı. Çünkü Benedict'e göre (1960:53), bu bütün, ayrılmış elementlerin özel bir şekilde bir araya gelmesiyle ve karşılıklı etkileşimiyle oluşmuştu. Schwelling (2001:615), bu kültür tanımından iki sonuç çıkarmıştı; 1) kültürel fenomenler, kültürel bir kesit ve bu kesiti oluşturan elementler arasındaki ilişkilerle ilgili, bu bağlamda kültür analizi yapmak, bu ilişkileri analiz etmek anlamına geliyor, 2) bu ilişkiler kültürel analiz düzeyini sınırlandırmıyorlar. O zaman, Benedict tarafından ortaya atılan bu kültür tanımı, Schwelling'e göre (2001:616), ne mikro düzeye yoğunlaşan *Tutumlar odaklı* yaklaşımlarla ne de meso ve makro düzeye yoğunlaşan *Sembol odaklı* yaklaşımlarla bağdaşıyordu. Bu yüzden, temel alınacak kültür tanımı, hem bu açık noktaları kapatmalı, hem de "*siyasal önemli fenomenlerin kültürel temellerini*" (Schwelling, 2001:617-618) analiz etmeyi mümkün kılmalıydı. Schwelling'e göre (2001:618), bu kültür tanımını bilgi sosyolojisi sunmaktaydı.

Schwelling (2001:618), yaklaşımını, bilgi sosyolojisinin iki temel kavramı üzerine kurmuştu: "*bilgi*" ve "*yaşam dünyası*" (Lebenswelt). Schwelling'e göre (2001:618), Alfred Schütz "*yaşam dünyasını*", "*normal ve sağlıklı düşünebilen bir yetişkinin basitçe bulunduğu her gerçeklik alanı*" olarak tanımlamıştı. Buradaki "*basitçe*" ile sormadan şüphesizce yaşanan her şey ve başka bir noktaya kadar problemsiz gözükten her durum kastediliyordu (Schwelling, 2001:618). Schwelling'e göre (2001:618), bu tanım, fenomenolojinin iki kabulüne dayanıyordu. Bunlardan ilki, eylemde bulunanın, "*yaşam dünyasının*" irdelenmeden bulunacağına, yani yaşamın bugün nasıl ise yarın da öyle olacağına, dair kabulüydü (Schwelling, 2001:618). Schwelling'e göre (2001:618), Schütz ve Luckmann bunu Husserl'den aldıkları iki kavramla açıklamışlardı; "*ve böyle devam*" ("*und so weiter*") ve "*ben her zaman yapabilirim*" ("*ich kann immer wieder*").²⁴ İlk kavram, dünyanın şimdiye kadar tanıdık şekliyle, yine öyle kalacak olmasını ve bunun sonucunda da, insanın kendi tecrübelerinden oluşturduğu ve kullandığı "*bilgi stokunun*"²⁵ ("*Wissensvorrat*") temel geçerliliğini korumaya devam edecek olmasını belirtiyordu (Schwelling, 2001:618). Bu gerçeklik beraberinde diğer bir temel kabulü getiriyordu; eğer, dünya, şimdiye kadar bilindik şekliyle değişmeden kalacaksa, insan daha önce yapmış olduğu "*başarılı davranışlarını tekrar edebilirdi*" (Schwelling, 2001:618).

Yaşam dünyasının bir başka özelliği, onun bireylerarası (intersubjektivität) olmasıydı. Bu, *yaşam dünyasındaki* gerçekliğin temel yapısının tüm katılımcılar için ortak olduğu anlamına geliyordu, yani bireyin "*bir ölçüye kadar*" yaşamdaşlarının davranışlarının amacından haberdar iken, aynı şekilde başkalarının da onun davranışlarının amacından haberdar olduklarını kabul etmesi anlamına geliyordu (Schwelling, 2001:619). *Yaşam dünyasının* bu iki temel özelliği, "*kültürel bir birliğin mensupları tarafından paylaşılan ve yaşam dünyasında oryantasyon için ihtiyaç duydukları*",

24 Schwelling burada şu esere atıf yapıyor: Schütz, Alfred/ Luckmann, Thomas (1975); Strukturen der Lebenswelt, Neuwied: Luchterhand, (Soziologische Texte; Bd. 82), 1975.

25 "*Wissensvorrat*" Türkçeye bilgi hazinesi, bilgi stoğu ya da bilgi birikimi olarak çevrilebilir. Burada bilgi stoğu olarak tercüme edilmiştir.

“*bilgi stoklarına*” dayanıyordu (Schwelling, 2001:619).²⁶ Öyleyse birey, bu “*bilgi stoklarına*” sahip olmadan, “*durumu*”, “*anlamlandırma*” ve “*yorumlama*” imkânına sahip olamazdı (Schwelling, 2001:619).

Schwelling’e göre (2001:619), Schütz ve Luckmann burada “*toplumsal*” ve “*sübjektif bilgi stokları*” diye ikili bir ayrıma gitmişlerdi.²⁷ Schwelling (2001:620), özellikle “*toplumsal bilgi stoklarının*” Benedict tarafından savunulan kültür konseptiyle uyum sağladığını ve bu yüzden siyasal kültür tanımı için kullanılabileceğini belirtmekteydi. Buradan hareketle Schwelling (2001:619-620), kültürü, “*kendi tipolojik yapısında bir kalıp olarak bütün yaşam belirtilerine temel olan bilgi stoklarından bir tanesi*” olarak tanımlamıştı. Schwelling (2001:619-622) burada 3 temel amaca sahipti; 1) siyasal kültürü mikro düzeyden kurtararak, onu mikro, meso ve makro düzeyleri de içine alacak şekilde tanımlamak, 2) böyle bir kültür tanımı yardımıyla sosyal yapı ve tarihsel bağlamlara bağlantı kurmak, 3) kültürel temellendirilmiş güç dağılımı mekanizmalarını göstermek.

“*Toplumsal bilgi stokları*”, Schwelling’e göre (2001:620), bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli temeli oluşturmaya uygundular. Bir defa “*Toplumsal bilgi stokları*” daha önceki mikro odaklı kültür tanımlarında olağan görüldüğü gibi “*sübjektif bilgi stoklarının*” bir toplamı değillerdi, bilakis onun ile etkileşim halindeydiler (Schwelling, 2001:620-622). Ayrıca bireylerarası, objektifleştirilmiş, kurumsallaştırılmış ve sosyal yapılara ve tarihsel bağlamlara bağlı olmaları sebebiyle de bir analiz düzeyi olarak görülebilirlerdi (Schwelling, 2001:622). Schwelling’e göre (2001:622), böylelikle, diğer yaklaşımlar tarafından dışlanan tüm analiz düzeyleri irdelenebilir.

Sonuç

Bu makalenin amacı, *siyasal kültür araştırmaları*’nın günümüzde geldiği düzeye ilişkin bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda, her ne kadar sayıca tüm yaklaşımlar içerisinde ancak çok küçük bir porsiyonu temsil ediyorlar olsalar da, “*Tutumlar odaklı*”, “*Sembol odaklı*” ve “*Bilgi odaklı yaklaşımlar*” içerisinde yer alan çalışmalardan belli başlı olanlar ele alındılar.

Burada ele alınan yaklaşımlar, her şeyden önce, *siyasal kültür araştırmaları*’nın dinamik bir yapıya sahip olduklarını gösteriyorlar. Öyle ki, siyasal kültür, ilk ortaya çıktığı anlamın dışında, çok farklı yönlerden ele alınmış ve tanımlanmış durumda. Ancak bu dinamik yapı, ilk bakışta olumlu görünmekle beraber, aslında siyasal kültürün bir teori olarak yerleşmesini olumsuz yönde etkileyen nedenlerin başında geliyor. Çünkü bu dinamik yapı, birçok yeni siyasal kültür tanımının ortaya çıkmasına vesile olmasına rağmen, arkasında, üzerinde belirli bir konsensüsün

26 Schütz (Schütz ve Parsons, 1977: 112-113), bu nokta da Parsons’un düşüncesinden ayrılıyor. Aslında kültürel sistemleri, Parsons gibi Schütz’de “*eylem süreçlerinin*” (Handlungsprozesse) “*ürünleri*” olarak görmesine rağmen, onu “*eylem kategorilerinden*” (Handlungskategorien) çıkararak objektif bir düzeye getiriyor. Parsons ise (Schütz ve Parsons, 1977: 121), Schütz’ün böyle bir yorumla “*Eylem Teorisinin*” (Handlungstheorie) düzeyini göz ardı ettiğini düşünüyor.

27 Benzer çalışmalar için ayrıca bkz. (Berger ve Luckmann, 1990; Berger ve Kellner, 1965).

oluştugu ne bir tanım, ne de bir metot bıraktı. Bugün siyasal kültür analizi yapmak isteyen birisinin cevaplaması gereken ilk soru, bu tanımlar yığını içerisinde hangi siyasal kültür tanımını temel alması gerektiğine yöneliktir.

Peki, bu sorun nasıl aşılabilir? Bu soruyu cevaplamak hiç de kolay görünmüyor. Bir defa siyasal kültürü tanımlama süreci, *The Civic Culture* çalışmasının başlattığı, ancak henüz sonlanmamış bir süreç. Sağlam temellere dayandırılmış bir siyasal kültür tanımının ortaya çıkma ihtimali her zaman var. Bu olasılık haricinde bu soruya cevaben iki öneri göze çarpıyor. Bu önerilerden ilki, *The Civic Culture* geleneğini tüm eleştirilere rağmen devam ettirmek, çünkü Gabriel'e göre (1994:29), *The Civic Culture, siyasal kültür araştırmaları* içerisinde teori ve metot bakımından güçlü temellere sahip ve bu yüzden diğer yaklaşımlar karşısında onu terk etmek için bir sebep bulunmuyor. İkinci öneri ise, siyasal kültür kavramını, belirsiz bir yapıya sahip olmasından dolayı tamamen terk etmeye yönelik (Lehman, 1972:369).

Kaynakça

- Almond, G. A. (1987) "Politische Kultur-Forschung- Rückblick und Ausblick", in Berg-Schlosser, D. and Schissler, J. (1987) *Politische Kultur in Deutschland; Bilanz und Perspektiven der Forschung*, Opladen: Wetsdeutscher Verlag, s. 27-39.
- Almond, G. A. (1989) "The Intellectual History of the Civic Culture Concept", in Almond, G. A. and Verba, S. (Ed.) (1989) *Civic Culture Revisited*, California; First Sage Printing, s. 1-37.
- Almond, G. A., Verba, S. (1963) *The Civic Culture; Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Benedict, R. (1960) *Patterns of Culture*, Eighteenth Printing, England: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Berezin, M. (1997) "Politics and Culture: A Less Fissured Terrain", *Annu. Rev. Sociol.* 23(1997): 361-383.
- Berger, P. L., Kellner, H. (1965) "Die Ehe und die Konstruktion der Wirklichkeit; Eine Abhandlung zur Mikrosoziologie des Wissens", *Soziale Welt*, 16. Jahrg. H. 3 (1965): 220-235.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1990) *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit; eine Theorie der Wissenssoziologie*, unveränd. Abdr. der 5. Aufl., Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag.
- Bergesen, A. J. (1978) "Rituals, Symbols, and Society-Explicating the Mechanisms of the Moral Order", *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No. 4 (Jan., 1978): 1012-1021.
- Bierstedt, R. (1938) "The Means-End Schema in Sociological Theory", *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5 (Oct., 1938): 665-671.
- Brady, H. E., Sniderman, P. M. (1985) "Attitude Attribution; A Group Basis for Political Reasoning", *The American Political Science Review*, Vol. 79, No. 4 (1985): 1061-1078.
- Chapin, F. S. (1934) "Latent Culture Patterns of the Unseen World of Social Reality", *American Journal of Sociology*, Vol. 40, No. 1 (1934): 61-68.
- Chilton, S. (1988) "Defining Political Culture", *The Western Political Quarterly*, Vol. 41, No. 3. (Sep., 1988): 419-445.
- Cobb, R. W. (1973) "The Belief-Systems Perspective; An Assessment of a Framework", *The Journal of Politics*, Vol. 35, No. 1 (1973): 121-153.
- Cohen, A. (1979) "Political Symbolism", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 8(1979): 87-113.
- Dake, K., Thompson, M. (1999) "Making ends meet, in the household and on the planet", *GeoJournal*, 47:3 (1999): 417-424.
- Dittmer, L. (1977) "Political Culture and Political Symbolism; Toward a Theoretical Synthesis", *World Politics*, Vol. 29, No. 4 (1977): 552-583.
- Dittmer, L. (1980) "The Radical Critique of Political Interest, 1966-1978", *Modern China*, Vol. 6, No. 4 (Oct., 1980): 363-396.
- Douglas, M. (1972) "Deciphering a Meal", *Daedalus*, Vol. 101, No. 1, Myth, Symbol, and Culture (Winter, 1972): 61-81.
- Douglas, M. (1989) "The Background of the Grid Dimension; A Comment", *Sociological Analysis*, Vol. 50, No. 2, Thematic Issue: A Durkheimian Miscellany (Summer, 1989): 171-176.
- Douglas, M. (1999) "Four cultures; the evolution of a parsimonious model", *GeoJournal*, 47: 3 (1999): 411-415.
- Durkheim, E. (1982) *The Rules of Sociological Method*, New York: The Free Press.
- Dyke, V. V. (1962) "Values and Interests", *The American Political Science Review*, Vol. 56, No. 3 (Sep., 1962): 567-576.
- Edelman, M. (1960) "Symbols and Political Quiescence", *The American Political Science Review*, Vol. 54, No. 3 (Sep., 1960): 695-704.

- Elazar, D. J. (1994) "The American Mosaic", (1994), sayfa 9'dan aktaran Mamadouh, V. D. (1997) "Political culture; a typology grounded on Cultural Theory", *GeoJournal* 43:1 (1997): 17-25. Burada s. 18.
- Elkins, D. J., Simeon, R. E. B. (1979) "A cause in search of its effect, or what does political culture explain?", *Comparative Politics*, Vol. 11, No 2 (1979): 120-147.
- Formisano, R. P. (2001) "The Concept of Political Culture", *Journal of Interdisciplinary History*, xxxi:3 (Winter, 2001): 393-426.
- Gabriel, O. W. (1994) "Politische Kultur aus der Sicht der empirischen Sozialforschung", Niedermayer, O. and Beyme, K. von (Hrsg.) (1994) *Politische Kultur in Ost- und Westdeutschland*, Berlin: Akademie Verlag, s. 22-42.
- Geertz, C. (1972) "Deep Play; Notes on the Balinese Cockfight", *Daedalus*, Vol. 101, No. 1, Myth, Symbol, and Culture (Winter, 1972): 1-37.
- Gendzel, G. (1997) "Review: Political Culture: Genealogy of a Concept", *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 28, No. 2 (Autumn, 1997): 225-250.
- Halbwachs, M. (1939) "Individual Consciousness and Collective Mind", *American Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 6 (1939): 812-822.
- Hendriks, F. (1999) "The post-industrialising city; political perspectives and cultural biases", *GeoJournal*, 47: 3 (1999): 425-432.
- Inglehart, R. (1971) "The Silent Revolution in Europe; Intergenerational Change in Post-Industrial Societies", *The American Political Science Review*, Vol. 65, No. 4 (1971): 991-1017.
- Inglehart, R. (1988) "Renaissance of Political culture", *The American Political Science Review*, Vol. 82, No. 4 (1988): 1203-1230.
- Inglehart, R., Granato, J., Leblang, D. (1996a) "Cultural Values, Stable Democracy, and Economic Development: A Reply", *American Journal of Political Science*, Vol. 40 No. 3: 680-696.
- Inglehart, R., Granato, J., Leblang, D. (1996b) "The Effect of Cultural Values on Economic Development: Theory, Hypothesis and some Empirical Tests", *American Journal of Political Science*, Vol. 40 No. 3: 607-631.
- Jaeger, G., Selznick, P. (1964) "A Normative Theory of Culture", *American Sociological Review*, Vol. 29, No. 5 (Oct., 1964): 653-669.
- Jowitt, K. (1974) "An Organizational Approach to the Study of Political Culture in Marxist-Leninist Systems", *The American Political Science Review*, Vol. 68, No. 3 (1974): 1171-1191.
- Kluckhohn, C., Hoebel, E. A. (1943) "Covert Culture and Administrative Problems", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 45, No. 2, Centenary of the American Ethnological Society (1943): 213-229.
- Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. (1952) *Culture; A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge, Massachusetts. Published by the Museum 1952, Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University Vol. XLVII-ND. 1.
- Laitin, D. D. (1995) "The Civic Culture at 30", *The American Political Science Review*, Vol. 89 No.1 (1995): 168-173.
- Laitin, D. D., Wildavsky, A. (1988) "Political Culture and Political Preferences", *The American Political Science Review*, Vol. 82, No. 2 (Jun., 1988): 589-597.
- Latham, E. (1952) "The Group Basis of Politics; Notes for a Theory", *The American Political Science Review*, Vol. 46. No. 2: 376-397.
- Lehman, E. W. (1972) "On the Concept of Political Culture: A Theoretical Reassessment", *Social Forces*, Vol. 50, No. 3 (Mar., 1972): 361-370.
- Lijphart, A. (1989) "The Structure of Inference", in Almond, G. A. and Verba, S. (Ed.) (1989) *Civic Culture Revisited*, California; First Sage Printing, 1989, s. 37-57.

- Lockhart, C. (2001) "Political Culture, Patterns of American Political Development, and Distinctive Rationalities", *The Review of Politics*, Vol. 63, No. 3 (Summer, 2001): 517-548.
- Mamadouh, V. D. (1997) "Political Culture; A Typology Grounded on Cultural Theory", *GeoJournal* 43:1 (1997): 17-25.
- Mamadouh, V. D. (1999a) "Grid-Group Cultural Theory; An Introduction", *GeoJournal*, 47:3 (1999): 395-409.
- Mamadouh, V. D. (1999b) "A Political-Cultural Map of Europe; Family Structures and the Origins of Differences between National Political Cultures in the European Union", *GeoJournal*, 47:3 (1999): 477-486.
- Matjan, G. (1998) *Auseinandersetzung mit der Vielfalt; Politische Kultur und Lebensstile in pluralistischen Gesellschaften*, Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Morgan, D. R., Watson, S. S. (1991) "Political Culture, Political System Characteristics, and Public Policies among the American States", *Publius*, Vol. 21, No. 2, State Political Subcultures: Further Research (Spring, 1991): 31-48.
- Muller, E. N., Seligson, M. A. (1994) "Civic Culture and Democracy: The Question of Causal Relationships", *The American Political Science Review*, Vol. 88, No. 3 (Sep., 1994): 635-652.
- Newcomb, T. M. (1942) "Community Roles in Attitude Formation", *American Sociological Review*, Vol. 7, No. 5 (1942): 621-630.
- Opielka, M. (2006) "Politische Kultur – Zur Aktualität eines Theorieprogramms", *Sf:SO Siegen:Sozial*, JG 11: 2 (2006): 45-50.
- Pateman, C. (1971) "Political Culture, Political Structure and Political Change", *British Journal of Political Science*, Vol. 1, No. 3 (1971): 291-305.
- Patrick, G. M. (1984) "Political Culture", in Sartori, Giovanni (Ed.) (1984) *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Beverly Hills'den aktaran Sarıbay, Ali Yaşar (1992) *Siyasal Sosyoloji*, Ankara: Gündoğan Yayınları, s. 67.
- Putnam, R. (1966) "Political Attitudes and the Local Community", *The American Political Science Review*, Vol. 60, No. 3 (1966): 640-654.
- Putnam, R. (1971) "Studying Elite Political Culture: The Case of Ideology", *The American Political Science Review*, Vol. 65, No. 3 (1971): 651-681.
- Putnam, R., Leonardi, R., Nanetti, R. Y. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press.
- Pye, L. W. (1978) "Communications and Chinese Political Culture", *Asian Survey*, Vol. 18, No. 3 (1978): 221-246.
- Pye, L. W. (1991a) "Political Culture Revisited", *Political Psychology*, Vol. 12, No. 3 (1991): 487-508.
- Pye, L. W. (1991b) "The State and the Individual: An Overview Interpretation", *The China Quarterly*, No. 127, Special Issue: The Individual and State in China (1991): 443-466.
- Pye, L. W. (1997) "Introduction; The Elusive Concept of Culture and the Vivid Reality of Personality", *Political Psychology*, Vol. 18, No. 2, Special Issue: Culture and Cross-Cultural Dimensions of Political Psychology (1997): 241-254.
- Rohe, K. (1987) "Politische Kultur und kulturelle Aspekt von politischer Wirklichkeit- Konzeptionelle und typologische Überlegungen zu Gegenstand und Fragestellung Politischer Kultur-Forschung", in Berg-Schlosser, D. and Schissler, J. (Hrsg.) (1987) *Politische Kultur in Deutschland: Bilanz und Perspektiven der Forschung*, Politische Vierteljahresschrift, Sonderheft 18, s. 39-49.
- Rohe, K. (1990) "Politische Kultur und ihre Analyse; Probleme und Perspektiven der politischen Kulturforschung", *Historische Zeitschrift*, Band 250: 321- 346.
- Rohe, K. (1994a) "Politische Kultur; Zum Verständnis eines theoretischen Konzepts", in Niedermayer, O.

- and Beyme, K. von (Hrsg.) (1994) *Politische Kultur in Ost- und Westdeutschland*, Berlin: Akademie Verlag, s. 1-21.
- Rohe, K. (1994b) *Politik; Begriffe und Wirklichkeiten, Eine Einführung in das politische Denken*, 2. Aufl., Stuttgart: Kohlhammer.
- Scheuch, E. K. (1993a) "Theoretical Implications of Comparative Survey Research; Why the Wheel of Cross-Cultural Methodology Keeps on Being Reinvented", *Historical Social Research*, Vol. 18, No. 2 (66): 172-195.
- Scheuch, E. K. (1993b) "The Cross-Cultural Use of Sample Surveys: Problems of Comparability", *Historical Social Research*, Vol. 18, No. 2 (66): 104-138.
- Scheuch, E. K. (2006) "Die wechselnde Datenbasis der Soziologie; zur Interaktion zwischen Theorie und Empirie", *Historische Sozialforschung*, No. 18, (2006): 24-46, Reprint from: HSF Vol. 2 (1977): 5-41.
- Schütz, A., Parsons, T. (1977) *Zur Theorie sozialen Handelns; Ein Briefwechsel*, Walter M. Sprondel (Hrsg.), Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schwelling, B. (2001) "Politische Kulturforschung als kultureller Blick auf das Politische; Überlegungen zu einer Neuorientierung der Politischen Kulturforschung nach dem Cultural Turn", *Zeitschrift für Politikwissenschaft* 11. Jg. Heft 2 (2001): 601-629.
- Sharkansky, I. (1969) "The Utility of Elazar's Political Culture; A Research Note", *Polity*, Vol. 2, No. 1 (Autumn, 1969): 66-83.
- Somers, M. R. (1992) "The political culture concept: The empirical power of conceptual transformation", CSST working Paper #88, <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/51252/486.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (15.04.2016).
- Spickard, J. V. (1989) "A Guide to Mary Douglas's Three Versions of Grid-Group Theory", *Sociological Analysis*, Vol. 50, No. 2, Thematic Issue: A Durkheimian Miscellany (Summer, 1989):151-170.
- Swedlow, B. (2002) "Toward cultural analysis in policy analysis; Picking up where Aaron Wildavsky left off", *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 4:3:267-285.
- Swedlow, B. (2011) "A Cultural Theory of Politics", *PS: Political Science & Politics*, Volume 44, Issue 04 (2011):703710.
- Swidler, A. (1986) "Culture in Action: Symbols and Strategies", *American Sociological Review*, Vol. 51, No. 2 (1986):273-286.
- Tucker, R. C. (1973) "Culture, Political Culture, and Communist Society", *Political Science Quarterly*, Vol. 88, No. 2 (1973):173-190.
- Walzer, M. (1967) "On the Role of Symbolism in Political Thought", *Political Science Quarterly*, Vol. 82, No. 2 (1967):191-204.
- Wedeen, L. (2002) "Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science", *The American Political Science Review*, Vol. 96, No. 4 (2002):713-728.
- Welch, S. (1993) *The Concept of Political Culture*, New York: St. Martin's Press.
- Verba, S. (1965) "Comparative Political Culture", in Pye, L. W. and Verba, S. (Ed.) (1965) *Political Culture and Political Development*, New Jersey: Princeton University Press, s. 512-561.
- Verba, S. (1993) "The uses of survey research in the study of comparative politics: issues and strategies", *Historical Social Research* 18:2 (1993):55-103.
- White, L. A. (1940) "The Symbol; The Origin and Basis of Human Behavior", *Philosophy of Science*, Vol. 7, No. 4 (1940):451-463.
- White, L. A. (1947) "Culturological vs. Psychological Interpretations of Human Behavior", *American Sociological Review*, Vol. 12, No. 6 (1947):686-698.

- Wildavsky, A. (1987) "Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation", *The American Political Science Review* 81 (1) (1987):3-22.
- Wildavsky, A. (1989) "If Institutions Have Consequences, Why Don't We Hear About Them From Moral Philosophers?", *The American Political Science Review*, Vol. 83, No. 4 (Dec., 1989):1343-1351.
- Wildavsky, A., Dake, K. (1990) "Theories of Risk Perception; Who Fears What and Why?", *Daedalus*, Vol. 119 No. 4:41-60.
- Wilson, R. W. (2000) "The Many Voices of Political Culture; Assessing Different Approaches", *World Politics*, Vol. 52, No. 2 (2000):246-273.

“Felsefi Meseleler” Çerçevesinde Marx’ı Yeniden Okuma Girişimi

Birsen Banu OKUTAN*

Öz

Burrell ve Morgan sosyal veya doğal bilimlerin temelindeki felsefi yaklaşımların dayandığı, türediği veya değiştirilerek eklektik bir biçime getirildiği durumları, “objektivizm” ve “sübjektivizm” sütunları ile/ arasında ontoloji, epistemoloji, insan doğası ve metodoloji zeminlerinde açıklamaktadır. Bu durumda, objektivist yaklaşım, ontolojik açıdan realist, epistemolojik yönden pozitivist, insan doğası bakımından determinist ve metodolojik olarak nomotetiktir. Sübjektivist yaklaşım ise ontolojik olarak nominalist, epistemolojik açıdan anti-pozitivist, insan doğası düzleminde voluntarist ve metodolojik açıdan ideografiktir. Bu çalışmanın amacı, Marx’ın düşünce sistemini, Burrell ve Morgan’ın şematik olarak sunduğu dikotomi içinde değerlendirmek, yazını ontoloji, epistemoloji, insan doğası ve metodoloji matrisinden oluşan düşünsel sorunlar bağlamından çözümlenektir. Hipotetik olarak, Marx’ın hangi şematik düzlemde durduğu sorgulanacak; fikir dünyasındaki yeri kendi kavramsallaştırmaları üzerinden serimlenecektir.

Anahtar kelimeler: Marx, Epistemoloji, Ontoloji, Metodoloji, İnsan Doğası

Re-Reading Marx within the Frame of Philosophical Assumptions

Abstract

Burrell and Morgan describe the situations which based on, derived by or -altered and gained eclectic ways- philosophical approaches on the basis of social or natural science, on the assumptions about ontological, epistemological, methodological and human nature with/between “objectivism” and “subjectivism”. In this case, objectivist approach is realist on the ontological nature; positivist on the epistemological nature; determinist in terms of human nature; and it is methodologically nomothetic. The subjectivist approach, on the other hand, is nominalist on the ontological nature; anti-positivist on the epistemological nature; voluntarist in terms of human nature; and it is methodologically ideographic.

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi

The aim of this study is to evaluate Marx's philosophical core within the dichotomy schematically suggested by Burrell and Morgan, and to analyze his literature on the basis of philosophical problems that is composed of issues concerning ontological, epistemological, methodological and human nature. Hypothetically, on which schematic plane Marx's point stands will be interrogated, and Marx's place within the world of thought are elaborated through his own conceptualization.

Keywords: Marx, Epistemology, Ontology, Methodology, Human Nature

Giriş

Burrell ve Morgan (1979) sosyal veya doğal bilimlerin temelindeki felsefi yaklaşımların dayandığı, türediği veya değiştirilerek eklektik bir biçime kavuşturulduğu durumları, “objektivizm” ve “sübjektivizm” sütunları ile/arasında ontolojik, epistemolojik, insan doğası ve metodolojik zeminlerde açıklamaktadır. Bu durumda, objektivist yaklaşım, ontolojik düzlemde realist, epistemolojik düzlemde pozitivist, insan doğası düzleminde determinist ve metodolojik olarak nomotetiktir. Sübjektivist yaklaşım ise ontolojik düzlemde nominalist, epistemolojik düzlemde anti-pozitivist, insan doğası düzleminde voluntarist ve metodolojik olarak ideografiktir. Objektivist yaklaşımın, katı, nesnel gerçeklikler temeline dayandığı bilgi, sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde sistemin belirleyiciliğinde, insani eylemi küçülten dokusuyla toplumu anlamlandırmaktadır. Sübjektivist yaklaşımın insan eylemini çözümleyen, toplumsal hayatın katı, kesin, değişmez yasalar yerine çeşitli mütevazı kurallardan oluştuğunu savunan, bu kuralların anlaşılmasında da öncelikli olarak öznenin eyleyiciliğine vurgu yapan doğası, anlamaya dönük bir sosyal bilime kapı açmaktadır. İki aşırı ucu temsil eden objektivizm-sübjektivizm dikotomisi bugün birçok sosyal bilimci tarafından demode bir kategorizasyon olarak görülmekte veya dogmatik (Willmott, 1993) bir tutum olduğu için eleştirilmektedir. Sosyal bilimcilerin, özelde sosyologların duruşlarının kategorisiz anlamlandırılması önerilmektedir. Fakat Marx gibi velüt, üzerine birçok yazın oluşturulan, hem bilimsel arenada hem ideolojiler dünyasında etkin rol oynayan klasik bir toplumbilimcinin eserlerini şematik bir yapı içerisine yerleştirmeden anlamak ve haleflerindeki değişen tutumları belirlemek kolay değildir. Bu zorluğu aşmak için oluşturulan makalede, Morgan ve Burrell'in çizdiği kategorizasyondan iki amaçla yararlanılmaktadır. İlk olarak, bu tip bir şemalandırma, Marx'ın anlam haritasını iki kutucuk içine zincirlenmekten ziyade kategoriler aracılığıyla okuma kolaylığı sağlamak içindir. Marx'ın yazınlarından yola çıkarak yapılacak diğer çalışmalar yeni bir sınıflandırma biçimi içinde Marx'ı tekrar okuyabilir; Marx'ın yazınlarını, bu iki girişimi aşan “üçüncü bir yol” olarak serdedebilir. Fakat kanımızca üçüncü yolu oluşturan basamaklar yine bu dikotominin iyi anlaşılmasından geçer. Diğer yandan, işlevselcilik, eleştirel teori, sembolik etkileşimcilik, yapımcı yapısalcılık, aksiyon kuramı, etnometodoloji gibi çok farklı teorilerin olduğu sosyolojik düzlemde bir teorinin en muhtemel kategoriye yakınlığını tespit etmek birbirileri arasındaki farkları ve yakınlıkları görebilmek adına

mühtemeldir. Dahası, toplumbilimini içeren her türlü yazını okumak ve takip etmek mümkün olmadığı halde, düşünürlerin durdukları epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve insan doğasına yaklaşımlarını çözümlmek literatür hakkında bilgi sahibi olmayı sağlamaktadır. Marx'ı takiben oluşturulan ekollerin Marx yazınından farklılıklarını görmek bu çerçevede anlaşılmaktadır; söz gelimi, eleştirel ekolü, bilimsel veya devrimci Marksizmden ayırmak kolaylaşmaktadır.

Özcesi, ilerleyen bölümde Marx'ın düşünce iklimi, "düşünsel sorunlar" (Çiftçi, 2003:3-28) olarak nitelendirilebilecek ontolojik, epistemolojik, insan doğası ve metodolojik matris çerçevesinde açıklanacak, teorilerinin objektivist-sübjektivist sütunlardan nereye düştüğü gösterilmeye çalışılacaktır. Hipotetik olarak, Marx'ın hangi şematik düzlemde durduğu sorgulanacak; fikir dünyasındaki yeri kendi kavramsallaştırmaları üzerinden serimlenecektir. Kavramların belirlenmesinde ilk etapta Marx'ın kendi yazınları kullanılacak, ardından Marx sözlüklerinden (Bottomore, 1993) ve Marx (Elster, 1999; Berlin, 1960; Carr, 2011) ve Marksist yazını okuma kılavuzlarından (Fischer, 1996; Axelos, 1976; Musto, 2008) faydalanılacaktır. Buna rağmen, bilimciliği ve devrimciliği (Colletti, 1977:33-40) üzerinden tartışmaların hala devam ettiği Marx yazınına tüm kavramlarına temas etmek bu çalışma kapsamında mümkün olmadığı için makale sınırlılıkların ve eksikliklerin farkında ilerleyecektir.

Marx ve Ontolojik Düşünsel Sorun

Marx ontolojik açıdan temelde realist düşünceyi savunmaktadır. Bu savunu, iki düzeyde gerçekleştirir (Bhaskar, 1993:461) İlk olarak, nesnelerin gerçekliğini, bağımsızlığını, dışsallığını işaret eden yalın ve gündelik manasıyla kabul edilen realizmdir; Marx bu tip realist düşünceden hiçbir zaman kuşku duymamıştır. İkinci olarak ise düşüncenin, nesnelerin oluşturduğu olgulara indirgenemeyen gerçek yapılar olduğunu belirten bilimsel realizmdir. Bu biçimselliğe bağlanma, Marx için ancak kapitalist üretim tarzını incelediği, toplumsal ekonomi ve tarihsel üretici güçler üzerine yaptığı şümüllü ve derinlemesine araştırmalarından sonra gerçekleşmiştir. Bu araştırmalardan biri olan *Alman İdeolojisi*'nde (2004) Marx, ontolojik olarak realiteden ideaya doğru gidişin yönünü tayin eder:

Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci durumda, "sanki canlı bir bireymiş gibi bilinçten yola çıkılmaktadır; gerçek yaşama tekabül eden ikinci durumda ise, gerçek yaşayan bireyin kendisinden yola çıkılır ve bilince de o bireyin bilinci olarak bakılır (Marx ve Engels, 2004:46).

Marx'ın bilinç eleştirisi bir manada Hegel eleştirisidir. Marx'a göre Hegel maddi dünyayı fikirler dünyasına, tarihi de fikirler tarihine çevirmiş, bilincin yaratma eylemi üzerinde durmuştur. Bu noktada Hegel fikirlerin, düşüncelerin ve kavramların insanların yaşamlarını belirlediğine ve egemenliği altına aldığı düşünür, böylelikle olgucu idealizme son şeklini vermiş olur (Marx ve Engels, 2004:32-33). Marx ise bilinç konusundaki düşüncelerini netleştirmek için hayvanların hayatından örnek verir. Hayvanlar hiçbir şeyle ilişki içinde değildir, yani bir hayvanın diğeriyle ilişkisi kendisi açısından bir ilişki biçimi değildir (Marx ve Engels, 2004:55). En yakın duyumsal

çevrenin göstergesi bilinç, toplumsal bir ürün olarak insanların var olması devam ettikçe mevcut olacaktır. Bilinçlenmekte olan bireyin bilinci de kendisi dışında yer alan diğer öteki ile sınırlı bağlantısının göstergesidir. Bu bağlantı sistemi de maddi bağlar yapılanmasına tekabül eder, durmaksızın yeni biçimler alır ve insanları bir araya toparlayan siyasal veya dinsel değerlerden önce de belirgin bir tarih sunar (Marx ve Engels, 2004:55). Ontolojik olarak maddenin varlığından ideasına doğru uzanan patikada, Marx yanlış bilinç biçimi olarak ideolojiyi olumsuzlamaktadır. İnanılan değerler, koyulan normlar göstergesel/sınıfsal bir temsil taşıır. Bilinçten yola çıkan ideoloji mücadele edilecek, çatışma gerektirecek konuların üzerini örtmektedir. Sınırlı, her şeyi kuşatmayan ve olumsuz bir kavram olarak ideoloji, çarpıtmayı ve çelişkilerin yanlış temsili gösterir (Larrain, 1993:280).

Açı biraz daha genişletildiği zaman, Marx'ın bilimsel realizminin, "tarihsel materyalizm" ve "sınıf" kavramları bağlamında somutlaştığı görülmektedir. Tarihsel materyalizm ya da Marx'ın kullandığı haliyle "materyalist tarih anlayışı", gerçek, görünen üretim sürecinin, yaşamı, dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklama ve bu üretim biçimine bağlı olarak işleyen ve onun aracılığıyla yaratılmış karşılıklı ilişki şekillerinin bu temelde oluştuğunu anlama şeklidir (Marx ve Engels, 2004:67-69). Üretim biçimlerine dayanan ilişkilerin, tarihin farklı zamanlarındaki toplumların temeli olarak görülmesi, bu biçimlerin yarattığı bilinç, din, felsefe ve etik gibi oluşumların kökenlerinin ve ilerlemelerinin açıklanmasıdır. Bu ise fotoğrafı bir bütün olarak ele almayı gerektirir. Materyalist tarih, karşısına konuşlanan idealist tarih anlayışı gibi pratik olanı fikirlere göre açıklamaz. Aksine tarihin somut ve gerçek zemininden hareketle, meydana gelen fikirleri, maddi pratik düzleminde çözümler. Marx'a (Marx ve Engels, 2004:69) göre "her bireyin ve her kuşağın mevcut veriler olarak buldukları bu üretici güçler, sermayeler, toplumsal karşılıklı ilişki biçimleri toplamı, filozofların "töz" olarak ve "insanın özü" olarak tasarladıkları, göklere çıkardıkları ya da savaştıkları şeyin somut temelidir". İktisatçı ve toplumbilimcilerin siyaset, ekonomi ve ahlak teorilerine saf ve maddi varoluşla ilgili ana sorunlardan uzak olgular gibi yaklaşım düşüncenin maddi faktörler karşısındaki üstünlüğünü savunmaları, kurdukları sistemi meşru göstermeye yönelik bir adımdır (Layder, 2006:47). Bu bağlamda, tarihsel materyalizm kavramı, alt yapı ve üst yapı arasındaki ilişkinin anlaşılması ile netleşmektedir.

Marx'a (1970:25) göre üretim ilişkilerin tümünün temeli ekonomik yapıdır, siyasal, hukuki, felsefi, dini, entelektüel toplumsal bilinç şekilleri bu ekonomik yapı çerçevesinde konuşlanır. İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, tam tersine onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. İnsanların iradesi devlete şeklini vermez, aksine insanlar arasındaki nesnel durumun biçimi devlete varlığını verir. Üretim şartları, maddi temel üzerinden belirlenirken, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında çatışma ortaya çıkar. Burjuva toplumu gibi bir toplumun açıklama nesnesi olarak görülebilecek mülkiyet ilişkileri, toplumsal gelişmeler devam ettikçe üretim ilişkilerinin engelleri haline gelecektir ve toplumsal devrim çağı başlayacaktır. Ekonomik yapıdaki değişme, üst yapıyı zamanla ya da büyük bir hızla yok edecektir. Burada, özellikle dikkat çekilen husus, alt yapı bünyesindeki bütün üretici güçler gelişmeden bu toplumsal yok oluşun gerçekleşmeyeceğidir.

İçeribildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar (Marx, 1970:26).

Maddi koşulların belirleyiciliğinde burjuva toplumunun soyut belirleyenlerden biri de siyasal ve tarihsel temel figür olarak sınıftır. Toplumun temel kurgulanışı, iki sınıflı modeli oluşturur: burjuva ve proletarya. Sınıfsal ayrışmayı oluşturan ana nokta kapital yörüngesinde gerçekleşen sömürü ilişkisidir. Sermaye, toprak mülkiyeti ve emeğin ayrılması ile başlayan yıkıcı süreç sömürü ilişkisini keskin bir proletarya üzerinde yaşar. Proletarya, ürettiği emeğe dayalı servetin gücü ve kapsamını arttırdığı oranda kendini yoksullaştırır; ürettiğinin çokluğu, bir meta seviyesine düşürdüğü kendi emeğini o kadar ucuzlatır ve değersizleştirir. “Şeyler dünyasının artan değeriyle doğrudan orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir; emek yalnız meta üretmez, kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir” (Marx, 1969:67). Kapitalist yani burjuva kazanınca her daim proleter kazanmadığı halde, burjuva kaybettiği zaman, proletarya zorunlu olarak kaybeder. Toplumun ekonomik açıdan gerilemesi, işçiyi sefaletle sürükler. Politik ekonomik sistem, proletaryayı ancak en vazgeçilmez bedeni gereksinimlerini karşılayan, çalışan bir hayvan formunda görür (Marx, 1969:25).

Burjuva toplumundan maddi temele dayalı toplumsal yapının belirlenimi, aslında üretim ve tüketim arasındaki ilişkinin anlaşılması ile mümkün gözükmektedir. Marx’a göre üretim aynı zamanda tüketimdir ve tüketimin nesnel ve öznel olmak üzere çifte karakteri vardır. Bireyler, üretimde bulunarak yeteneklerini geliştirirken, aynı anda bu yeteneklerini harcayarak, üretim sırasında onları tüketmektedir; “üretim eyleminin kendisi de bütün momentlerinde aynı zamanda tüketim eylemidir” (Marx, 1979:254). Marx’ın (1979:256) ifadesiyle:

Topkı tüketimin ürüne, ürün olarak son fırça darbesini vurduğu gibi üretim de tüketim için aynı şeyi yapar. İlk önce konu, genel olarak bir konu değildir, üretimin kendisinin ona aracılık edeceği belirli bir tarzda tüketilecek olan belirli bir konudur. Açlık, açlıktır ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanan ve yutulan çığ etle giderilen açlıktan değişiktir.

Üretim aynı zamanda tüketimin tarzını ve tüketiciyi de yaratmaktadır. Marx, bu formülasyonu üç madde etrafında toparlar. Üretim, tüketime maddesini sağlayarak, onun tarzını belirleyerek ve tüketicide ürün ihtiyaçları yaratarak tüketimi üretmektedir. Diğer bir anlamda tüketimin konusu, tarzı ve tüketim içgüdüğü, üretim tarafından oluşturulmaktadır (Marx, 1979:257). Toplumsalın ekonomiye dayanan bu belirleyiciliği temelde katmanlar arasında mücadele yaratır. Marx bu mücadelenin her tarihsel dönemde var olduğunu söyler. “Bugüne kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir” (Marx, 2002:116) fakat burjuva toplumunda var olan çatışma ve mücadele keskin ve sınırları belirgin hale gelmiştir. Mücadelenin keskinliği, diğer dönemlerde var olan sınıfsal bilinci daha da keskinleştirmektedir. Bu keskinliği sağlayan ve sağlamlaştıran done ise sömürünün şiddetlenmesidir. Sömüren-sömürülenin ya da ezen-ezilenin

bu kadar netleştiği bir toplumsal yapıda, “dinsel, siyasal yanılsamalarla maskelenmiş sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız, kaba sömürü” gelmiştir” (Marx, 2002:119). Yaş ve cinsiyet farklılıklarının proleter sınıf için ayırıcı olarak toplumsal geçerliliği yoktur, bu sebeple, bireyler bedelleri, yaşa ve cinsine göre değişen iş aletleri olarak işlev görmektedir (Marx vd, 2013:17-18).

Şimdi iki çeşit işçi çalıştırılıyor, birisi yetişkin makine işçileri, diğeri çoğu 11 ile 17 yaşlarında, tek işleri makineye kâğıt yaymak ya da basılı kâğıtları ortadan çekmek olan çocuklar. Bunlar, bu yorucu ve usandırıcı işi, özellikle Londra’da, haftanın birkaç gününde aralıksız 14, 15, 16 saat yaparlar ve sık sık da, sadece iki saatlik yemek ve uyku paydosu verilerek 36 saat çalışırlar (Marx, 2003:416).

Burjuvanın sömürücü gücü, doktor, avukat, şair, bilim adamı gibi saygın meslekleri de kendi ücretli emekçileri durumuna getirmektedir; (Marx, 2002:120) fakat burjuvanın bu sömürüsü proleter sınıfı devrim yönünde güdüler. Bundan önce meydana gelen tarihsel hareketler, azınlık hareketleri veya azınlıkların çıkarları doğrultusunda yapılan eylemler olmasına rağmen proletaryanın hareketi çoğunluk hareketi olarak tarihe geçecektir. Proleter hareket, öz bilinçli, bağımsız, çoğunluğun çıkarına olan bir hareket olarak resmi yapının üst yapı katmanlarını dağıtarak kendini bulacaktır (Marx, 2002:129). Nihai manada proletarya, devrim ile egemenliği ele geçirecek ve komünizm ilkelerine dayanan bir toplum kurulacaktır.

Marx ve Epistemolojik Düşünsel Sorun

Marx’ın epistemolojik duruşu, pozitivist bir damar taşır. Marx’ta iki epistemolojik tema ağır basar (Bhaskar, 1993:75). İlk olarak, nesnellığın bilgisi karşısında, doğal biçimlerin bağımsız gerçekliği, toplumsal biçimlerin ise görece bağımsız gerçekliği vurgulanır. Bu tip nesnellik, doğanın değişimi ve toplumsal hayattaki kurgu ile dengeli gider. İkinci olarak, bilme sürecinde çalışma ve emeğin rolüne odaklanılır ve bilginin toplumsal karakterine ya da amaçlı insan eylemi olarak praksise gönderme yapılır.

Toplum içinde kendini düzenleyen bir akış mevcuttur ve bu akış ileriye doğru devam eder. Marx terminolojisinde “ilerleme” kavramı önemlidir, bir düzen mevcut şartları tamamladığı ve geliştiği ölçüde parçalanacak duruma gelir. Bu durum insanlığın kendi önüne ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyduğunu gösterir; çünkü maddi koşulların geliştiği yerde değişim gerçekleşir. “Geniş çizgileriyle Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler” (Marx, 1979:26). Pozitivistlerin, toplumların bir aşamadan diğerine evrimsel gelişme çizgisi takip ettiği öngörüsünde olduğu gibi Marx da ilerlemeci bir tarih anlayışına sahiptir; fakat bu ilerleme diyalektik biçiminde gerçekleşir. Çelişki içinde ve çelişki yoluyla ilerleyen tarihsel gelişim süreci sona ermiş değildir, bu nedenle kapitalist toplum biçimi tarihin sonu ve amacı olamaz. Tarih, haddi zatında daha iyi bir toplumsal düzene doğru hareket halindedir; bu panoramada proletaryanın kendisi tarihsel süreci hızlandırarak yeni toplumun doğum sancılarını kısaltacaktır (Fetscher, 1993:208-209). Hareket noktası olarak oluşturulan öncüller, keyfi olarak saptanmış

değerler veya dogmalar değil, soyutlamaların yapılabileceği gerçek öncüllerdir. Bireylerin hem hazır buldukları hem de kendilerinin tekrar tekrar yarattıkları maddi yaşam koşulları ampirik öncül niteliğindedir (Marx, 1979:38-39).

Bunun yanında, Marx, doğa yasalarıyla insanlık yasalarını birbirinden ayırt ettiği halde, çalışmalarının bilimselliğini vurgularken, Newton'un evrenin yasalarından bahsetmesi gibi tarihsel gelişim yasalarından, değişimin yasalarından veya birleşik emeğin, basit emeğe indirgenmesini düzenleyen yasalardan (Marx, 1979:50) argüman geliştirir. Toplumu incelerken epistemolojik payanda olarak din, sihir (Perry, 2010:64-66) ve metafizik gibi nedensel açıklama biçimlerini reddederek görünen maddi olguların gerçek bilgiye ulaşma biçimlerine işaret eder. Alt yapının üst yapıyı belirlediği, toplum içindeki üretim tarzının yaşam şeklini yönlendirdiği, fakat üst yapının da alt yapıyı etkilediği argümanı, tekrar eden yasa dinamizmi taşımaktadır. Tarihsel süreç içinde birbirini takip eden devirler, üretici güçlerin gelişmesi veya teknolojik ilerleme ve sınıf ilişkilerini oluşturan toplumsal iş bölümünün karakterine bağlıdır (Bottomore, 1993:562).

Marx ve İnsan Doğası Sorunu

Ollman (2012:142-143) “insan doğası” kavramını doğayla ve insanla ilgili her şeyi kapsayan bir kavram olarak ele alırken, Marx'ın bütün tarihi, insan doğasının durmaksızın dönüşümünden ibaret saydığını, insanın emek gücüyle birlikte var kabul edilmesini onu doğal bir nesne, bir şey olarak isimlendirmesinden ileri geldiğini belirtmektedir. “Marx doğal, nesnel ve duylara sahip bir varlık olarak insan yorumunu, ‘insanın acı içinde sınırlı ve koşullandırılmış’ olduğuna gönderme yaparak” (Ollman, 2012:143) özetlemektedir. Bununla birlikte, Marx'ın insan doğasına ve potansiyeline ilişkin duruşu yer yer farklılaşmakta, kimi zaman voluntarizme yaklaşmakta; fakat nihai durakta determinist görünmektedir.

Toplumsal yapının eyleyici üzerindeki belirgin etkisini sağlamlaştıran Marx'ın şu argümanıdır:

İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kabus gibi çöker. Ve tamamıyla yeni bir şey yaratmak için kendilerini ve maddi çevreyi dönüştürmekle uğraşır göründüklerinde, tam da böyle devrimci bunalım çağlarında geçmişin ruhlarını kaygıyla yardıma çağırırlar, onların adlarını ödünç alır, yani tarih sahnesine bu zamanda saygı olarak kılıkla ve ödünç alınmış dille çıkmaya kalkarlar (Marx, 2012:13-14).

Kendi potansiyelini kullanma yetisine ve yeteneğine sahip insan, tarihsel koşulların ördüğü duvarlar içinde hareket etse de; “şu ya da bu biçimde bir toplum seçmekte asla özgür değildir” (Marx, 2011:178). Başka bir ifadeyle, toplumsal bir varlık olarak bireyin tüm ilişkilerinin temelinin maddi ilişkilere dayanması, onu toplumsal ağ içine hapsetmektedir. Burjuva toplumunda da işçi, doğanın duygusal dış dünya koşulları içinde varlık gösterir; “doğa işçinin emeğinin üzerinde gerçekleştirildiği, üzerinde etkin olduğu gereçtir; işçi doğadan ve doğa yoluyla üretir” (Marx,

1969:68). Marx'ın (2004) insan-toplum ilişkisi üzerine çözümlemesini netleştirmek için, *Alman İdeolojisi*'nde verdiği balık örneğine bakılabilir. Marx'a (1969:74) göre, "balığın özü onun varlığı olarak sudur" önermesinde olduğu gibi nehir balığının özü de bir nehrin suyudur. O su, modern dünyada sanayinin emrine girdiği vakit boya veya diğer atık maddelerle kirlenmekte, buharlı gemiler üzerinde dolaşmaya başlayınca ya da nehrin kurummasıyla balıklar var oluşlarını sağlayan koşullardan yoksun kalmaktadır. Bu ortam, balığın yaşam koşullarına uygun bir ortam olmadığı için artık balığın özü olmaktan çıkar. Ağır sanayi, fabrikalaşma ve burjuva toplumunun değerleri, yarattığı ortam itibarıyla insanın bu özel yaşam alanına saldırmakta, özünü sömürmektedir. Diğer bir ifadeyle, işbölümü, özel mülkiyet, devlet baskısı, yanlış ideolojik bilinçlilik insan potansiyelinin arızalanmasının ve savrulmasının koşullarını yaratmaktadır (Markovic, 1993:293).

İnsanın bu arızalanma koşullarını en iyi ifade eden kavram, Marx literatüründe, şeyleştirme ve meta fetişizmi yörüngesinde anlaşılabilir "yabancılaşmadır". Şeyleştirme, insan tarafından yapılanların insanın önüne geçerek ondan daha büyük değer görmesidir. Sermaye-faiz, toprak-rant ve emek-ücretler formülasyonunda, kapitalist üretim tarzı gizemleştirilmekte, toplumsal ilişkiler şeyleştirilmekte (Marx, 2004b:725-726); maddi üretim ilişkileri, toplumsal ve tarihsel belirlenimleriyle birleşmektedir. Üretim ilişkilerinin maddi varlıklara çevrilmesi, şeylerin de kişileştirilmesine neden olmaktadır. Bu kişileştirilme süreci, ilk başta, insanın doğadaki malzemeleri kullanarak onlara biçim vermesinin ekonomik başkalaşıma uğramasıyla gerçekleşir. Ağacın masaya çevrildiği süreçte, masa yine ağaç olmaya devam etmektedir. Fakat ne zaman satılabilir halde metaya dönüşürse o zaman varlığı farklılaşır, "yalnız ayakları üzerinde yerde durmakla kalmaz, tüm öteki metalarla ilişki içinde amuda kalkar ve o ağaç beyninden, masa yürütmekten çok daha çarpıcı, parlak fikirler saçar" (Marx, 2003:76). Metaların sahip olduğu mistik özellikleri, onların kullanım değerinden doğmaz, insan emeğinin toplumsal niteliği emek ürünleri arasında kurulan toplumsal ilişkiye dayanır. Yani metanın yararlılık esasına dayanan kullanım değeri değil, mübadele sonucu ortaya çıkacak değişim değeri ön plandadır. Marx "emek ürünlerine meta olarak üretildikleri anda yapışverişen, bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye" (Marx, 2003:77) fetişizm demektedir.

Burjuva toplumu da işçinin birikmiş emeği yani sermaye üzerine dayanmaktadır. Kapitalist sistem sadece belirli zaman diliminde üretilen emeğe ücret ödemektedir, fakat asıl ödenmemiş bir zaman dilimi mevcuttur. Bu, üretim güçlerini elinde bulunduran için "artık-değerdir" ve kapitalistin kâr ettiği bu değer biçimidir (*Karl Marx ve Das Kapital*, 2014:64). İşçinin fazla emeğinin bir ürün üzerine aktararak maddeleşmesi ve nesneleştirilme sürecinde emek gerçekleşirken, işçiler için gerçeklik yok olur. "Nesneleşme, nesnenin yok oluşu, nesneye kölelik; mülk sahibi olma ise yabancılaşma, başkalaşma olarak ortaya çıkar" (Marx, 1969:67). İşçi yabancılaşma sürecinde, gerçekliğini aklıktan ölme derecesinde yitirir. Ne kadar çalışırsa çalışsın o kadar azına sahip olan işçi, kendi emeğinin altında ezilerek sömürülmektedir. Marx'ın (1969:68) ifadesiyle:

Bütün bu sonuçlar, şu tanımlamanın kapsamında vardır: işçi kendi emeğinin ürününe, yabancı bir nesneyleymiş gibi bir ilişkidedir. Bu öncülden bakılınca açıkça görülür ki, işçi kendini ne kadar harcarsa, karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya da o derece güçlenir, kendisi –iç dünyası- ne kadar yoksullaşırsa, kendine ait şeyler de o kadar azalır... İşçi hayatını

nesneye koyar, ama artık hayatı kendine değil, nesneye aittir. Dolayısıyla, bu etkinlik ne kadar fazla olursa, işçinin nesnelere yoksunluğu da o kadar artar. Emeğin ürünü, kendisi değildir. Onun için bu ürün ne kadar büyükse, kendisi o kadar küçüktür...yani işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşman bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır.

Kısacası, işçi yaptığı etkinliğine, ürüne yabancılaşırken bulunduğu ortama, çalışma ortamındaki diğer insanlara ve kendine yabancılaşmaktadır. İşçi çalışırken kendinden uzaklaşmakta, çalışmadığı zamanlarda kendine gelmektedir; bu zor ve kendini tekrar eden koşullar altında çalışmaktan memnun değildir, fiziksel enerjisi ile birlikte manevi enerjisi kaybolmakta, acı çekmektedir (Marx, 1969:71). Yine de bu yabancılaşma sürecini bertaraf etmek bireyin kendi iç dinamiklerinde saklıdır. Bu sebeple, yabancılaşma kavramı, bireyleri sömürülmekten kurtarabilecek nüveleri de içinde barındıran “devrimci bir çağrı” (Petrovic, 1993:597) olarak görülür. Marx insanın yapabileceği potansiyelini ve devrimci niteliğini gösterirken insan ile hayvan arasındaki farklara dikkat çeker. Arılar, kunduzlar, karıncalar kendilerine yuva, barınak yaparlar ama bu yapıyı kendilerinin ve yavrularının dolaysız gereksemeleri için üretirler. Üretim sadece kendileri ile sınırlıdır. Oysa insan, evrensel üretimde bulunabilen, doğayı yeniden üretme potansiyeline sahip bir canlıdır ve ne zaman fiziksel gereksinimlerinden kurtulur o zaman hakiki manada üretmeye başlar (Marx, 1969:74).

Marx’a göre insanın üretimini kısıtlayan onu kendine yabancılaştıran kutsal kuvvetlerden biri de dindir. Devlet, eliyle toplum tersine çevrilmiş dünya bilinci olarak dini yaratır; din bu dünyanın genel teorisi olarak, halkın düzeyine indirgenerek işlev görür. İnsani özün imgelemi olarak din, “ümitsiz koşulların tini olduğu gibi, ezilmiş yaratığın iniltisi, kalpsiz bir dünyanın ruhu, halkın afyonudur” (Marx ve Engels, 1995:35). Dini ortadan kaldırmak, halka mutluluğunu geri vermek ve içine düştüğü özüne yabancılaşmış durumdan vazgeçmesini istemek olacaktır. Marx’ın (Marx ve Engels, 1995:35) ifadesiyle,

Dinin eleştirisi, halesi din olan bu gözyaşları vadisinin eleştirisidir. Eleştiri, zincirlerin üstünü örten imgesel çiçekleri kopardı; bunu yaparken insanı gerçek umutsuzluğa götüren zincirler taşısını diye değil, zincirleri atsın ve canlı çiçekler toplansın diye yaptı... Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece, insanın çevresinde dönen yanılmalı güneşten başka bir şey değildir.

Ancak insan yabancılaşmış emeğini tekrar tersine çevirdiği vakit özgürlük potansiyelini yeniden kullanacaktır. Bu yaratıcı, özgür, evrensel etkinlik praxis kavramı ile nitelendirilir. Praxis, Marx’ın başat kavramlarından biri olarak devrimci düşüncenin felsefesini oluşturmaktadır. “Toplumsal yaşam özünde pratiktir; teoriyi gizemcilğe sürükleyen tüm gizemlerin çözümü insan praksisinde ve bu praksisin kavranmasında yatar” (Petrovic, 1993:450).¹ Praksise yönelmek

1 Bu cümle Feuerbach üzerine yazılan 8. Tezde geçmektedir. Türkçe tercümelelerde pratik ve praksis arasındaki ayrım çoğu yerde net ifade edilmemiştir. Mesela aynı tez, *Seçme Yapıtlar I* adlı kitabın *Feuerbach üzerine Tezler* bölümünde “Toplumsal yaşam, özünde pratiktir. Teoriyi gizemcilğe saptıran bütün gizemler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin anlaşılmasında bulur” (s.13) şeklinde tercüme edilmiştir. Hâlbuki orijinal metinde ilk sözcük praktisch, diğer ikisi praxis olarak geçmektedir. Bu sebeple, çeviri derlemelerinin Mete Tunçay tarafından yapıldığı, madde çevirisi Mehmet Küçük’e ait olan tercüme daha tutarlı bulunmaktadır bkz (Petrovic, 1993:450).

özgürlüğü getirecektir. Fakat özgürlük için bir bakıma radikal olmak gerekir. Marx radikal olma durumunu, işleri kökünden kavrama olarak kullanır. İnsan için kök kendisidir (1995:43). Lefebvre, praksis kavramını yapmak ve yaparken kendini yapmak olarak açıklarken, yaratıcının kendini keşfettiğini, nesnenin içinde kendi eserini ve kendi kapasitesini tanıdığını Marx'ın da bu kavramla bütünsel ulaşmayı hedeflediğini belirtir. “Toplumsal yaşam, toplum ve bireyin özünde, toplumsal pratiktir: praksis. Üretim, insanı üretir. Sözde dünya tarihi ya da dünyanın tarihi insanın kendisi tarafından üretiminin tarihidir: İnsan hem insanın dünyasını hem de öteki insanı (yabancılaşmış) başka insanı ve kendini (kendinin bilincini) üretir” (Lefebvre, 2010:251).

Bunların yanında, Marx'ın proletaryanın sömürülmesinden duyduğu rahatsızlık onu her zaman bilimsel anlamda hümanist bir noktaya getirir. Marx, gazete yazılarından birinde, yoksul bir işçiye İngiltere'deki ölümünü burjuva toplumuna hasretmekte ve burjuvanın körlüğünü ironik bir yazı ile anlatmaktadır:

Refahın orta yerindeki bu açlıktan ölüm olayını Londra City'deki besili bir adama anlatsanız: 8 Ocak tarihli London Economist'in sözleriyle yanıt verecektir size: “Bu vesileyle, serbest ticaret sayesinde tüm sınıfların zenginleştiğini, ödül umudunun herkesin enerjisini açığa çıkardığını, herkesin kendi üretimini arttırdığını ve herkesin yararlandığını görmek çok güzel (Marx, 2008:78).

Markovic (1993:293) Marx'ın, insan doğasına yönelik konumunu doğalcılığın ve hümanizmin oluşturduğu bir birlik olarak ifade etmektedir. Marx'ın doğalcılığı, doğanın bir parçası olarak gördüğü insanın, aşkın bir eyleyici tarafından yaratılmadığı, uzun bir biyolojik evrimin ürünü olduğuna olan imanında saklıdır. İnsan, özünde yaratma potansiyelini kendi taşımaktadır, bu manada, özünde praksisin bir varlığıdır. Hümanist felsefe ise praksis varlığı olan insanın hem çevresini hem de kendini yaratabildiği, doğanın üzerinde her geçen gün denetime sahip olabildiği ve gereksinimlerini karşılayabildiği argümanı üzerine dayanmaktadır. Marx'ın (1969:115) ifadesiyle, “dünyanın tarihi denen şeyin tümü, insanın emeği yoluyla insanın yaratılmasından başka bir şey olmadığına göre, doğanın insan için oluşumundan başka bir şey olmadığına göre, kendi doğumunun, kendi oluşum sürecinin yalanlanamaz ve göze görünür tanıtı yine kendisidir.”

Bu çerçevede Marx'ın voluntarizme en fazla yaklaştığı yerler hümanist bir pencereden insanın yapabilme edebilme kapasitesine gösterdiği ilgi ve onu pratik eylemden amaçlanmış radikal devrimci eyleme –praksise götüren güce olan inancıdır. Ama bunun yanında toplumsal şartların verili olarak sunulduğu ve insanların ancak bu sorunlarla uğraştıkları ve tarihsel koşulları içinde eylem gerçekleştirebilme varsayımları onun duruşunu determinist çizgi üzerinde resmetmektedir.

Marx ve Düşünsel Sorun Olarak Metodoloji

Elster (1995:vii) Marx'ın temel bir metodolojik harita bırakmadığını, yönteminin ancak ekonomi, politika ve tarih üzerine yazdıklarından çıkartılabileceğini, bu durumda Marx'ın ancak “metodolojilerinden” söz edilebileceğine vurgu yapmaktadır. İncelendiği vakit, çalışmalarını belirli

bir disiplin çerçevesinde oluşturan Marx yönteminin gücünün -veya güçsüzlüğünün- toplumsal için belirleyici olarak işaretlediği ekonomik olgulara yaklaşımından kaynaklandığı görülmektedir. Marx, bir doğa bilimcisinin deney yapmak üzere arı kovanına veya karınca yuvasına yaklaştığı gibi topluma bir bütün olarak bakar (*Karl Marx ve Das Kapital*, 2014:343) ve materyalizme dayanan diyalektik içinde nesnel bir inceleme süreci geçirir. Yine çalışma sürecini tarif ettiği bir yapıtında Marx (2003:16), organik bir bütün olarak bir cismi incelemenin, o organizmanın hücrelerini tek tek incelemekten daha kolay olduğunu söyler. Ekonomi gibi bir bilim dalında ise mikroskop ya da kimyasal araçlar da kullanılmadığı için bunların her ikisinin yerini “soyutlama” yönteminin alması gerektiğini düşünür (Marx, 2003:16). Burjuva toplumunun incelenmesinde bu hücre yapısı, meta biçimi ya da metanın değer biçimidir. Tıpkı mikroskopik anatomiye yapıldığı gibi küçük ayrıntılar üzerinde durulmaktadır. Diğer yandan, Marx bir fizikçinin, fiziksel olguları, yan etkilerinin en az ortaya çıktığı yerde incelediğini, olayın en normal biçimde geçmesini sağlayacak koşullar altında deneylerini gerçekleştirdiğini söylemekte ve aynı yöntemi kullanarak teorik açıklamalarını İngiltere örneği üzerinden yapmaktadır. Bu durumda, Alman işçilerin, İngiliz işçilerinin durumuna omuz silmesine veya Almanya’daki işçilerin durumunun bu kadar vahim olmadığını düşünerek kendilerini avutmalarına karşılık “bu öyküde senin sözün ediliyor” (Marx, 2003:16) demektedir. Buradan ulaşılmaya çalışılan genelleme kapitalist üretimin kendi içindeki doğal yasalarıdır; fakat bu yasaların toplumsal üretim şekillerine göre değiştiği, her ekonomik sistemin kendine has yasalarla işlediği göz önünde bulundurulmalıdır. Marx’ın ifadesiyle,

Burada söz konusu olan, bu yasaların kendileridir, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir. Sanayi yönünden daha çok gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş olan ülkeye ancak kendi geleceğinin imgesini gösterir (Marx, 2003:16-17).

Yine de katı bir zorunluluk olarak görülen yasalarla toplumbilimlerini açıklama girişimi, metodolojik olarak nomotetik bir duruşa işaret etmektedir. Nomosları kullanırken, Marx, Hegel’den devşirdiği tez- anti tez ve senteze dayanan diyalektik metot ile toplumsal olaylara açıklama getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Marx, “diyalektiğin yasalarını” “doğanın yasaları” olarak formüle etme girişimi gösterir (Benton, 2008:140). Hegel idealist felsefe temelinde diyalektik metodu kullanmıştır. Diyalektik metot, bazı temel öğelere dayanır: “her şey kendi içinde çelişkilidir, çelişki tüm değişimin esasıdır, tekil şeylere odaklanma birbirleriyle olan ilişkileri değil, ancak aralarındaki farkları gösterir, dünya ancak şeylerin süreç olarak görülmesiyle kavranabilir. Nicelikte değişim, nitelikte değişime yol açar, şeyler değişim sürecindeki anlar olarak kavranırsa ancak anlam kazanır, şeyler, daha büyük bir tamın, bütünlüğün parçası olarak anlaşılmalıdır” (Perry, 2010:62-63).

Marx’ın diyalektik yaklaşımı, araştırma metodundan uzağa düşmez; onun için araştırma yöntemi işlenecek malzemeyi ayrıntılarıyla ele almalı, onun gelişmesinin farklı biçimlerini tahlil etmeli, iç bağıntıların esasını bulmalıdır; ancak bu şekilde gerçek hareket anlaşılabilir (Marx, 2003:26). Bu nedenle Marx’ın diyalektik yöntemi, Hegel’den sadece farklı değil aynı zamanda onun tam tersidir. Hegel, düşünme sürecini fikir başlığı altında bağımsız bir özneye çevirirken, Marx için fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımaları ve düşünce biçimlerine dönüşmesidir.

Marx'a göre "Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor, mistik kabuk içerisindeki akla uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir" (Marx, 2003:27). Marx, diyalektiği materyalist felsefe ile tanıştırmış; bilimsel bir metot olarak epistemolojik diyalektiği, tüm gerçekliğin bir bölümüne egemen olan yasalar veya ilkeler kümesi olarak ontolojik diyalektiği ve tarihin hareketi olarak ilişkisel diyalektiği kullanmıştır (Bhaskar, 1993:140). İlişkisel diyalektik ile tarihsel olarak gelişmiş her toplumsal biçim, akışkan bir hareket içinde görülür, hiçbir durumun zorla kabul ettirilmesine izin verilmez, özünde eleştiri ve devrimi kapsar (Marx, 2003:27).

Bunun yanında, diyalektiğin materyalizmle birleşmesinden oluşan yöntem kabaca dört esas üzerinden tanımlanabilir (Perry, 2010:88). Emek insanın ayırt edici özelliğidir, üretime neden olur ve bu üretici güçler sosyal ilişkileri getirir. Üretim ilişkileri ve güçleri, insanlık tarihinin farklı dönemlerini ayırt etmeyi sağlar, bu güçler arasındaki çatışma devrimci krizi ateşler. Toplumun alt yapısı üst yapıyı belirler ve üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak sınıf çatışması devrimin ortaya çıkmasında başrol oynar. Diğer bir ifadeyle, tarihsel süreçler diyalektik çatışma yöntemi ile anlam bulur. Köleci, feodal ve kapitalist toplumlar kendi bünyelerinde iç çelişkilerini barındırmaktadır. Köleci topluma, inceleme nesnesi olarak "tez" denilirse, bu toplumun bağrından kopan; fakat onun zıt özelliklerini taşıyan bir feodal toplum anti tez olacak; ardından sentez biçimini karşılayacak kapitalist toplum doğacaktır. Sentez olarak kapitalist toplum, hiçbir zaman diğer ikisine benzemeyen bir oluşumdur.

Marx'ın çalışmalarındaki araştırma yöntemlerine bakıldığında, kavramlarını tarihsel verilerden oluşturduğu görülür ve bu kavramlar bağlamında bir teorisyen olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Marx sayısal verileri kullanarak toplumun ekonomi politliğini yapar. *Kapital'de*, İngiltere hükümetinin fabrika nüfus ve istatistiklerinin bulunduğu Mavi Kitapları analiz ederek, buradaki sayısal verileri toplumsal düzeni anlamak için yorumlar. Diğer yandan, Marx, *New York Tribune* gazetesinde yazarken, çarlık Rusyası ile Batılı devletlerarasındaki 1853 yılının şiddetli tartışmalarına gazete aracılığıyla sistematik ışık tutar (Marx ve Engels, 1977:28). Marx'ın kimi zaman ise şiir üzerinden toplumun eko-politiğini yaptığı görülür. Mesela, Shakespeare'den alıntılanmış şiirde Marx, paranın tanrısız özelliğini vurgulamaktadır: "Bütün insani ve doğal nitelikleri dönüştürmek ve değiştirmek, olanaksızları birleştirmek –paranın tanrısız gücü, insan türünün yabancılaşmış, yalıtılmış (tecrit edilmiş) dışlaştırılmış özelliği oluşunda yatar. Para, insanlığın yabancılaşmış yeteneğidir" (Marx, 1969:140).

Altın, sarı, pırıl pırıl, halis altın! Yok tanrılar...

Şu kadarı yeter bunun çevirmeye kararı aka; eğriyi doğruya...

Bu sarı köle

Bağlar, çözer dinleri; günahkârı kutsar;

Cüzzamlıya bile taptırır insanı, alır hırsızı...

(Shakespeare'in Atinalı Timon şiirinden alıntılanmıştır)

Marx ve Düşünme Geleneği

Çağdaş düşünce tarihinde gerek eserleri gerek düşünme geleneği bağlamında büyük rol oynayan Marx'ın, sosyal bilimlere katkısı düşünsel sorulara verdiği cevaplar bağlamında anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Marx, ontolojik olarak realist, epistemolojik düzlemde pozitivist, insan doğası bağlamında determinist ve metodolojik olarak nomotetik bir duruşla "objektivist" yaklaşıma yakın durmaktadır. Buna karşın Lenin, Marksizmi kendine has dinamikleriyle bir üçüncü yaklaşım olarak ortaya koyar (akt. Korsch, 2007:144-145). Lenin'e göre objektivist, verili tarihsel süreçlerin zorunluluğundan bahsederken, materyalizme dayanan Marksizm toplumun verili ekonomik biçimini ve burada var olan antagonistik ilişkileri tespit eder. Objektivist, verili olguları açıklamada savunucu pozisyondan kaçınırken, Marksist sınıfsal çatışmada yerini ve konumunu belli eder. Bu durumda Lenin Marksist bilimin objektivizmin açısını genişlettiğini ve objektivizmden daha tutarlı olduğunu düşünmektedir. Üçüncü yaklaşım önermesi, Marx'a ait düşünce kalıplarının kendi içinde bilimsel bir duruş sergileyecek donelerin olduğunu öne çıkartmaktadır.

Gerçekten Marx, kendinden sonra gelen düşünürlere ilham veren, takip edilecek materyalist sosyal bilim kanalı açmıştır. Bu kanal, takipçileri tarafından Marksizm olarak adlandırılır ve en genel manayla sadece Marx'ın eserlerinden müteşekkil olmak yerine kolektif bir çalışmanın sonucudur (Lefebvre, 2010:14). Marksizm, "en taşkın hasımları tarafından bugün bir dünya görüşü olarak tanınmaktadır" (Lefebvre, 2010:14). Kendi içinde ideolojik ve bilimsel olmak üzere iki kanaldan incelenebilecek Marksizm, ideolojik manada sosyalizmin bir biçimi olarak pratik siyasal bir harekettir (Edgley, 1993:214). Lenin ve Stalin Sovyetler Birliğinde, Mao Zedung Çin'de ideolojik Marksizm yürüngesinde komünizmin ilkelerini benimsemişlerdir. Bilimsel Marksizmin temel ilkeleri ise şöyle sıralanmaktadır: "(i). Marksizmin tüm önermeleri spesifikdir, görünüşte genel olanlar dâhil, (ii). Marksizm, pozitif değil eleştireldir, (iii). Marksizmin araştırma konusu, pozitif haliyle mevcut kapitalist toplum değil, kanıtlanabilir bir biçimde işleyen parçalanma ve çürüme eğilimleri içerisinde ifşa edilmiş şekliyle, çökmekte olan kapitalist toplumdur, (iv). Marksizmin asli amacı mevcut dünyaya dönük bir tefekkür hazzı değil, bu dünyanın aktif dönüşümüdür" (Korsch, 2007:83).

"Kolektif eylemi mümkün kılan koşulları belirleme çabası, bütün Marksist yaklaşımların temel bir özelliği" (Layder, 2006:52) olmasına rağmen toplumsal olguları açıklarken, farklı konsantrasyonlar göstermeleri bakımından çeşitli Marksizmler meydana gelmiş; Yapısal Marksizm, Hümanist Marksizm, Batı Marksizmi (Frankfurt Ekolu), Marksist Feminizm gibi ekoller oluşmuştur. Yapısal Marksizm, yapısal ve makro unsurların belirleyiciliğini vurgulayan, 1970'lerde ortaya çıkmış, özellikle Althusser'in çalışmalarında vücut bulan bir ekoldür (Layder, 2006:46). Mikro analiz nesnesi olabilecek bireysel eylemleri parametre dışı tutarak özneyi terk eden yapısalcı Marksistler, toplumsal yapının katmanları arasındaki ilişkiler üzerinden toplumsal olguları açıklar. Yapısalcıların yapıya olan aşırı vurguları diğer Marksist düşünürler tarafından oldukça eleştirilmektedir. Özellikle, Althusser'i sert dille eleştiren hümanist Marksist Thompson, alt yapı, üst yapı olarak ayrılan ikilinin değişmez kurallar çerçevesinde toplumsalı

açıklama kabiliyetini sorgular; bu tür cansız, insansız metaforların, tarihin süreç olma özelliğini kaçırıldığına dikkat çeker (akt Perry, 2010:201). Batı Marksizmi veya Frankfurt Ekolü olarak bilinen topluluk ise Sovyetler Birliği ve Çin'in ortodoks Marksist öğretisine karşı çıkar. Marx'ın yöntemiyle toplumsal olaylara, kültüre, özellikle kitle iletişim araçlarına karşı eleştirel yaklaşım geliştirir. Ekolün en önemli temsilcileri, Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas gibi isimlerdir. Ayrıca, Marx'ın öğretilerini temelde benimseyen; fakat yer yer katkılar ve eleştiriler getiren tam manasıyla ekolleşemeyen akımlar da vardır. Mesela, Marksist Feminizm kadınların baskı altında olma sebebinin kapitalist toplumun vahşi doğasından kaynaklandığını, kadınların evde, işte ve toplumun diğer kesimlerinde sömürülme nedeninin sınıf çatışmasının bir biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Marx'ın, feministleri memnun edecek derecede kadın sorunuyla ilgilenmediği düşünülse de, sorunları çözüme yolunda metot sağladığı, materyalist tarih anlayışı ile kadın sorununun tarihsel akış içinde çözümlenebildiği savunulmaktadır (*Karl Marx ve Das Kapital*, 2014:91).

Marx ve Özgünlüğü

Bugün Marx'ın birçok öngörüsü çıkmamış, kehanetleri gerçekleşmemiş; proletarya diktatörlüğünü ilan edememiş, kapitalizm yıkılmamış, komünizm dünya çapında zaferini kazanamamıştır. Yine de, Marx sosyal bilimlere temel katkılar sunan, sosyal hareketlerde motivasyon sağlayıcı rol oynayan bir düşünür olarak yıllardır takip edilmektedir. Marx'ın hala bu kadar diri olmasının sebebi düşün dünyası içindeki özgünlüğünden ileri gelir. Marksist sosyologlardan Lefebvre, Marx'a özgünlüğünü veren bir takım ilkelerden bahseder (Lefebvre, 2010a:28-29). İlk olarak, Marx, eksikli öğretileri, saklanmış bağlantılar içinde çözümleyerek çelişkileri aşmasını bilmiş, gerçekliği keşfetmeye çalışmıştır; bu yöntem, tüm bilgilerin sentezine ulaşmayı sağlayan düşünce tarzının somut halidir. Marx, en çok tanındığı "ekonomi" kavramı ile toplumun politliğini "tarihsel materyalizm" aracılığıyla yapmış, kapitalist üretim tarzının çelişkilerini, ücret, artık değer ve emekçiler üzerindeki yan etkilerini analiz etmiştir. Son olarak, proletaryanın tarihsel rolünü, bağımsız bir siyasetle sömürüden kurtulmayı ve ancak böylelikle toplumsal ilişkilerin dönüşüme uğratılma olanağını ortaya koymuştur.

Bunların yanında Marx, eleştiri, mücadele, çatışma gibi görünüşte olumsuz yargıları sistematik içinde teorize etmiştir. Bu yöntem, temelde bilimin ilerlemesini sağlayan yanlılanabilirlik ilkesinin göstirisidir. Marx, Hegel (Marx, 1997) Feuerbach (Marx ve Engels, 2003:11-14) Proudhon (Marx, 2011) gibi üzerinde büyük etkisi olan düşünürleri, onların düşünce geleneğinden koparak eleştirmiştir. Aslında, bu yöntem, kendi içinde diyalektik bir süreci gösterir; birbirini takip eden eleştiriler zinciri, 'sefaletin diyalektiği'ne işaret eder. Şöyle ki, Proudhon'un yazdığı *Sefaletin Felsefesi* adlı kitap, tez olarak düşünüldüğünde, Marx bu çalışmaya anti tez olarak *Felsefenin Sefaleti* adlı eseri yazmış ve Proudhon'u eleştirmiştir. Marx'ın ifadesiyle Proudhon,

...hem ekonomi politığı ve hem de komünizmi eleştirmiş olmakla işte böyle övünüyor; oysa durduğu yer, her ikisinin de çok aşığındadır. İktisatçıların aşığındadır, çünkü elinin

altında sihirli bir formül bulunan bir filozof olarak saf ekonomik ayrıntılara girmekten sakınabileceğini sanmıştır. Sosyalistlerin aşağısındadır, çünkü düşünce planında bile olsa, burjuva görüşüfkunun ötesine geçecek ne cesaret ne de kavrayışa sahiptir (Marx, 2011:124).

Sentez niteliğindeki anlaşılabilir çalışma ise Thompson'ın *Teorinin Sefaleti* (Thompson, 1994) adlı eserinden gelmektedir. Thompson temelde bir Marksist olduğu halde, ortodoks Marksist Althusser'in *Marx İçin* (Althusser, 2002) ve *Kapitali Okumak* (Althusser, 2007) adlı eserlerini eleştirirken, özeld Marx'ın suskunluk, eksiklik ve tutarsızlıklarını gözler önüne serer:

Demek ki unutulmuş terime, "deneyim" terimine geri dönüyoruz ve hemen Marx'ın suskunluk alanına giriyoruz...bu "suskunluklar" Marx'taki bulanıklıklar ve "katılık" eksiklikleridir (kendi kavramlarını teorileştirmede başarısızlıktır)... (Thompson, 1994:265).

Yöntem, teori ve toplumsal öngörülerini yanında Marx, çalışma azmi, disiplini ve bildiği yolda ilerlemesi ile de düşünür olarak adını kökleştirmiştir. *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı'nın* önsözünde Marx (1979:292) bilimsel sorumluluğunu şöyle ifade eder:

Malzeme önümdedir, artık söz konusu olan sadece onu uygun biçime sokmaktır. Oysa yazdığım her satırda yazı üslubunun ötesinde karaciğer hastalığımı hissetmekteydim. Ve bu eserin sağlık nedenleriyle berbat olmasına razı olmamamın iki nedeni var: 1.Bu eser, 15 yıllık çalışmamın, yani ömrümün en güzel yıllarının sonucudur, 2.Bu eser, ilk defa olarak, toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzını bilimsel olarak sunmaktadır. Onun için, eserin, hasta bir karaciğere özgü olan asık suratlı ve kasılmış bir yazış tarzı ile çirkinleşmesine engel olmam, benim için bir parti görevidir.

Görev bilinci içinde kendini çalışmaya adanmış Marx, hayatı boyunca yazdıklarıyla siyasal erki rahatsız etmiş; yazınlarını oluşturduğu gazeteler kapatılmış, bulunduğu ülkelerden çıkartılma emriyle karşılaşmıştır. Yaşadığı dönemin şartlarına yönelik yaptığı ağır eleştiriler çoğu zaman kamuoyu tarafından şikayetle karşılanmıştır. Bu durumun farkında olan Marx, *Kapital İde* cevabını veciz bir şekilde verir: "Kamuoyu denilen şeyin hiçbir zaman ödün vermediğim yargılarına gelince, önceden olduğu gibi, şimdi de büyük Floransalının özdeyişini benimsiyorum: Sen yolunda yürü ve bırak ne derlerse desinler! (Dante, İlahi Komedi, Araf, 5.şarkı)" (Marx, 2003:19).

Sonuç

Marx, fikir dünyasında sağlam yer edinen düşünürlerin başında gelmektedir. Katkıları, çeşitli disiplinler içinde öğrenilmesine yol açmış, sert eleştirilerle karşılaşması bile alternatif ekollerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Marx'ın eserlerinin bu doğurganlığının dinamosu tek kelime ile "eleştiri"den gelmektedir. Eleştirerek, çatışarak ve mücadele ederek toplumun katmanları arasında düzen sağlanabilecektir. Bu, toplumsal pratiğin praksise dönüşmüş halidir ve amaç zaten praksistir; ancak praksis ile devrimin geleceğine inanılmaktadır. Devrim, Marx'ın istediği

şekliyle, hiçbir zaman gerçekleşmemiş olsa da, Marx yaşamı boyunca entelektüel üretkenliğiyle devrimsel bir yazın oluşturmayı başarmıştır. Belki de Marx'ın "bilimci mi devrimci mi" tartışmasına cevap, onun düşünsel düzlemde devrimsel bilimci olduğudur. Materyalist aklını praksise dönüştürmüş, toplumsalı yorumlamakla kalmayıp onu değiştirmeyi önermiştir. Bu kısa makale özelinde, devrimsel bilimci olarak Marx'ı tanıtmak, onun düşünce üretimini açıklamaya çalışmak, takipçilerini veya eleştirenlerini kapsamlı bir çerçevede sunmak olanaksızdır. Bu nedenle, Marx'ın ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve insan doğası açısından duruşu, düşünce geleneğine katkısı bağlamında kısaca değerlendirilmiş ve sistematik düşüncesi üzerine oluşturulan literatür, kısmi de olsa verilmeye çalışılmıştır. Düşünsel sorunlara cevaben, Marx'ın ontolojik olarak realist, epistemolojik olarak pozitivist, insan doğası bağlamında determinist ve metodolojik olarak nomotetik düzlemde eserler verdiği ve bu haliyle de "objektivist" yaklaşıma yakın durduğu düşünülmektedir. Bunun yanında, Marx'ın yazın kurgusu, realizme mesafeli duruşu, pozitivism eleştirisi, insan doğası kavramının kendisine olan reddiyesi veya yönteminin nomotetikten ziyade diyalektik oluşu gibi varsayımlar üzerinden yeni bir tipoloji geliştirilebilir. Fakat bu tipolojilerin her biri, Marx tarafından sunulan yeterli malzeme ile desteklenmelidir. Bu araştırma neticesinde en doyurucu kavramların objektivizm başlığı altında olduğu bulgulanmıştır. Özellikle, görünenler üzerinden toplumsal olguları açıklaması, bilgiye sebep-sonuç ilişkileri bağlamında ulaşması, toplumların diyalektik olsa da belirli aşamalardan geçerek kendilerini geliştirdiğini zikretmesi ve bireyin potansiyel gücü olsa da bunu ancak tarihin belirlediği koşullar içinde yapabileceğine imanı, Marx'ı objektivist bir konuma yerleştirmiştir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2002). *Marx İçin*. A. I. Ergüden (çev.). İstanbul: İthaki.
- Althusser, L. (2007). *Kapital'i Okumak*. A. I. Ergüden (çev.). İstanbul: İthaki.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. A. Tümertekin (çev.). İstanbul: İthaki.
- Axelos, K. (1976). *Alienation, Praxis, and Techne in the Thought of Karl Marx*. London: University of Texas Press.
- Benton, T. (2008). *Sosyal Bilim Felsefesi*. Ü. Tatlıcan ve B. Binay (çev.). Bursa: Sentez yayıncılık.
- Berlin, I. (1960). *Karl Marx*. New York: Oxford University Press.
- Bhaskar, R. (1993). "Bilgi Kuramı". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. İ. Cüre (çev.). İstanbul: İletişim, ss.74-83.
- Bhaskar, R. (1993). "Diyalektik". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde, L. Köker ve M. Çulhaoğlu (çev.). İstanbul: İletişim, ss.140-148.
- Bhaskar, R. (1993). "Realizm". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. Ü. Altuğ ve M. Tunçay (çev.). İstanbul: İletişim, ss.461-463.
- Bottomore, T. (1993). "Toplum". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. Ü. Altuğ (çev.) İstanbul: İletişim, ss.562-563.
- Bottomore, T. (1993). *Marxist Düşünce Sözlüğü*. M. Tunçay (çev-drl.). İstanbul: İletişim.
- Burrell, G. ve M. G. (1979). *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*. USA: Ashgate.
- Carr, E. (2011). *Karl Marx: Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İletişim.
- Colletti, L. (1977). Marksizm: Bilim mi Devrim mi? O. Koçak (çev.). *Birikim* 26, ss. 33-40.
- Çiftçi, A. (2003). "Sosyal Bilimlerde Temel Tartışmalar". *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XVII, ss.3-28.
- Edgley, R. (1993). "Felsefe", T. Bottomore (drl), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. S. Şener (çev.). İstanbul: İletişim, ss.214-220.
- Elster, J. (1995). *Karl Marx, A Reader*. New York: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1999). *An Introduction to Marx*. New York: Cambridge University Press.
- Fetscher, I. (1993). "Etik". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. L. Köker (çev.). İstanbul: İletişim, ss.208-209.
- Fischer, E. (1996). *Karl Marx*. New York: Monthly Review Press.
- Gülenç, K. ve Kulak, Ö. (2012). *Marx'ın Halleri*. İstanbul: Kalkedon.
- Karl Marx ve Das Kapital: Hayatı ve Das Kapital Üzerine Bir İnceleme*. (2014). www.ekitaprojesi.com. İstanbul.
- Korsch, K. (2007). *Sosyal Bilimler ve Marksizm*. V. S. Öğütle (çev.). İstanbul: Salyangoz yayıncıları.
- Larrain, J. (1993). "İdeoloji", T. Bottomore (drl), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. M. Küçük (çev.). İstanbul: İletişim, ss.280-284.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. Ü. Tatlıcan (çev.). İstanbul: Küre yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Sel yayıncıları.
- Lefebvre, H. (2010a). *Sosyalist Dünya Görüşü Marksizm*. G. D. Görsev (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Leopold, D. (2007). *The Young Karl Marx*. New York: Cambridge University Press.
- Markovic, M. (1993). "İnsan Doğası", T. Bottomore (drl), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. L. Köker (çev.). İstanbul: İletişim, ss.291-294.
- Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*. (2013). İstanbul:Yordam Kitap.
- Marx, K ve Engels, F. (1977). *Doğu Sorunu*. Y. Fincancı (çev.). Ankara: Sol yayıncıları.
- Marx, K ve Engels, F. (1995). *Din Üzerine*. K. Güvenç (çev.). Ankara: Sol yayıncıları.

- Marx, K ve Engels, F. (2002). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. M. Erdost (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K ve Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. (1969). *1844 El Yazmaları*. M. Belge (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. K. Somer (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. (2003). *Kapital I*. A. Bilgi (çev.). Ankara: Eriş yayınları.
- Marx, K. (2004a) *Kapital II*. A. Bilgi (çev.). Ankara: Eriş yayınları.
- Marx, K. (2004b). *Kapital III*. A. Bilgi (çev.). Ankara: Eriş yayınları.
- Marx, K. (2008). *Gazete Yazuları*. S. Sertabiboğlu (çev.). İstanbul: Sel yayınları.
- Marx, K. (2011). *Felsefenin Sefaleti*. A. Kardam (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. (2012). *Louis Bonaparte'in 18. Brumaire*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. Engels, F. ve Lenin, V. (2013). *Kadın ve Aile*. A. Gelen (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2003). *Seçme Yapıtlar I*. M. Ardos, S. Belli, A. Kardam ve K. Somer (çev.). Ankara: Eriş Yayınları.
- Marx, K.(2000). *Demokritos ve Epiküros'un Doğa Felsefeleri*. H. Demirhan (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- McLellan, D. (1993). "Grundrisse", Tom Bottomore (drl.), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. Z. Dicleli (çev.). İstanbul: İletişim, s.250.
- Musto, M. (2008). *Karl Marx's Grundrisse*. Londra ve New York: Routledge.
- Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma*. A. Kars (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Perry, M. (2010). *Marksizm ve Tarih*. G. Tunçer (çev.). İstanbul: İletişim.
- Petrovic, G. (1993). "Praksis", T. Bottomore (drl.), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. M. Küçük (çev.). İstanbul: İletişim, ss.448-453.
- Petrovic, G. (1993). "Yabancılaşma", T. Bottomore (drl.), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. L. Köker (çev.). İstanbul: İletişim, ss.597-602.
- Thompson, E. P. (1994). *Teorinin Sefaleti*. F. Yıldırım (çev.). İstanbul: Alan yayıncılık.

Kamuda Bir İstihdam Modeline Dönüşen Alt İşverenlik*

Muzaffer KOÇ*

Öz

İş hukuku, işçi ve işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen ve inceleyen bir hukuk dalıdır. İş hukukunda asıl olan işverenin kendi işçisi ile mal veya hizmet üretmesidir. Söz konusu işlerin başka işverenlere verilmesi istisnai durumdur ve ancak Kanunun öngördüğü sınırlar içerisinde gerçekleştirilebilir. Alt işverenlik, işverene işyerindeki mal veya hizmet üretimini başka bir işverenin işçileri vasıtasıyla gerçekleştirme imkânı sağlayan bir uygulamadır.

Günümüzde yoğun bir uygulama alanı bulan alt işverenlik bir nevi “istihdam modeli” hüviyetine dönüşmüştür. Türkiye’de resmi kayıtlara göre yaklaşık 1,5 milyon alt işveren işçisi bulunmaktadır.

Alt işveren işçilerinin ücret, kıdem tazminatı, yıllık izin gibi özlük haklarına yönelik sorunları bulunmaktadır. Son dönemde yapılan bazı yasal düzenlemelerle kamu kurum ve kuruluşlarda çalıştırılan alt işveren işçilerine yönelik ücret, kıdem tazminatı ve yıllık iznin haklarına ilişkin bir takım iyileştirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada kamu sektöründe alt işveren işçilerinin sorunlarına yönelik tespitler, alt işverenliği doğuran sebepler, ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri güncel gelişmeler ışığında tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alt İşveren, Asıl İşveren, Birlikte Sorumluluk, Kıdem Tazminatı

The Practice of Subcontracting Which Has Turned into an Employment Model in the Public Sector

Abstract

Labour law is a branch of law that regulates and investigates the relationship between employers and employees. It is primary in the labour law that the main employer produces goods and service with its own employees. It is an exceptional case to sublet these works to other employers and this can be made within the limits that are stipulated by the law. Subcontracting is a practice which gives employers the

---

* Bu çalışma, 15-17 Ekim 2015 tarihleri arasında Konya’da düzenlenen 13. Kamu Yönetimi Forumunda sunulan aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş ve güncelleştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

opportunity to perform the production of goods or services in the workplace by another employer's employees.

Subcontracting, which is finding itself intense application arena in today's world, has been transformed into the nature of an "employment model". According to the official records, there are existing 1.5 million subcontractor employees in today' Turkey.

There are problems existing regarding employment rights of the subcontractor's employees, such as wages, severance payments, annual paid leave. With some legal arrangements in the last years, some improvements are being done in the employment rights of the subcontractor's employees who are working at public institutions and organisations, regarding wages, severance payments, and annual paid leave rights. In this study, determinations regarding problems of the subcontractor's employees' in the public sector, the reasons for subcontracting practices, the problems emerging from this practice, and solutions for this problems are being discussed within the light of current developments.

Keywords: Subcontractor, Main Employer, Joint Responsibility, Severance Payment

Giriş

Çalışma hayatının dinamik yapısı, teknolojik gelişmelerin sebep olduğu yeni uzmanlık alanlarının ortaya çıkışı ve kıran kırana rekabetin varlığı, mevcut çalışma biçimlerinin değişme sürecine girmesine sebep olmuş; yeni çalışma biçimlerinin hukuki alt yapılarının oluşturulması gereği ortaya çıkmıştır. Bu değişim ve ihtiyacın neticesinde 4857 sayılı İş Kanunu (2003) alt işveren kurumunu yeniden düzenlemiştir. Başka bir işverenden iş alan ve işçilerini söz konusu işverene ait işyerinde çalıştıran işveren olarak tanımlanabilen alt işveren, literatür ve uygulamada, taşeron ve aracı olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde yoğun bir uygulama alanı bulan alt işverenlik bir nevi "istihdam modeli" hüviyetine dönüşmüştür. Söz konusu dönüşümle alt işverenlik kurumuna ve alt işveren işçilerine yönelik çeşitli problemler ortaya çıkmıştır.

İş Hukukunda asıl olan, işverenin kendi işçisi ile mal veya hizmet üretmesidir. Söz konusu işlerin başka işverenlere vermesi istisnai durumdur ve ancak Kanunun öngördüğü sınırlar içerisinde gerçekleştirilebilir. Türkiye'de resmi kayıtlara göre yaklaşık 1,5 milyon alt işveren işçisi bulunmaktadır (ÇSGB, 2015). Alt işveren işçilerinin ücret, kıdem tazminatı, yıllık izin gibi özlük haklarına yönelik sorunları bulunmaktadır. Son dönemde yapılan bazı yasal düzenlemelerle kamu kurum ve kuruluşlarda çalıştırılan alt işveren işçilerine yönelik ücret, kıdem tazminatı ve yıllık izin haklarına ilişkin bir takım iyileştirmeler yapılmıştır.

Kamuda alt işverenlik, siyasi partilerin son dönem seçim beyannamelerinin önemli bir gündem maddesini oluşturmuş ve alt işveren çalışanlarına yönelik çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. 64. Hükümetin 2016 Yılı Eylem Planında asıl-alt işverenlik çerçevesinde asıl işlerde çalışanların kamuda istihdam edilmesine yönelik bir düzenlemenin yapılacağı belirtilmiş, daha sonra sadece

asıl işlerde çalışan alt işveren işçilerinin değil; yardımcı işlerde çalışan alt işveren işçilerinin de kamuda kadroya geçirileceğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Konuya ilişkin çalışmaların devam ettiği kamuoyuna yansımıştır.

Bu çalışmada alt işveren kavramı ve unsurları ortaya konulmuş, Türkiye’de alt işverenliğin tarihi gelişimi ve mevcut durumu değerlendirilmiş, alt işverenlik sorunları ve çözüm önerileri güncel gelişmeler ışığında tartışılmıştır.

I. ASIL İŞVEREN - ALT İŞVEREN İLİŞKİSİ

A. Genel Olarak

Bir işverenin işyerinde yürüttüğü faaliyetleri kendi personeliyle yerine getirmesi olağan bir durum iken çeşitli mali ve teknik sebeplerden dolayı işverenlerin, bazen işin bir bölümünü başka bir işverenin işçileri vasıtasıyla yapmaları da söz konusu olabilmektedir (Akyiğit, 2015:28). Özellikle, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni uzmanlık alanları, maddi imkânsızlıklar, kamudaki kadro kısıtlılığı, amansız rekabet şartları gibi bir takım ekonomik ve teknik sebeplerden dolayı işverenler, kendi istihdam ettikleri işçilerle birlikte başka işverenin işçilerinin devreye girdiği alt işveren ilişkisi gibi düzenlemelere de yönelmektedirler (Şahlanan, 2014:469-476). 1980’li yıllardan itibaren küreselleşme süreci, ekonomik ve teknolojik gelişmeler işletmeleri, üretim ve istihdamı dışsallaştırma stratejilerine; yani, işyerlerinde gerçekleştirecekleri hizmet ve mal üretimini, kendi işçileriyle birlikte başka işveren ve onun işçileri aracılığıyla gerçekleştirme yoluna sevk etmiştir (Güzel, 2010:15). Günümüzde istihdamın dışsallaşması artan bir ivme ile yaygınlaşmaktadır. İstihdamın dışsallaştırılmasının en eski ve yaygın görünen biçimi, alt işverenliktir (Yenisey, 2009:19). Alt işverenlik, işverene işyerindeki mal veya hizmet üretimini başka bir işverenin işçileri vasıtasıyla gerçekleştirme imkânı sağlayan bir uygulamadır (Kalkınma Bak. 2014:68).

Alt işverenlik İş Hukuku tarafından yasaklanmamakla birlikte temel bir istihdam modeli olarak değil; bir istisna model olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle alt işverenlik kapsamında işçilerin korunması amacıyla önemli güvenceler ve sınırlamalar getirilmektedir (Güzel, 2010:15).

B. Alt İşveren Kavramı

Alt işveren, başka bir işverenden iş alan ve işçilerini söz konusu işverene ait işyerinde çalıştıran işverendir. Bu bağlamda alt işverenlikte bir işverenin işinin bir kısmını, bir parçasını, aralarındaki sözleşmeye göre bir başka işverene terk etmesi olgusu gerçekleşmelidir (Mollamahmutoglu, 2004).

1475 sayılı İş Kanunu’nda “diğer işveren” kavramı olarak ifade edilen alt işverenlik, özellikle artış göstermeye başladığı 1980’li yıllardan sonra, “taşeron”, “tali işveren”, “alt ismarlanan”, “alt işveren”, “alt işletici”, “aracı”, “ikinci işveren” gibi kavramlarla da ifade edilmiştir (Şafak, 2004:113;

Aykaç, 2010:12). 2013 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu'nda söz konusu ilişki "alt işveren" kavramıyla düzenlenmiştir.

4857 sayılı İş Kanunu'nun 2 maddesine göre "bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir." Alt işveren Yönetmeliğinin 3 maddesinde ise alt işveren, "bir işverenden, işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan, bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran gerçek veya tüzel kişiyi yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşları" şeklinde tanımlanmıştır.

5510 sayılı Kanunu'nun 12 maddesinde de alt işveren, bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin bir işte veya bir işin bölüm veya eklentilerinde, iş alan ve bu iş için görevlendirdiği sigortalıları çalıştıran üçüncü kişi şeklinde tanımlanmıştır.

Alt işveren, başka bir işverenle iş sözleşmesi niteliğinden farklı bir sözleşme yapmaktadır. Alt işveren kavramı ile karıştırılan kavramların başında yüklenici (müteahhit) kavramı gelmektedir. Türk Dil Kurumu tarafından yüklenici, "başkası için yapı ve ticaretle ilgili bir işi yapmayı üstüne alan kimse, üstenci" (TDK,2015) şeklinde tanımlanmaktadır.

Müteahhit kavramı esas itibariyle Borçlar Kanununun istisna akdini (eser sözleşmesi) düzenleyen hükümlerinde düzenlenmiştir. 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu "müteahhit" yerine "yüklenici" kavramını tercih etmiştir (TİSK, 2012:17). 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 470. maddesinde eser sözleşmesi, yüklenicinin bir eser meydana getirmeyi, iş sahibinin de bunun karşılığında bir bedel ödemeyi üstlendiği sözleşmedir. Yüklenici, meydana getirilecek eseri doğrudan doğruya kendisi yapmak veya kendi yönetimi altında yaptırmakla yükümlüdür.

Uygulamada alt işvereni ifade etmek üzere kullanılan kavramlardan biri olan "aracı" kavramı, 3008 sayılı Kanunun 1950 yılında 5518 sayılı Kanunla değiştirilen ilgili hükümde de kullanılmıştır (Aykaç, 2010:18).

C. Alt İşverenin Unsurları

Asıl-alt işveren ilişkisi belli şartların varlığı halinde söz konusu olabilmektedir. Söz konusu şartlar 4857 Sayılı İş Kanunu çerçevesinde aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Koç,2005:87-98).

1. Asıl işverenin kendine ait işyerinde faaliyet göstermesi
2. Alt işverenin asıl işverene ait işyerinde işçi istihdam etmesi
3. İşyerinde yürütülen mal/hizmet üretimine ilişkin yardımcı işler
4. Asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler

5. Alt işverenin işçilerinin daha önce asıl işverenin işçileri olarak çalışmış olmaları halinde haklarının kısıtlanamayacağı
6. Alt işverenin işçilerinin sadece asıl işverene ait işyerinde çalıştırması

1. Asıl İşverenin Kendine Ait İşyerinde Faaliyet Göstermesi

Asıl işverenin öncelikle İş Kanunu bakımından “işveren” olma şartlarını taşıması gereklidir. İş Kanununda işveren bir takım şartlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İşveren, işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlardır (4857/2). İşveren kavramı temelde, işçi kavramından çıkmaktadır. Bu bağlamda işveren, “*başka birisini işçi olarak istihdam eden kimse*” olarak tanımlanabilir (Turan,1990:252).

İşveren gerçek kişi olabileceği gibi, şirket, dernek, vakıf, kooperatif, sendika, devlet, devlet ya da iktisadi devlet kuruluşu gibi özel hukuku veya kamu hukuku tüzel kişisi veyahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlar da olabilir (Çelik, 1994:47). Bu bağlamda önemli olan, işverenin kamu tüzel kişisi veya tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşu olması değil, işçi ile arasındaki ilişkinin özel hukuka dayanmasıdır. Tüzel kişiliği olmamakla birlikte, örneğin bakanlıklar işçi çalıştırmaları halinde işveren sayılırlar.

Asıl işverenin İş Kanununu kapsamında kendisine ait işyerinde faaliyet göstermesi gereklidir. İşyeri, işveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birimdir (4857/2).

2. Alt İşverenin Asıl İşverene Ait İşyerinde İşçi İstihdam Etmesi

Alt işverenin asıl işverene ait işyerinde işçi istihdam etmesi gereklidir. Alt işveren, asıl işverene ait işyerinde kendi işçileriyle mal/hizmet üretmektedir. Alt işveren kendi işçileri bakımından işveren niteliğini haizdir (Süzek, 2009:142). Belirtilmelidir ki, hem asıl işveren hem de alt işveren işçi çalıştırdıklarından her ikisi de hukuken işverendir. Asıl işveren kendi işçilerine göre işveren sıfatı aldığı gibi, alt işveren de kendi işçilerine göre bu sıfatı kazanmaktadır (Mollamahmutoğlu, 2004).

Gerçek/tüzel kişi/tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşu olabilen alt işverenin, işçileriyle iş sözleşmesi bağlamında ilişki içinde olmalı ve doğal olarak işçi çalıştırmalıdır. Alt işverenin işçi çalıştırmayıp doğrudan kendisinin işi üstlenerek yapması halinde alt işverenlikten bahsedilemez (Süzek, 2009:143)

Alt işverenlik konusunda, uygulamada en fazla sıkıntı yaşanan durumlardan biri de, alt işverenin “işveren” kimliğinden kaynaklanmaktadır. Zira uygulamada, bazı durumlarda asıl işveren alt işveren ilişkisinde alt işverenin “işveren” kimliği oluşmamaktadır. Bazı durumlarda alt işverenler, “fiili ve hukuki işveren” olmaktan ziyade; sadece “kaydi işveren” “bordro işveren” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ücret bordrolarında, SGK bildirgelerinde, muhtasar beyannamelerinde işçiler, alt işverenin adına işlem görmelerine rağmen, fiili olarak çalıştırılan işçilerin, işe alımlarında,

çalıştırılmalarında, emir ve talimat verilmesinde, iş sözleşmelerinin feshinde alt işverenler müdahil olamamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, işyerinde çalıştırılan alt işveren işçileri dolaylı/doğrudan asıl işverenden talimat almakta; onun direktiflerine göre hareket etmektedirler. Dahası, bazı durumlarda alt işverenin işçileri, alt işvereni dahi bilememekte, kendilerini asıl işverenin işçileri şeklinde kabul etmektedirler. Özellikle kamu işyerlerinde karşılaşılan bu durum, alt işverenlik kurumunun kaydı bir takım formalitelerin ötesine gidilmediği imajını vermektedir.

Şüphesiz, asıl işveren, alt işverene işi veren, işyerini sevk ve idare eden ve sadece kendi işyerinde çalıştırılan alt işverenin işçilerinden müteselsil sorumlu bulunan kişi olarak, genel olarak işyerinde genel kaide ve kurallar koyması, buna uygun emir ve talimatlar vermesi doğaldır. Ancak, vurgulanmak istenen, alt işverenin “işveren” olarak çalıştırılan işçilerine talimat verme yetkisinin bulunduğu, çalıştıracağı işçinin işe alım ve çıkışında söz sahibi olması gerektiği gerçeğidir. Aksi durumda, bir asıl işverenlik alt işverenlik ilişkisinden ziyade, “personel temini” “bordro işverenliği” söz konusu olacaktır.

3. Alt İşverenin Daha Önce Asıl İşverenin İşçisi Olarak Çalışmamış Olması

İş Kanunu'nun 2. maddesinde alt işverenlere özel bir yasak getirilmiştir. Maddeye göre “...*daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisi kurulamaz*”. Başka bir ifadeyle, asıl işverenin işçisi olarak çalışan kimse, aynı işveren ile alt işveren ilişkisine giremeyecektir. Çok kesin bir yasaklama getiren bu düzenlemenin, Anayasa'nın “çalışma ve sözleşme hürriyeti” başlıklı 48. maddesinin “*herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir.*” hükmü karşısındaki durumu, öğretide doğal olarak tartışılmaktadır.

Daha önceki uygulamalarda, söz konusu durumun kanuna taşınmasına sebep olan kötü örnekler söz konusu idi. Ancak, bu hükmü genelleştirmenin uygulamada sıkıntılara sebep olacağı gözden kaçırılmamalıdır. Kanunda, kötüye kullanılmanın asıl kabul edilip, ona göre düzenleme yapılması, öğretide haklı olarak eleştirilmektedir (Şahlanan, 2014). Bu konuda da Medeni Kanunda belirtilen hukukun temel ilkelerinden iyiniyet prensibinin işletilmesi gereklidir. Çünkü, ilişkilerde iyiniyet asıl; kötünüyet istisnadır. Ancak, alt işveren konusunda, adeta kötü niyetin asıl kabul edilip, iyiniyetin ise istisnai hale getirilmesi, temel hukuk kuralına aykırılık göstermektedir (Şahlanan, 2014). Aslında alt işverenlikle ilgili yasal düzenlemelere hâkim olan temel yaklaşımın, kurumun doğrudan yasaklanması değil, kötüye kullanılmasının engellenmesi şeklinde olmalıdır (Soyer, 2013:34).

“*Daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisi kurulamaz*” yasağın müeyyidesi de “... *Aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem görürler...*” şeklinde belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle, daha önce asıl işverenin işçisi olarak çalışan bir kişi ile alt işverenlik ilişkisi kurulmaya çalışıldığında, kanun bu durumu muvazaalı işlem olarak değerlendirmekte; alt işverenlik ilişkisinin oluşmadığını, dolayısıyla alt işveren işçilerinin başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçileri olarak kabul etmektedir. Alt İşverenlik Yönetmeliğinin 4/d maddesi, “*alt işveren, daha önce o işyerinde çalıştırılan bir kimse olmamalıdır. Ancak daha*

önce o işyerinde çalıştırılan işçinin bilahare tüzel kişi şirketin ya da adi ortaklığın hissedarı olması, alt işveren ilişkisi kurmasına engel teşkil etmez.” hükmüne yer vererek belirtilen yasağa esneklik getirmiştir.

4. İşyerinde Yürütülen Mal veya Hizmet Üretimine İlişkin Yardımcı İşler

İşveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birime işyeri denir. İşyeri, belirli bir mal üretmek veya hizmet yürütmek için kurulur ve belirtilen mal ve hizmet üretimi, o işyerinin teknik amacını oluşturur. Söz konusu teknik amaca yönelik üretim faaliyetlerinin bir kısmı olmazsa olmazdır ve aslidir. Bir kısmı da ikinci niteliktedir ve talidir (Mollamahmutoğlu, 2004). İş Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan “...bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde...” düzenlemesiyle alt işveren ilişkisinin doğabilecek alanlardan biri “yardımcı işler” olarak ortaya çıkmaktadır.

Alt işveren Yönetmeliği yardımcı işi, “işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin olmakla beraber doğrudan üretim organizasyonu içerisinde yer almayan, üretimin zorunlu bir unsuru olmayan ancak asıl iş devam ettikçe devam eden ve asıl işe bağımlı olan iş” şeklinde tanımlamıştır. Bu işlerin alt işverene verilmesinde Kanun özel bir şart aramamıştır.

Önemle belirtilmelidir ki, 1475 sayılı Kanunda belirtilen “bir işverenden belirli bir işin bir bölümünde veya eklentilerinde iş alan...” ifadesiyle, alt işverenlik kapsamı daha geniş bir hal almaktaydı. Ancak, 4857 Sayılı Kanun ile “yardımcı işin” işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine yönelik olduğu vurgulanmakta; kanunun gerekçesinde de belirtildiği gibi, yürütülen asli ve yardımcı işler dışında iş alan bir işveren, örneğin bir dokuma işyerinde bir ek inşaat yapılması ya da bina onarım işini alan diğer işverenin alt işveren kapsamında nitelendirilmesi mümkün olamayacaktır. Zira söz konusu inşaat işi, işyerinde üretilen asıl iş olmadığı gibi, yardımcı iş de değildir.

Alt işverenlik, “işyerinde yürütülen asıl işin” gerçekleşmesine yardımcı olan işler kapsamında olmalıdır. Bu ifade sınırlayıcı bir ifadedir ve herhangi bir yardımcı işi değil, sadece o işyerinde yürütülen mal ve hizmet üretimine yardımcı işi kapsamaktadır (Mollamahmutoğlu, 2004). Alt işverene verilen iş, işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin bir iş olmalı, asıl işe bağımlı ve asıl iş sürdüğü müddetçe devam eden bir iş olmalıdır. Bu durumda asıl işin üretime yardımcı olmayan işlerde asıl işverenlik alt işverenlik ilişkisi söz konusu olmayacaktır.

Asıl iş–yardımcı iş kavramlarının, işin niteliğine göre farklılık arz edebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Yardımcı işler, genel kabulle, doğrudan üretim organizasyonu içerisinde yer almayan yükleme, boşaltma, temizlik, yemek hizmetleri, odacılık ve çay hizmetleri, personel taşıma, güvenlik ve teknik bakım gibi vb. işlerdir. Ancak, işverence yürütülen işler yemek, temizlik, personel taşıma gibi işlerden olması halinde bahsedilen iş, yardımcı iş değil, asıl iştir (Canpolat, 2010). Bu bağlamda, örneğin bir boya fabrikasında yemek işleri yardımcı işleri iken, bir lokantada yemek işi asıl iştir. Aynı şekilde temizlik işi, temizlik firmasında asıl iş iken, boya fabrikasında yardımcı iştir.

5. Asıl İşin Bir Bölümünde İşletmenin ve İşin Gereği İle Teknolojik Nedenlerle Uzmanlık Gerektiren İşler

4857 Sayılı İş Kanunu, alt işveren ilişkisinin doğumu için, “asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler”in varlığını aramıştır. Yönetmelik, işletmenin ve işin gereği ile teknolojik sebeplerle uzmanlık gerektiren işi, mal veya hizmet üretiminin zorunlu unsurlarından olan, işin niteliği gereği işletmenin kendi uzmanlığı dışında ayrı bir uzmanlık gerektiren iş şeklinde açıklamıştır.

İşverenin kendi işçileri ve yönetim organizasyonu ile mal veya hizmet üretimi yapması esas olmakla birlikte asıl işin,

a) İşletmenin ve işin gereği,

b) Teknolojik sebeplerle uzmanlık gerektirmesi

şartlarının birlikte gerçekleşmesi hâlinde bölünerek alt işverene verilmesi mümkündür (Yön/11). Bu bağlamda asıl işin bir bölümünün alt işverene verilebilmesi için belirtilen iki şartın gerçekleşmesi gereklidir.

“Teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler”, nispeten anlaşılabilir bir haldir. Ancak, “işletme ve işin gereği” ifadesi, belirsiz ve anlaşılması zor bir genişlik ve sübjektiflik belirtmektedir. Söz konusu durum, özellikle uygulamada, bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Alt işverenlik ilişkisinin, işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde gerçekleştiğini, ihtilafli hallerde, asıl işveren kanıtlamalıdır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir konu da, “*işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl işin bölünerek alt işverenlere verilemeyecektir.*” düzenlemesidir. Kanunun gerekçesinde de belirtildiği gibi, “*bir işyerinde asıl işveren-alt işveren ilişkisinin doğumu için, asıl işin “bir bölümünde” iş alınmasının anlamı, aynı bölümde asıl işverenin artık işçi çalıştırmayacağı, işçilerin bölünme suretiyle bir kısmının asıl işverence, diğer kısmının alt işverence yürütülmesinin*” mümkün olamayacak olmasıdır. Örneğin, asıl işin bir bölümü olan kaynak işleri alt işverene verilmiş ise, kaynak işlerinin tümü alt işverene verilecek, asıl işveren kaynak işlerinin bu bölümünde kendi işçilerini çalıştıramayacaktır (Şen,2003).

6. Alt İşveren İşçilerinin Daha Önce Asıl İşverenin İşçileri Olarak Çalışmış Olmaları Halinde Haklarının Kısıtlanamayacağı İlkesi

İş Kanunu, asıl işverenin işçilerinin alt işveren işçisi olarak çalıştırılmasına yönelik özel bir düzenleme getirmiştir. Kanunda “asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi suretiyle hakları kısıtlanamaz” ifadesine yer verilmiştir. Uygulamada rastlanılan ve yargı kararlarına konu olan olumsuz haller Kanuna taşınmıştır. Zikredilen yasağın müeyyidesi de “*alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem*” görecekları şeklinde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, asıl işin bir bölümünün alt

işverene verilmesi halinde, işçilerin özlük haklarından (yıllık izin, ihbar ve kıdem tazminatlarına ilişkin kıdem sürelerinde) herhangi bir “kısıtlama” (sınırlama, yanma) hükmü söz konusu olamayacaktır. Bu tür kısıtlamaların olması halinde, geçersizlik söz konusu olacaktır (Demir, 2003). Hakların kısıtlanması söz konusu değilse, asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi mümkündür.

7. Alt İşveren İşçilerinin Sadece Asıl İşverene Ait İşyerinde Çalıştırılması

1475 sayılı Kanunda yer alan “işçilerini münhasıran o işyerinde ve eklentilerinde çalıştıran” ifadesi 4857 Sayılı İş Kanunu’nda “işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran” şekline getirilmiştir. Anlam açısından farklı olmayan bu durum, alt işverenin işçilerinin “sadece” asıl işverenin işyerinde çalışması gerektiğini ortaya koymaktadır. Şüphesiz, alt işveren konumundaki kişinin farklı işçi ve işyeri olabilecektir. Ancak, asıl işveren ve alt işveren ilişkisine konu olan işçiler “sadece” asıl işverenin işyerinde çalışan işçilerdir. Söz konusu düzenleme, işin doğası gereğidir. Zira alt işverenin işçilerin “sadece” asıl işverene ait işyerinde çalıştırılması halinde, asıl işverenin sorumluluğu söz konusu olacaktır.

D. Birlikte Sorumluluk

İşyerindeki mal/hizmet üretimini dışsallaştırmanın tipik örneklerinden biri olan alt işverenlikte, asıl işverenin kendi işyerinde kendi işçileri ile gerçekleştireceği bir üretim, başka bir işverenin işçileri aracılığıyla yerine getirilmektedir (Güzel, 2004:38). Bu nedenle asıl işveren, alt işverenin işçilerine karşı o işyeriyle ilgili olarak Kanundan, iş sözleşmesinden veya alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden, alt işveren ile birlikte sorumludur.

Birlikte sorumluluğun niteliği bakımından, asıl işveren ile alt işveren arasındaki sözleşmenin istisna (eser), vekâlet, kira, taşıma sözleşmeleri olması arasında bir fark bulunmamaktadır (Demir, 2003).

Asıl işverenin birlikte sorumlu bulunduğu alanlar, kanun tarafından ortaya konulmuştur. Buna göre asıl işveren, alt işverenin işçilerine karşı o işyeri ile ilgili olarak;

- İş Kanunundan,
- İş sözleşmesinden veya
- Alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden alt işveren ile birlikte sorumludur.

1475 Sayılı İş Kanununda asıl işverenin birlikte sorumluluk alanları, asıl işverenin işyeri ilgili olarak, İş Kanunu ve iş sözleşmesinden doğan yükümlülükler” olarak belirlenmekteydi. Ancak, kanunun gerekçesinde de belirtildiği gibi, yargı kararlarında ve doktrinde benimsenmiş olan alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan hükümlerinden de asıl işveren birlikte sorumlu hale gelmiştir.

Birlikte sorumluluk, küçük sermaye sahibi alt işverenlerinin borçlarını yerine getirmeyecek hale düşmesi tehlikesine karşı alt işveren işçilerini korumayı amaçlamaktadır (Demircioğlu, Centel, 2012:51). Bu sorumluluk, alt işverenin işçisinin o işyeriyle ve o işyerinde çalıştığı süreyle sınırlıdır (Koç, 2005:97). Birlikte sorumluluk, özellikle, işçinin özlük hakkının korunmasına yöneliktir. Buna aksine hükümler geçerli olmayacaktır.

Alt işverenin İş Kanunu'ndan doğabilecek sorumluluklarını, İş Kanunundan ve sözleşmeden kaynaklanan ücret, fazla çalışma, hafta tatili, genel ücreti, yıllık izin ücreti, ikramiye, prim, yemek ve yol yardımı, ihbar tazminatı, kıdem tazminatı, kötüniyet tazminatı, şartları oluşmuşsa iş güvencesi bağlamında boşta geçen süre ücreti, işe başlatılmama tazminatı gibi ücret ve sosyal haklara yönelik sorumluluklar şeklinde belirtmek mümkündür (TİSK, 2012:17)

E. Kanuna Aykırı Kurulan Asıl-Alt İşverenlik İlişkisinin Sonuçları

Asıl-Alt işverenlik ilişkisinde ortaya çıkan problemlerin başında, şartları oluşmadan asıl-alt işverenlik ilişkisinin kurulması gelmektedir. Bazı durumlarda teknolojik sebep olmadan asıl işler bölünerek alt işverenliğe verilmekte; bazı durumlarda ise yardımcı işlerde alt işveren ilişkisi kurulmasına rağmen alt işveren işçilerin sevk ve idaresine asıl işverenler müdahale etmektedirler. İş Kanunu'nun 2. maddesi ve bu maddeye istinaden çıkarılan Alt İşverenlik Yönetmeliği, Kanuna aykırı bir şekilde kurulan asıl –alt işveren ilişkisine yönelik bir takım müeyyideler getirmiştir. Söz konusu müeyyideleri hukuki ve cezai müeyyideler olarak tasnif etmek mümkündür.

I. Hukuki Müeyyide

İş Kanunu, asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi suretiyle haklarının kısıtlanamayacağını veya daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisinin kurulamayacağını, aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek alt işverenin işçilerinin başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem göreceğini hüküm altına almıştır (İşK/2). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Müfettişleri tarafından şartlar oluşmadan ve kanuna aykırı biçimde kurulan asıl-alt işveren ilişkilerine yönelik incelemeler yapılmakta ve muvazaanın tespiti halinde müfettiş raporuna itiraz edilebilmektedir. Söz konusu rapora itiraz edilmezse veya mahkeme muvazaalı işlemin tespitini onamışsa alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçileri sayılmaktadır.

a) Muvazaa Kavramı

Muvazaa, tarafların üçüncü kişileri aldatmak amacıyla ve kendi gerçek iradelerine uymayan ve aralarında hüküm ve sonuç meydana getirmesini istemedikleri görünüşte bir anlaşma şeklinde tanımlanabilir. Muvazaada üçüncü kişileri aldatmak kastı bulunmaktadır ve sözleşmedeki gerçek amaç gizlenmektedir.

Alt İşveren Yönetmeliği ise muvazaa'yı farklı durumları anlatacak şekilde tanımlamıştır. Buna göre muvazaa;

- İşyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin asıl işin bir bölümünde uzmanlık gerektirmeyen işlerin alt işverene verilmesini,
- Daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile kurulan alt işverenlik ilişkisini,
- Asıl işveren işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak hakları kısıtlanmak suretiyle çalıştırılmaya devam ettirilmesini,
- Kamusal yükümlülüklerden kaçınmak veya işçilerin iş sözleşmesi, toplu iş sözleşmesi yahut çalışma mevzuatından kaynaklanan haklarını kısıtlamak ya da ortadan kaldırmak gibi tarafların gerçek iradelerini gizlemeye yönelik işlemleri,

ihtiva eden sözleşme şeklinde tanımlamıştır.

Yönetmeliğe göre, tescili yapılan işyeri için Kanuna aykırılık veya muvazaaa kanaatini oluşturan delillerin bulunması hâlinde, söz konusu belgeler gerekçesi ile birlikte incelenmek üzere bölge müdürlüğü (Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü) tarafından İş Teftiş Grup Başkanlığına intikal ettirilir.

b) Muvazaanın İncelenmesinde Dikkat Edilecek Hususlar

Alt İşverenlik Yönetmeliği muvazaaya yönelik yapılacak incelemelerde dikkat edilmesi gereken hususlar ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Buna göre muvazaanın incelenmesinde;

- a) Alt işverene verilen işin, işyerinde asıl işveren tarafından yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin asıl işin yardımcı işlerinden olup olmadığı,
- b) Alt işverene verilen işin işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir iş olup olmadığı,
- c) Alt işverenin daha önce o işyerinde çalıştırılan bir kişi olup olmadığı,
- ç) Alt işverenin işe uygun yeterli ekipman ile tecrübeye sahip olup olmadığı,
- d) İstihdam edeceği işçilerin niteliklerinin yapılacak işe uygun olup olmadığı,
- e) Alt işverene verilen işte asıl işveren adına koordinasyon ve denetimle görevlendirilenlerden başka asıl işverenin işçisinin çalışıp çalışmadığı,
- f) Yapılan alt işverenlik sözleşmesinin iş hukukunun öngördüğü kamusal yükümlülüklerden kaçınmayı amaçlayıp amaçlamadığı,
- g) Yapılan alt işverenlik sözleşmesinin işçilerin iş sözleşmesi, toplu iş sözleşmesi yahut mevzuattan kaynaklanan bireysel/kolektif haklarını kısıtlamaya ya da ortadan kaldırmaya yönelik yapıp yapılmadığı,

hususları göz önünde bulundurulur (Yön/12).

c) *Muvazaalı Durum ve İş Mahkemesine İtiraz*

Asıl işveren-alt işveren ilişkisinin iş müfettişlerince incelenmesi sonucunda muvazaanın tespitine ilişkin gerekçeli müfettiş raporu ilgili il müdürlüğünce işverenlere tebliğ edilecektir. Bu rapora karşı tebliğ tarihinden itibaren otuz iş günü içinde işverenlerce yetkili iş mahkemesine itiraz edilebilecektir. İtiraz üzerine görülecek olan dava basit yargılama usulüne göre dört ay içinde sonuçlandırılır. Mahkemece verilen kararın temyizi hâlinde Yargıtay altı ay içinde kesin olarak karar verir. Kamu idarelerince bu raporlara karşı yetkili iş mahkemelerine itiraz edilmesi ve mahkeme kararlarına karşı diğer kanun yollarına başvurulması zorunludur.

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun Ek 8. Maddesinde yapılan değişikliğe göre, 4857 sayılı Kanunun 3. Maddesinde öngörülen itiraz veya diğer kanun yollarına başvurmayan kişilere ise her türlü aylık, ödenek, zam, tazminat dâhil yapılan bir aylık net ödemelerin iki katı tutarında idari para cezası uygulanır.

d) *Hukuki Sonuç*

Asıl işveren-alt işveren ilişkisinin iş müfettişlerince incelenmesi sonucunda muvazaanın tespitine ilişkin gerekçeli müfettiş raporuna otuz iş günü içinde itiraz edilmemiş veya mahkeme muvazaalı işlemin tespitini onamış ise tescil işlemi iptal edilir ve alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçileri sayılır.

2. **Cezai Müeyyide**

İş Kanunu'nun 98. maddesi, 3 üncü maddesinin ikinci fıkrasındaki işyerini muvazaalı olarak bildiren asıl işveren ile alt işveren veya vekillerine ayrı ayrı on bin Türk Lirası idari para cezası verilir. 2016 yılı için söz konusu ceza miktarı 17.700 TL olarak uygulanacaktır.

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun Ek 8. Maddesinde yapılan değişikliğe göre, personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alımı ihaleleri çerçevesinde çalıştırılan personel, ihale ve sözleşme konusu iş dışında başka bir işte çalıştırılmaz ve görevlendirilemez. Bu kapsamda, personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alımı ihalesine çıkılmaması gerektiği hâlde ihaleye çıkılması, uygun görüş alınması gereken hâllerde alınmadan ihaleye çıkılması, ihale kapsamında çalıştırılan personelin sözleşme konusu işler dışında çalıştırılması, 4857 sayılı Kanunun 2. maddesinin yedinci fıkrası hükmüne aykırılık teşkil edecek şekilde işlem ve eylemler yapılması nedeniyle idare aleyhine zarar ortaya çıkması hâlinde, oluşan bu zararlar, bu zarara neden olduğu tespit edilenlere rücu edilmek suretiyle tahsil edilir. Ayrıca, bu kişiler hakkında uygulanacak ceza ve disiplin hükümleri saklı kalmak üzere, bu kişilere her türlü aylık, ödenek, zam, tazminat dâhil yapılan bir aylık net ödemelerin beş katı tutarında idari para cezası uygulanır.

II. TÜRKİYE’DE ALT İŞVERENLİĞİN MEVCUT DURUMU, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

A. Türkiye’de Alt İşverenliğin Tarihi Gelişimi ve Mevcut Durumu

I. Türkiye’de Alt İşverenliğin Tarihi Gelişimi

Türkiye’de alt işverenlik kurumuna yönelik ilk düzenlemeler 1936 tarihli 3008 sayılı ilk İş Kanunu’na kadar geriye gitmektedir. 3008 Sayılı İş Kanunu’nun 1. Maddesinde “işçiler, doğrudan doğruya işveren veya vekili tarafından olmayıp da üçüncü bir şahsın aracılığı ile işe girmiş ve bu üçüncü şahıs ile mukavele akdetmiş olsalar bile mukavele şartlarından asıl işveren mesuldür.” hükmüne yer vermiştir. Alt işverenlik, ilk çıktığından beri tartışmalara neden olmuştur. Zamanla çeşitli değişikliklerden geçerek, günümüze kadar gelen alt işverenlik, günümüzde dahi tartışmaların odağındadır (Görmüş, 2013).

1967 tarihli 931 sayılı İş Kanunu ile asıl işverenin sorumlu tutulması için alt işveren işçilerinin “münhasıran” çalıştırılmaları zorunlu tutulmuştur (TİSK, 2012:8). 931 sayılı İş Kanunu Anayasa Mahkemesinin 14.05.1970 tarih ve E.1970/40, K.1970/26 sayılı kararı ile iptal edilmesi üzerine 1475 sayılı İş Kanunu çıkarılmıştır (Kurt, 2006:9). 1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanununda alt işverenlik “bir işverenden belli bir işin bir bölümünde veya eklentilerinde iş alan ve işçileri münhasıran o işyerinde çalıştıran diğer bir işverenin kendi işçilerine karşı o işyeri ile ilgili ve bu kanundan doğan yükümlerinden asıl işveren de birlikte sorumludur.” şeklinde düzenlenmiştir. 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu ile 1475 sayılı İş Kanununun 14. maddesi dışındaki diğer maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan itibaren çalışma hayatındaki girift ilişkiler ile uzmanlık gerektiren işlerin varlığı, mevcut çalışma biçimlerini değiştirmiş, buna bağlı olarak da yeni çalışma biçimlerinin hukuki alt yapılarının hazırlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda 4857 sayılı İş Kanunuyla alt işverenlik yeni bir hüviyetle ele alınmıştır. Konuya ilişkin olarak İş Kanununun gerekçesinde aşağıdaki hususlara yer verilmiştir. *İşyerinde alt işverene iş verilmesi çalışma hayatının gereksinimlerinden biri ve hukuki dayanakları bulunan bir ilişki olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, 1980’li yıllardan sonra ekonomik şartların etkisiyle de olsa alt işverenlere işlerin verilmesinde sayısal artışlar olmuş ve bunun sonucu işçilerin bireysel ve kolektif haklarının sınırlandırılması, kullanılamaz hale getirilmesinin yaygın örneklerinin bulunduğu yargıya intikal eden uyuşmazlıklarla da doğrulanmıştır. Yargıtay’ın tespitlerinde muvazaalı işlemlerin belirli ölçütlerle açıkça ortaya konulması ve hukuki sonuçları, önemli bir fren oluşturmuşsa da; yüksek mahkemenin görüşleri de dikkate alınarak asıl işveren-alt işveren ilişkisinin kötüye kullanılmasına fırsat yaratmamak üzere konunun madde hükümleri arasına alınarak düzenlenmesi uygun görülmüştür.*

2. Türkiye’de Alt İşverenliğin Mevcut Durumu

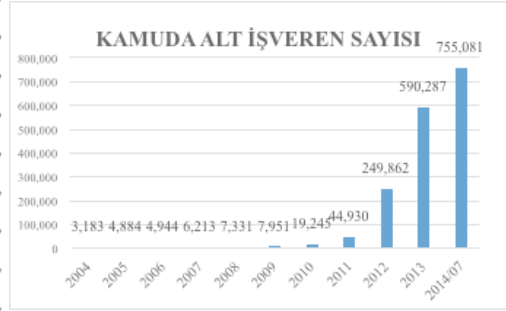
Türkiye’de alt işveren tarafından istihdam edilen işçi sayısına yönelik sağlıklı bilgilere ulaşılamamaktadır. Alt işveren işçilerine ilişkin farklı veriler söz konusudur. TBMM’de verilen

soru önergesine üzerine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verilen cevapta 2014 sonu itibariyle Türkiye'deki alt işveren işçi sayısı 1 milyon 482 bin 690 olarak açıklanmıştır (ÇSGB, 2015). Aynı dönemde (Aralık/2014) SGK kapsamında 4/a sigortalı sayısının 13.240.122 (SGK, 2014) kişi olduğu dikkate alındığında alt işveren işçinin 4/I-a sigortalı işçi sayısına oranı yaklaşık %11 olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda alt işveren tarafından istihdam edilen işçi sayısında artış gözlenmektedir. 2004 yılında kamu ve özel alt işveren işçi sayısı 181.715 iken 2013 yılında bu sayı 1.220.185'e ulaşmıştır (ÇSGB, 2014). İlgili dönemde alt işveren işçi sayısı yaklaşık 7 (6,7) kat artmıştır.

Tablo 1: Türkiye'de Kamu ve Özel Sektörde Çalışan Alt İşveren İşçi Sayıları

YILLAR	KAMU	ÖZEL	TOPLAM
2004	3.183	178.532	181.715*
2005	4.884	222.650	227.534*
2006	4.944	304.126	309.070*
2007	6.213	349.220	355.433*
2008	7.331	341.019	348.350*
2009	7.951	339.998	347.949*
2010	19.245	425.295	444.540*
2011	44.930	483.655	528.585*
2012	249.862	557.494	807.356*
2013	590.287	629.898	1.220.185*
2014/Temmuz	755.081	606.292	1.361.373**
2014/Aralık			1.482.690***

* ÇSGB, 22.10.2014, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-44973sgc.pdf>

** Milliyet Gazetesi, "1.36 milyon taşeron çalışıyor," 26.11.2014, <http://www.milliyet.com.tr/1-36-milyon-taseron-calisiyor-gundem-1975085/>

*** ÇSGB, 01.05.2015, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-43275sgc.pdf>

Kamu kesiminde işlerinin bir bölümünün alt işverenlere devredilmesiyle alt işverene bağlı çalışan işçi sayısında önemli ölçüde artışlar gerçekleşmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarında alt işverene bağlı çalışan işçi sayısındaki artış, iş uyumsuzluklarında da paralel şekilde artışa sebep olmuştur (Görmüş, 2013).

Mayıs 2015 döneminde kamuda yaklaşık 770 bin taşeron işçisinin olduğuna ilişkin bilgiler medyaya yansımıştır. (Memur Haber, 2015). Aynı dönemde kamuda (alt işverenler işçileri olarak istihdam edilenler hariç) farklı statülerde çalışan kişi sayısı 3.256.886 (DPB, 2015) olarak belirtilmektedir.

Tablo 2: Kamu Personeli İstihdam Sayıları (Mayıs/2015)

Memur	Hakimlik Savcılık	Öğretim Elemanları	Sözleşmeli Personel	İşçi	Geçici Personel	Asker Sayıları	Özel Hükümlere Tabii Personel (*)	Toplam
2.418.781	15.908	125.355	107.913	280.939	22.941	223.566	61.483	3.256.886
		2.971.837				285,049		

1-) MİT Müsteşarlığı, kadro ve pozisyonları bu sayılara dahil değildir.

2-) (*) Kamu Bankaları (T.C. Ziraat Bankası A.Ş, Merkez Bankası, Türkiye Halk Bankası A.Ş, Vakıflar Bankası T.A.O)

Devlet Personele Başkanlığı, 2015, http://www.dpb.gov.tr/F/Root/dosyalar/istatistikler/kamu_per_istatistikleri/mayis2015/1_kamuPersonelistihdamRakamlar.pdf

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 01.11.2012 tarihli “Alt İşverenlik Uygulaması, Yapısı Gereği Örgütlenmeyi ve Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanmayı İmkânsızlaştırıyor” haberinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının raporuna atfen kamuda 585 bin 788 ve özel sektörde 419 bin 466 olmak üzere toplam 1 milyon 5 bin 254 kişi alt işverenlerde çalışmaktadır. Raporda taşeron işçiliğinin en yaygın olduğu sektörler 417 bin kişi ile temizlik ve 318 bin kişi ile inşaat sektörleri olarak belirtilmektedir (ÇSGB, 2012). Raporda hizmet alımının en yaygın olduğu kamu kurumları, yüzde 36 ile belediyeler, yüzde 14 ile KİT’ler ve yüzde 4 ile yükseköğretim kurumları olarak aktarılmaktadır (ÇSGB, 2012). Başka bir ifadeyle, taşeron uygulaması hemen hemen bütün sektörlerde görülmekle birlikte, belediye ve bağlı şirketleri ile sağlık sektöründe ciddi bir yaygınlık kazandığı söylenebilir (Yazıcı, 2014:1).

Tablo 3: Kamuda ve Özel Sektörde Çalışan İşçi Sayısı (2012)

Kamu Sektör	Alt İşveren İşçi Sayısı	Özel Sektör	Alt İşveren İşçi Sayısı
Sağlık	16.184	İdari ve destek hizmetleri	4.146
Temizlik	471.442	Ulaştırma ve depolama	10.347
Güvenlik	117.541	Madencilik, taş ocakçılığı	12.606
Dağıtım	34.621	İmalat	63.849
Toplam (Raporda belirtilen)	585.788	İnşaat	318.087
		Diğer	10.431
Toplam (Hesaplanan)	639.788	Toplam	419.466

ÇSGB, 2012, <http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/csgb.portal?page=haber&cid=basin491>

B. Türkiye’de Alt İşverenliğin Sorunları ve Çözüm Önerileri

I. Türkiye’de Alt İşverenliğin Sorunları

Alt işverenlik konusunda ana hatlarıyla iki temel yaklaşımdan bahsedilebilir. Birinci yaklaşıma göre alt işverenlik özellikle 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkan ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıkardığı amansız küresel rekabet altında kalan işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için bir gereklilik sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer yaklaşımda ise küreselleşmenin getirdiği atmosferde alt işverenlik, ucuz ve sendikasız işgücü oluşturma gayesiyle oluşturulan ve çalışanların kazanımlarını ortadan kaldıran bir çalışma modeli olarak ortaya çıkmıştır. Her iki görüşün de ortaya koyduğu tezler ve gerçeklikler mevcuttur.

a) Alt işverenliğin Gerekliliği

Ekonomik ve teknolojik gelişmeler, 1980’li yıllardan itibaren işletmeleri mal üretimine veya hizmet sunumuna ilişkin organizasyonlarında yeni yöntem arayışlarına sevk etmiş, küreselleşme süreci ile birlikte işletmeler, ekonomik kriz ve küresel pazarda rekabet şartlarına uyumlu stratejiler takip etmeye başlamışlardır (Güzel, 2004:33). Küresel ekonomik gelişmeler, işletmeleri gittikçe şiddetlenen rekabete sürüklediğinden firmalar, tüketicinin talep ettiği mal veya hizmetleri hem müşteri memnuniyetini karşılayacak derecede kaliteli hem de onların satın alabilecekleri ölçüde makul bir fiyatla pazara sunmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda küresel rekabet, kamu hizmetleri dahil olmak üzere bütün işletmeleri karşı karşıya getirmiştir (Eryiğit, 2010). Gelişen teknoloji ve uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla uluslararası alana taşınan rekabet, işletmeleri, hem bölgesel, hem ulusal ve hem de uluslararası piyasada yüksek kaliteli ve düşük maliyetli üretim yöntemlerini bulup geliştirmelerini zorunlu kılmıştır (Görmüş, 2013).

Piyasalarda artan uzmanlık alt işverenliği gerekli kılmaktadır. Yeni teknolojiler ve küreselleşme, piyasalarda uzmanlık ihtiyacını artırmıştır. Alt işverenlik ile işletmeler yaptıkları bazı işleri uzman kurumlara bırakmaktadırlar. Bu yöntemle maliyet ve zaman tasarrufu sağlanarak üretimde etkinlik ve kalite artışı gerçekleştirilmekte, dolayısıyla işletmeler bütün enerjilerini uzman oldukları konulara yoğunlaştırarak verimlik ve rekabet güçlerini artırmaktadırlar. Böylece alt işverenlik, işyerlerinin “en başarılı oldukları işe odaklanma” fırsatını sağlamaktadır (TİSK, 2012:5). Türkiye’de de kamu işyerleri bazı hizmetlerini uzmanlaşmış olan firmalardan satın almayı verimlilik açısından önemsemektedirler (Yüce,2010).

Kamu ekonomisinin küçülmesi kamu kurumların bazı faaliyet alanlarını terk etmesine sebep olmuştur. Küreselleşmenin getirdiği önemli bir sonuç da, kamu ekonomisinin küçülerek bazı faaliyet alanlarını terk etmesidir. Bu nedenle kamu bazı alanlarda teknolojiyi yenileyememekte ve istihdam oluşturmamaktadır. Bundan dolayı kamu, bazı hizmetleri doğrudan kendi çalışanları ile değil; dışarıdan hizmet satın almak suretiyle yerine getirmektedir (Yüce, 2010).

Artan rekabet, işletmeleri en verimli üretim şekillerini yapmaya zorlamaktadır. Alt işverenlik kurumu, işletmelerin kendi asıl işlerine odaklanarak rekabet yapabilmelerine imkân sağlamaktadır.

Yüksek maliyetlerin varlığı alt işverenliği gerekli kılmaktadır. Türkiye’de birden fazla emek piyasası söz konusudur. Kamu emek piyasasında ücretler nispi olarak daha yüksek olduğundan bazı hizmetlerin dışarıdan sağlanması daha ucuza mal olabilmektedir (Yüce, 2010).

İktisadi ve sosyal bir takım faktörlerden dolayı ortaya çıkan kamu alt işverenliği, özellikle çalışanlara yönelik koruma mekanizmalarını zayıflattığından iş hukuku ile karşı karşıya gelmektedir (Yüce, 2010). Önemle belirtilmelidir ki, sadece Türkiye’ye özgü bir uygulama olmayan alt işverenlik, bütün dünyada yaygınlaşan bir üretim yöntemi haline dönüşmüştür. Uluslararası boyutlu rekabetin varlığı, bu durumun devam edeceğine işaret etmektedir (TİSK, 2012:5).

b) Alt işverenliğin Olumsuz Sonuçları

1980’li yıllarda bütün dünyada ortaya çıkan ekonomik, teknik ve sosyal gelişmeler Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Türkiye’de bu dönemde uygulanmaya başlayan neo-liberal ekonomik politikalarının etkisiyle bazı kesimlerce alt işverenlik ucuz ve sendikasızsız işgücü kullanmanın en önemli araçlarından biri olarak görülmüş ve uygulanmıştır (Şen, 2006:81). Farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkan alt işverenlik uygulamasının temel nedenlerinin başında maliyetlerin özellikle de işgücü maliyetinin düşürülmesi gelmektedir (A. Çelik,2014).

Bazı durumlarda taşeronlaşma; sendikasızlığa, sigortasızlığa, hatta kimi zaman asgarî ücretin bile altında ücret ödenmesi suretiyle işçilik maliyetlerinin düşürülmesine sebep olmakta; işçi haklarına saygılı, sendikali, sigortalı, toplu iş sözleşmeli işçi çalıştıran işverenleri de haksız rekabete sevk etmektedir (Şakar, 2010). Benzeri şekilde taşeron çalışanları yüksek iş değiştirme hızıyla, düşük ücretlerle, ağır çalışma şartlarıyla, önemli sosyal hak kayıplarıyla, düşük sosyal güvence ve iş sağlığı ve iş güvenliğiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Özdemir, 2010:42). Taşeron işçiliğine yönelik yapılan bir araştırmada, Türkiye’de taşeronluğun adeta işçileri güvencesiz çalışmaya mecbur etmek üzere tasarlanan bir çalışma modeli olduğuna vurgu yapılmıştır (Yazıcı, 2014:26).

İşgücü piyasasının parçalanması esasına dayanan ve yeni bir istihdam modeline dönüşen alt işveren uygulaması, işin sevk ve yönetiminde kolaylık ve maliyette ucuzlukla birlikte sendika ve toplu pazarlık hakkını ortadan kaldırmanın etkili bir aracına dönüşmüştür (Özveri, 2008: 115-119)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 01.11.2012 tarihli “Alt İşverenlik Uygulaması, Yapısı Gereği Örgütlenmeyi ve Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanmayı İmkânsızlaştırıyor” haberinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının raporuna atfen özellikle alt işveren uygulamasının getirdiği olumsuzlukları özetle şu şekilde belirtilmiştir. Alt işverenlik uygulaması, örgütlenmeyi imkânsızlaştırmaktadır. Alt işverenlik ilişkisi, işçilerin iş güvencesi hükümlerinden yararlanmasını engellemek amacıyla İş Kanunu’nda belirlenen 30 işçi sayısının altına düşürmek için kullanılmaktadır. Alt işverenlik uygulaması kapsamında çalışan işçilerin örgütlenmeleri ve kendi işverenleri ile toplu iş sözleşmesi akdetmeleri önünde yasal hiçbir engel bulunmamasına rağmen alt işverenlik uygulaması yapısı gereği örgütlenmeyi ve toplu iş sözleşmesinden yararlanmayı

zorlaştırmaktadır. Alt işverenler, ekonomik açıdan zayıf olmaları nedeniyle iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınmasını asıl işverenden beklemektedirler. Alt işverenlik iş kazası ve meslek hastalıklarının oluşmasını önleyici tedbirlere ve eğitimlere gereken önemi vermemektedirler. Alt işveren işçileri asıl işverenin emir ve talimatları doğrultusunda çalıştırılmaktadır (ÇSGB, 2012).

CHP, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu 2015 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı Raporunda Kamu Personel Politikalarında Taşeronlaşma başlığıyla kamuda bir model haline dönüşen alt işverenliğe ilişkin olarak özetle, şu hususlara değinmiştir: Kamu personel sisteminin dönüştürülme çabaları yaygınlaşmaktadır. Kamu personel sistemine yönelik dönüştürme çabalarının başında memur istihdamının alan itibariyle daraltılması gelmektedir. Özelleştirme-taşeronlaştırma yoluyla emek maliyetlerine doğrudan “siyasi” müdahale söz konusu olmaktadır. Memurluk, kadro esasına dayanan ve kamu görevinin objektif ölçütlerle yerine getirilmesi amaçları ile örgütlenen, güvenceli bir istihdam biçimidir ve genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli görevlerin başka istihdam şekilleri tarafından yerine getirilemeyecektir. Memurlar tarafından yürütülmesi öngörülen hizmetlerin “hizmet satın alınması” yoluyla taşeronlaştırılması da doğru bir uygulama şekli değildir. Kamuda, taşeron işçiler ağırlıklı olarak başta temizlik işleri olmak üzere yardımcı hizmetlerde, sağlık hizmetleri ve yardımcı sağlık hizmetlerinde, yerel yönetim hizmetlerinde ve güvenlik hizmetlerinde çalıştırılmaktadırlar. Kamu yöneticileri hem mali hem de istihdam imkânlarını rahatça yönettiklerinden taşeronluğu tercih etmektedir. Taşeron şirketlerde sendikal örgütlenme zorluk bulunmakta ve taşeron işçilerin iş güvencesi olmadığından sendikaya üye olmaları ya da faaliyetlerine katılmaları durumunda derhal sözleşmeleri feshedilmektedir (CHP, 2014:358-359).

Kalkınma Bakanlığı, İstihdam ve Çalışma Hayatı, Özel İhtisas Komisyonu Raporunda, alt işverenlik konusunda uygulamada karşılaşılan başlıca sorunlar özetle, şu şekilde ifade edilmektedir. Alt işverenlik uygulaması kapsamında sürekli alt işverenin değişmesi işçilerin yıllık ücretli izin ve kıdem tazminatı gibi kıdeme bağlı yasal haklarından yararlanamamasına ve ücretlerini tam ve düzenli almamasına sebep olmaktadır. Söz konusu sorun, özellikle 10.09.2014 tarihli 6552 sayılı kanunla çözülmeye çalışılmıştır. Yıllık izne ilişkin olarak getirilen güvenceye göre, alt işveren işçilerinden, alt işvereni değiştirdiği hâlde aynı işyerinde çalışmaya devam edenlerin yıllık ücretli izin süresi, aynı işyerinde çalıştıkları süreler dikkate alınarak hesaplanır. Asıl işveren, alt işveren tarafından çalıştırılan işçilerin hak kazandıkları yıllık ücretli izin sürelerinin kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmek ve ilgili yıl içinde kullanılmasını sağlamakla yükümlüdür (4857/56).

Kıdem tazminatına yönelik olarak getirilen güvenceye göre ise, personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alımlarında alt işverenler tarafından çalıştırılan işçilerin kıdem tazminatları alt işverenlerinin değişip değişmediğine bakılmaksızın aralıksız olarak aynı kamu kurum veya kuruluşuna ait işyerlerinde çalışmış olanların bu şekilde çalışmış oldukları sürelerle ilişkin kıdem tazminatına esas hizmet süreleri, aynı kamu kurum veya kuruluşuna ait işyerlerinde geçen toplam çalışma süreleri esas alınarak tespit olunur. Bunlardan son alt işverenleri ile yapılmış olan iş sözleşmeleri 1475 sayılı İş Kanununun 14 üncü maddesine göre kıdem tazminatı ödenmesini

gerektirecek şekilde sona ermiş olanların kıdem tazminatları ilgili kamu kurum veya kuruluşları tarafından işçinin banka hesabına yatırılmak suretiyle ödenir. Aynı alt işveren tarafından ve aynı iş sözleşmesi çerçevesinde farklı kamu kurum veya kuruluşlarında çalıştırılmış olan işçilerden iş sözleşmeleri 1475 sayılı İş Kanununun 14 üncü maddesine göre kıdem tazminatı ödenmesini gerektirecek şekilde sona ermiş olanlara, 4734 sayılı Kanunun 62. maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi kapsamında farklı kamu kurum ve kuruluşuna ait işyerlerinde geçen hizmet sürelerinin toplamı esas alınarak çalıştırıldığı son kamu kurum veya kuruluşu tarafından işçinin banka hesabına yatırılmak suretiyle ödenir.

Alt işverenlik uygulaması kapsamında niteliği gereği sürekli işlerde çalışan işçiler dahi kısa süreli istihdam edilmekte ve bu uygulama işçilerin iş güvencesi hükümlerinden yararlanmasına engel olmaktadır. Asıl işveren - alt işveren ilişkisinin kurulma şartlarının müphem olmasını muvazaaya neden olabilmektedir. İş Kanununun 2'nci maddesinde kamu kuruluşları için getirilen ayrı düzenlemeler uygulamada ikilik ve ayrıcalığa sebep olmaktadır. Muvazaanın tespitine bağlı olarak yargı makamları tarafından hizmet alımıyla çalışan işçilerin başlangıçtan itibaren kamu işçisi olduğuna karar verilmesi kamu bütçesine önemli bir yük getirmektedir (Kalkınma Bak. 2010:69-70).

Kamu ve özel sektör işyerleri açısından ciddi uyumsuzluklara sebep olan asıl-alt işverenlik, çalışma hayatının temel tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır (TİSK, 2012:5).

2. Türkiye’de Alt İşverenlik Sorununa Yönelik Çözüm Önerileri

Alt işverenlik konusunda ana hatlarıyla iki temel yaklaşım gündeme getirilebilir. Söz konusu yaklaşımlar alt işverenliğe bakışta, sorunu algılama ve çözüm önerilerinde de doğal olarak farklı yaklaşım göstermektedirler. Birinci yaklaşıma göre alt işverenlik özellikle 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkan ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıkardığı amansız küresel rekabet altında kalan işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için bir gereklilik olduğundan İş Kanununun temel felsefesinde de bulunan güvence-esneklik düzleminde piyasa şartları dikkate alınarak alt işverenliğe ilişkin katı hükümler kaldırılmalı veya esnetilmelidir. İkinci yaklaşımda ise alt işverenlik ucuz ve sendikasız işgücü oluşturma gayesiyle oluşturulan ve çalışanların kazanımlarını ortadan kaldıran bir çalışma modeli olduğundan mevcut alt işverenlik uygulamasının İş Kanununun temel yaklaşımı olan işçinin korunması ilkesinden hareketle alt işverenlik uygulaması sonlandırılmalıdır. Ancak bir üçüncü yaklaşım olarak çalışanların haklarını garantiye alan teknolojinin ve işyeri ihtiyaçları doğrultusunda mevcut yapıdaki olumsuzlukları da ortadan kaldıran bir alt işverenlik mekanizması geliştirilmelidir.

Öncelikle belirtilmelidir ki, mevcut alt işverenlik uygulaması tarafları memnun etmemektedir. Yeterince esneklik getirilmediği için eleştirilen alt işverenlik aynı zamanda örgütlenmeye engel olduğu ve hak kayıplarının yaşanmasına sebep olduğu gerekçeleriyle de tenkit edilmektedir. Bu yüzden özellikle kamuda, bir istihdam şekline dönen alt işverenlik uygulamasının acilen gözden

geçirilmesi ve yaygın bir kamu çalıştırma modeli olmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gereklidir (Kalkınma Bak. 2010:118). Taşeron işçiliğine yönelik yapılan bir araştırmada da verilerin taşeronluk sisteminin tamamen tasfiye edilmesi veya yapısal bir değişime tâbi tutulması gerekliliğini ortaya koyduğu belirtilmiştir (Erdoğan, 2014:23).

Alt işverenlik hususunda yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Asıl işveren-alt işveren ilişkisinin ortaya çıkmasına yol açan (meşru) olgularla uyumlu, bu olguların ortaya çıkarttığı ihtiyaçları karşılamaya elverişli ve daha esnek bir model kurulması gereklidir. Alt işverenliğe ilişkin yapılacak düzenlemede, koruma fikrini göz ardı etmeyen ve özellikle, işyerlerinin sendikasılaştırılmasına engel olmayacak bir muhtevada olması gerekmektedir (Soyer, 2013:63). Başka bir ifadeyle, alt işverenlik uygulamasında teknolojik veya işletme gerekliliği ile çalışanların sosyal haklarının korunması ilkelerinin birlikte değerlendirildiği bir sistemin oluşturulması gereklidir (Kalkınma Bak. 2010:70)

Kamuda bir tür istihdam şekli haline gelen alt işverenlikte, örgütlenme ve kıdem tazminatı olmak üzere alt işveren işçilerinin çalışma şartlarının iyileştirilmesi için sorunların çözülmesine yönelik düzenlemelerin yapılması gereklidir (Kalkınma Bak. 2010:69-70). Bu yüzden alt işverenin kamu ve özel sektör işletmelerindeki ihtiyaç ve yaygın konumu da dikkate alınarak her iki kesim için de geçerli ortak kurullarla düzenlenmesi gereklidir (TİSK, 2012:7-8).

Esasen, alt işverenliğin kötü niyetli ve istismara neden olan uygulamalarının önlenmesi için sosyal tarafların katılımı ile yeni mekanizmalar geliştirilmelidir (TİSK,2012:7-8).

a) Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Alt İşverenlik

Kamuda alt işverenlik, siyasi partilerin son dönem seçim beyannamelerinin (2015) önemli bir gündem maddesini oluşturmuş ve alt işveren çalışanlarına yönelik çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. Ak Parti, hükümetleri döneminde yapılan icraatlara atıf yaparak kamuda asıl işlerde istihdam edilen alt işveren işçilerinin kamuda kadroya alınmasına yönelik düzenlemeleri hedeflerken, muhalefet partileri ise kamuda çalışan bütün alt işveren işçilerinin kadroya alınacağını taahhüt etmiştir. Siyasi partilerin, kamuda istihdam edilen alt işveren işçilerine yönelik seçim beyannamelerine yansımış olan vaatleri aşağıda özetlenmiştir.

Ak Parti seçim beyannamesinde (Ak Parti, 2015:108,154) 2014 yılında kamu işyerlerinde çalışan alt işveren işçilerine; taraf olunan toplu iş sözleşmesinden yararlanma, kıdem tazminatını doğrudan ilgili kamu kurumundan alma imkânının sağlandığı ifade edilmiştir. Tüm alt işveren işçilerinin ücretlerinin ödenmesinin ve yıllık ücretli izinlerini kullanmalarının garanti altına alındığı belirtilmiştir. Ayrıca, kamu ve özel sektörde alt işverenlerin ve alt işveren işçi sayılarının tespit edilmesinin ve güncel olarak sağlıklı bir şekilde takip edilmesinin sağlanacağı vaat edilmiştir. Ak Parti, özetle, geçmiş yıllarda yapılan icraatlarını sıralamış ve alt işveren işçilerin sayılarının sağlıklı tespitinin yapılacağını taahhüt etmiştir.

CHP seçim beyannamesinde (CHP, 2015:81,95) taşeronlaşmanın sona erdirilmesi için kamu kurumlarından başlayarak etkili bir eylem planının uygulanacağı, kamuda taşeron işçiliğine,

alt-işveren ve rödovans uygulamasına, özel kesime de örnek olacak biçimde son verileceği, kamu çalışanlarının farklı statülerde istihdamından dolayı özlük haklarında yaşamış oldukları kayıplarının telafi edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, kömür işletmeciliğinde kamuyu etkin kılacak, sektörü Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) eliyle yeniden yapılandıracağı ve sektörde taşeron aracılığıyla faaliyet gösterilmesine kesinlikle izin verilmeyeceği vaat edilmiştir. CHP, özetle, kamuda taşeron işçiliğine ve rödovans uygulamasına son verileceğini taahhüt etmiştir.

MHP seçim beyannamesinde (MHP,2015:91,92,193) kamuda çalışan taşeron işçilerin, 4/C'liler, vekil, sözleşmeli ve geçici statüde çalışanların kadroya geçirileceği taahhüt edilmiştir. Ayrıca, alt işveren (taşeron) işçilerinin artan sorunlarının çözüme kavuşturulacağı, çalışma şartları ve ücretlerinin acilen iyileştirileceği, iş güvencesi, yıllık ücretli izin, fazla mesai ücreti, kıdem tazminatı gibi haklarının güvence altına alınacağı, devletin asli ve sürekli hizmetlerinde çalıştırılan taşeron işçilerine kadro verileceği vaat edilmiştir. MHP, özetle, kamuda alt işveren işçilerin kadroya geçirileceğini, özlük haklarında iyileştirilmeler yapılacağını taahhüt etmiştir.

HDP seçim beyannamesinde (HDP,2015:35-38) taşeronluk sistemi kademeli olarak ortadan kaldırılacağı, ilk etapta kamuda taşeron çalışanlar kadrolu çalışan haline getirileceği, taşeron çalışılan döneme ait kıdem tazminatları ödeneceği, özel sektörde asıl işveren, alt işverenlerle birlikte çalışana karşı eşit ve aynı derecede sorumlu olacağı, özelleştirme, taşeronlaştırma ve rödovans uygulamasına son verileceği, kamu kesimindeki istihdam rejimi değiştirileceği, sözleşmeli, taşeron vb. farklı statülerdeki güvencesiz çalışmaya son verileceği taahhüt edilmiştir. Ayrıca, kamu hizmetlerinin bütününde kadrolu ve güvenceli istihdam politikalarının uygulanacağı, taşeron sisteminin varlığına son verinceye kadar, her hangi bir iş kazasında ana firmayı da sorumlu kılacak düzenlemeler yapılacağı vaat edilmiştir. HDP, özetle, kamuda alt işveren işçilerinin kadroya alınacağını ve taşeron çalışılan döneme ait kıdem tazminatlarının ödeneceğini taahhüt etmiştir.

Siyasi partilerin seçim beyannamelerinde alt işveren işçilerine yönelik problemleri belirtilmiş, özellikle kamuda alt işveren işçilerin kadroya alınması çözüm önerisi olarak sunulmuştur.

b) 64. Hükümetin Kamudaki Alt İşveren Çalışanlarına Yönelik Düzenlemesi

64. Hükümetin 2016 Yılı Eylem Planında (Başbakanlık, 2015:12) asıl-alt işverenlik çerçevesinde asıl işlerde çalışanların kamuda istihdam edilmesine yönelik bir düzenlemenin yapılacağı belirtilmiş, daha sonra sadece asıl işlerde çalışan alt işveren işçilerinin değil; yardımcı işlerde çalışan alt işveren işçilerinin de kamuda kadroya geçirileceğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Konuya ilişkin çalışmaların devam ettiği kamuoyuna yansımıştır. Kamuda istihdam edilen alt işveren işçilerinin kadroya alınmasına yönelik olarak, Ak Parti Ekonomi İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan ekonomik bültende aşağıdaki hususlara yer verilmiştir (Ak Parti, 2016:1-3).

Kamu işyerlerindeki personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alım işlerinde çalışan işçilerin kadroya alınması ve hem asıl işlerde hem de yardımcı işlerde çalışan yaklaşık 720 bin işçinin bu haktan yararlanması öngörülmektedir.

Kamuda kadroya alınacak işçilerin “Özel Sözleşmeli Personel” olarak istihdam edileceği öngörülmektedir. Özel sözleşmeli personel modeli, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılmasına dair hükümlerine tabi olmaksızın alt işveren işçilerinin atamalarının yapılabilmesi ve bunlar aracılığıyla yürütülen hizmetlerin aynı şekilde sürdürülmesi amacıyla oluşturulan yeni bir sözleşmeli personel çalıştırma modeli olarak ifade edilmiştir. Bu modelde, kişinin “Özel Sözleşmeli Personel” unvanlı pozisyona atanması, sosyal güvenlik yönünden 4/a’lı (SSK) olması ve memur sendikaları kapsamında toplu sözleşme hakkı bulunması öngörülmektedir.

Kamuda istihdam edilen alt işveren işçilerinin kadroya atanmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Öngörülen özel sözleşmeli personel modeli, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda yer alan memur, sözleşmeli personel, geçici personel ve işçi dışında yeni bir istihdam statüsüdür. Kamuda alt işveren bünyesinde çalışan ve çoğu zaman mağdur olan işçilerin kadroya alınarak “güvence”ye kavuşturulması çok önemli bir adımdır. Ancak, özel sözleşmeli personel gibi farklı ve nasıl şekilleneceği net belli olmayan bir statünün getirilmesi uygulamada yeni bir takım problemleri de birlikte getirecektir. Bu nedenle kamuda alt işveren bünyesinde çalışan işçilerin doğrudan “işçi” kadrosuna alınması daha sağlıklı çözüm yolu olacaktır.

Sonuç

İş Hukukunda asıl olan işverenin kendi işçisi ile mal veya hizmet üretmesidir. Ancak, çeşitli ekonomik ve teknolojik sebeplerden dolayı işverenler, bazen işin bir bölümünü başka bir işverenin işçileri vasıtasıyla yapmaktadırlar. Özellikle, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni uzmanlık alanları, maddi imkânsızlıklar, kamudaki kadro kısıtlığı, amansız rekabet şartları gibi bir takım mali ve teknik sebeplerden dolayı işverenler, kendi istihdam ettikleri işçilerle birlikte başka işverenin işçilerinin devreye girdiği alt işveren ilişkisi gibi düzenlemelere de yönelmektedirler. Alt işverenlik, işverene işyerindeki mal veya hizmet üretimini başka bir işverenin işçileri vasıtasıyla gerçekleştirme imkânı sağlayan bir uygulamadır. Günümüzde yoğun bir uygulama alanı bulan alt işverenlik bir nevi “istihdam modeli” hüviyetine dönüşmüştür. Türkiye’de resmi kayıtlara göre yaklaşık 1,5 milyon alt işveren işçisi bulunmaktadır. Alt işveren işçilerinin ücret, kıdem tazminatı, yıllık izin gibi özlük haklarına yönelik sorunları bulunmaktadır. Son dönemde yapılan bazı yasal düzenlemelerle kamu kurum ve kuruluşlarda çalıştırılan alt işveren işçilerine yönelik ücret, kıdem tazminatı ve yıllık izin haklarına ilişkin bir takım iyileştirmeler yapılmıştır.

Alt işverenlik konusunda ana hatlarıyla iki temel yaklaşımdan bahsedilebilir. Söz konusu yaklaşımlar alt işverenliğe bakışta, sorunu algılama biçiminde ve çözüm önerilerinde doğal olarak farklılık göstermektedirler. Birinci yaklaşıma göre alt işverenlik özellikle 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkan ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıkardığı amansız küresel rekabet altında kalan işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için bir gerekliliktir ve İş Kanununun temel felsefesinde bulunan güvence-esneklik düzleminde piyasa şartları da dikkate alınarak alt işverenliğine ilişkin katı hükümler kaldırılmalı veya esnetilmelidir. İkinci

yaklaşımında ise alt işverenlik ucuz ve sendikasız işgücü oluşturma gayesiyle oluşturulan ve çalışanların kazanımlarını ortadan kaldıran bir çalışma modeli olduğundan mevcut alt işverenlik uygulamasının İş Kanununun temel yaklaşımı olan işçinin korunması ilkesinden hareketle alt işverenlik uygulaması sonlandırılmalıdır. Ancak bir üçüncü yaklaşım olarak çalışanların haklarını garantiye alan teknolojinin ve işyeri ihtiyaçları doğrultusunda mevcut yapıdaki olumsuzlukları da ortadan kaldıran bir alt işverenlik mekanizması geliştirilmelidir.

Mevcut alt işverenlik uygulaması tarafları memnun etmemektedir. Yeterince esneklik getirmediğinden bahisle tenkit edilen alt işverenlik aynı zamanda örgütlenmeye engel olduğu ve hak kayıplarının yaşanmasına sebep olduğu gerekçeleriyle de eleştirilmektedir. Bu yüzden özellikle kamuda bir istihdam şekline dönen alt işverenlik uygulamasının acilen gözden geçirilmesi ve yaygın bir kamu çalıştırma modeli olmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir.

Alt işverenliğe ilişkin yapılacak düzenlemenin, çalışanın korunması fikrini göz ardı etmeyen, özellikle, işyerlerinin sendikasızlaştırılmasına engel olmayacak bir mahiyette olması gerekir. Alt işverenliğin teknolojik veya işletme gerekliliği ile çalışanların sosyal haklarının korunması ilkelerinin birlikte değerlendirildiği bir sistem olarak oluşturulması gereklidir. Alt işverenliğin kötü niyetli ve istismara yol açan uygulamalarının önlenmesi için sosyal tarafların katılımı ile yeni mekanizmalar geliştirilmelidir.

Kamuda alt işverenlik, siyasi partilerin son dönem seçim beyannamelerinin önemli bir gündem maddesini oluşturmuş ve alt işveren çalışanlarına yönelik çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. 64. Hükümet tarafından (2016) kamu işyerlerindeki personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alım işlerinde çalışan işçilerin kadroya alınması ve söz konusu işçilerin “Özel Sözleşmeli Personel” olarak istihdam edilmesi öngörülmüştür. Öngörülen özel sözleşmeli personel modeli, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda yer alan memur, sözleşmeli personel, geçici personel ve işçi dışında yeni bir istihdam statüsüdür. Kamuda alt işveren bünyesinde çalışan ve çoğu zaman mağdur olan işçilerin kadroya alınarak “güvence”ye kavuşturulması çok önemli bir adımdır. Ancak, özel sözleşmeli personel gibi farklı ve nasıl şekilleneceği net belli olmayan bir statünün getirilmesi uygulamada yeni bir takım problemleri de birlikte getirecektir. Bu nedenle kamuda alt işveren bünyesinde çalışan işçilerin doğrudan “işçi” kadrosuna alınması daha sağlıklı çözüm yolu olacaktır.

Kaynakça

- Ak Parti, (2015), Huzur ve İstikrarla Türkiye'nin Yol Haritası, 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/1-kasim-2015-secim-beyannamesi.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Ak Parti, (2016), Ekonomi İşleri Başkanlığı, Taşeron İşçisine Kadro Müjdesi, Ekonomi Bülteni Sayı: 2 Mart. <http://www.kamupersoneli.net/images/upload/bro%C5%9F%C3%BCr.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Akyiğit, E. (2015). “Kamuda Asıl İşin Bir Bölümü Alt İşverene verilirken Muafiyet Var mıdır?” Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, 2015/2 <http://www.calismatoplum.org/sayi45/akyigit.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Aykaç, H. B. (2010). İş Hukukunda Alt İşveren, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Başbakanlık 64. Hükümet 2016 Yılı Eylem Planı (İcraatlar ve Reformlar) 10.12.2015, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/64.hukumet-eylem-planı-kitap.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Canpolat, T. (2010). “Türk Hukukunda Alt İşveren: Borçlar Hukuku Bakımından” Tebliğ, Kamu İşyerlerinde Alt İşveren Uygulamasının Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Arayışları Semineri/Çalıştay, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası (KAMU-İŞ), 29 Nisan-02 Mayıs. Antalya, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/altisverenkitap.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Çelik, A. (2014). “Müjde Yok, İlelebet Taşeronluk Var!” 31 Mayıs 2014 <https://azizcelik.org/2014/05/31/mujde-yok-ilelebet-taseronluk-var/> (Son erişim:01.06.2016)
- Çelik, N. (1994). İş Hukuku Dersleri, Yenilenmiş 12. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- CHP, (2014) TBMM 5. Yasama Yılı, 24 Yasama Dönemi 656 Sıra Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu 2015 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı Raporu 2015 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı (Rapor ve Metin) Cilt:1. 3 Aralık.
- CHP, (2015), Önce İnsan, Önce Birlik, Önce Türkiye, 1 Kasım Seçim Bildirgesi, <https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//52608.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- ÇSGB, (2014) Faruk Çelik Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Mersin Milletvekili Ali Öz'ün 7/44973 Esas Numaralı Yazılı Soru Önergesine Dair Cevap, 22.10.2014, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-44973sgc.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- ÇSGB, (2015) Faruk Çelik Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Malatya Milletvekili Veli Ağbaba'ya Ait (7/43275) Esas No'lu Soru Önergesine Cevap, 01.05.2015 <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-43275sgc.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- ÇSGB, “Alt İşverenlik Uygulaması, Yapısı Gereği Örgütlenmeyi ve Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanmayı İmkânsızlaştırıyor” haberi, 01.11.2012, <http://www.cs gb.gov.tr/cs gbPortal/cs gb.portal?page=haber&id=basin491> (Son erişim:01.06.2015)
- Demir, F. (2003). İş Güvencesi ve 4857 Sayılı İş Kanununun Başlıca Yenilikleri, Türkiye Haber İş Sendikası, İzmir, <http://www.haberis.org.tr/uploads/files/kitaplar/yayin24.pdf> (Son erişim:01.04.2016)
- Demircioğlu, A. M., Tankut C. (2012), İş Hukuku (Bireysel İş Hukuku, Toplu İş Hukuku), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 15.Baskı, İstanbul.
- DPB, (Devlet Personel Başkanlığı) (2015), İstatistikler, 20.05.2015, http://www.dpb.gov.tr/F/Root/dosyalar/istatistikler/kamu_per_istatistikleri/mayis2015/1_kamuPersonelistihdamRakamlar.pdf (Son erişim:01.06.2016)
- Eryiğit, S. (2010). Kamu İşyerlerinde Alt İşveren Uygulamasının Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Arayışları Semineri/Çalıştay Takdim Konuşması, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası KAMU-İŞ tarafından, 29 Nisan-02 Mayıs 2010 Antalya, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/altisverenkitap.pdf>

(Son erişim:01.06.2016)

- Görmüş, A. (2013). “Kamu Kurumlarında Hizmet Alımı Yoluyla İstihdam Edilenlerin Kıdem Tazminatı Sorunu”, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, Sayı:3*, <http://calismatoplum.org/sayi38/gormus.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Güzel, A. (2010). “Alt İşveren Uygulamasında Güvencesiz Bir Sisteme Doğru”, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, Sayı:4*, <http://calismatoplum.org/sayi27/guzel.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Güzel, A. (2004). “İş Yasasına Göre Alt İşveren Kavramı ve Asıl İşveren – Alt İşveren İlişkinin Sınırları”, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, Sayı:1*, <http://www.calismatoplum.org/sayi1/makale2.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- HDP, (2015), Büyük İnsanlık, 2015 Seçim Bildirgesi <http://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%20Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Kalkınma Bakanlığı, (2014). İstihdam ve Çalışma Hayatı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Koç, M. (2005). “İş Kanununda Alt İşveren Kavramı ve Unsurları”, *Kazancı Hukuk, İşletme ve Maliye Bilimleri Hakemli Dergi, Sayı:6, Şubat*. 87–98
- Kurt, R. (2006). İş Hukuku Mevzuatında Usul ve Esaslar, İSM MMO. İstanbul
- Memur Haber (14.05.2015), “Çalışma Bakanı’ndan Flaş Taşeron Açıklaması” Haberi. <http://www.memurhaber.com/calisma-bakanindan-flas-taseron-aciklamasi-h49530.html>
- MHP (2015), Huzurlu ve Güvenli Gelecek, Ülkenin Geleceği, 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi, https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/1kasimsecimleri/taahhutler_1kasim2015.pdf (Son erişim:01.06.2016)
- Milliyet Gazetesi, “1.36 Milyon Taşeron Çalışıyor”, 26.11.2014, <http://www.milliyet.com.tr/1-36-milyon-taseron-calisiyor-gundem-1975085/> (Son erişim:01.06.2016)
- Mollamahmutoglu H. (2004), 4857 Sayılı Yeni İş Kanunu’nun Getirdiği Önemli Bazı Yenilikler Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C:7, S: 4/2004, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/741.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Okcan, N., Onur B. (2010) “İşletmenin ve İşin Gereği Taşeronlaştırma”: Taşeron Cumhuriyetine Doğru..., *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, 2010/4*, 68-73, <http://calismatoplum.org/sayi27/okcan-bakir.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Özdemir, G. Y. (2010), “Despotik Emek Rejimi Olarak Taşeron Çalışma”, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, 2010/4*, <http://www.calismatoplum.org/sayi27/ozdemir.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Özveri, M. (2008), “İş Hukukunun Altının Oyulması”, *Tes-İş Dergisi, Mayıs*. <http://www.muratozveri.net/?p=188> (Son erişim:01.06.2016)
- SGK, (2015), Aylık Sigortalı İstatistikleri (Aralık 2014), 01.09.2015, <http://www.sgk.gov.tr>
- Soyer, P. (2013), “4857 Sayılı İş Kanunu’nun 10. Yılında Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisi ile İlgili Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 10. Yılında İş Kanunu Semineri, 15 Kasım 2013, İstanbul*.
- Süzek, S. (2009), İş Hukuku (Genel Esaslar-Bireysel İş Hukuku), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., .5.Baskı, İstanbul.
- Şafak, C. (2004). “4857 Sayılı İş Kanunu Çerçevesinde Taşeron (Alt İşveren) Meselesi”, *TBB Dergisi, Sayı:51*, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-51-5> (Son erişim:01.06.2016)
- Şahlanan, F. (2014). “Kamu İşyerlerinde Alt İşveren Uygulamasının Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.LXXII, S:2*, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/viewFile/5000035127/5000034288> (Son erişim:01.06.2016)
- Şakar, M. (2010). “Ölçüsüz Taşeronlaşmaya Karşı Önlemlerde Geri Adım: İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun

- Tasarısı Taslağına Sıkıştırılan Değişikliğin Değerlendirilmesi”, Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, Sayı:4, <http://calismatoplum.org/sayi27/sakar.pdf> (Son erişim:01.06.2016)
- Şen, S. (2003). “Yeni İş Yasasında Alt İşverenlik”, Sendikal Notlar Dergisi, Ağustos (www.isyeri.tk, Son Erişim: 01.07.2004)
- Şen, S. (2006). “Alt İşverenlik ve Asıl İşin Bir Bölümünün Alt İşverene Verilmesi”, Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, Sayı:3, http://www.calismatoplum.org/sayi10/S_sen.pdf (Son erişim:01.06.2016)
- TDK, Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr
- TİSK, (2012) Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Soru, Cevap ve Sorunlarıyla İş Hukukunda Alt İşveren, 15 Şubat 2012 Yayın No: 318.http://tisk.org.tr/tr/e-yayinlar/soru_cevap_ve_sorunlariyla_is_hukukunda_alt_isveren/pdf_soru_cevap_ve_sorunlariyla_is_hukukunda_alt_isveren.pdf (Son erişim:01.06.2016)
- Turan, K. (1990), İş Hukukunun Genel Esaslar, Kamu-İş (Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası), Ankara.
- Yazıcı, E. (2014), Taşeron İşçisi Gerçeği Araştırması, Kimlik, Tutum, Beklenti Raporu, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.
- Yenisey, K. D. (2009), “Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisi ve Bu İlişkiden Kaynaklanan Hukuki Sorunlar”, Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisi ve Uygulamadaki Sorunlar Paneli, 21 Şubat 2009 Antalya, İş Müfettişleri Derneği Yayınları, 2010, Ankara.
- Yüce, E. (2010). Kamu İşyerlerinde Alt İşveren Uygulamasının Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Arayışları Semineri/Çalıştay, Açılış Konuşması, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası KAMU-İŞ. 29 Nisan-02 Mayıs 2010 Antalya, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/altisverenkitap.pdf> (Son erişim:01.06.2016)

Avrupa'da İşgal Hareketlerinin Kapsamı ve Türkiye Örneği: Don Kişot Sosyal Merkezi

Gülmelek DOĞANAY*

Öz

Çalışmanın amacı, Don Kişot Sosyal Merkezi örneği üzerinden küresel anlamda dönüşüm geçiren yeni toplumsal hareketlerden squatters/işgal evi hareketinin Türkiye'ye özgü özelliklerini ortaya koyabilmektir. Çalışma post-modern çağda dönüşüm yaşayan toplumsal hareketlerin yeni halini, söz konusu hareketlerde yer alan aktörlerin söylemleri ve eylemleri üzerinden anlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, Türkiye örneği üzerinden hareket ederek, Gezi Parkı protestoları sonrasında daha görünür hale gelen ve dünyadaki "Occupy! (İşgal Et!)" hareketinin de bir uzantısı olabileceğini varsaydığımız İstanbul'un Kadıköy semtinde yer alan Yeldeğirmeni mahallesindeki Don Kişot Sosyal Merkezi sakinlerinin yaşam tarzları, mahalle bazında uygulamaya geçirdikleri yerel siyaset anlayışları ve küresel squatters/işgal evi hareketi ile kurduğu ilişki incelenmektedir.

2010'da başlayan ve internet ağları aracılığıyla tüm dünyaya yayılan meydanların, sokakların ya da kamusal alanların mevcut hükümetlere karşı işgal edilmesi hareketinin etkileri devam etmektedir. Türkiye'de de Gezi Parkı Protestoları çevresinde söz konusu toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır. Kış aylarının yaklaşmasıyla birlikte, meydanlarda ve parklarda forumlar düzenleyen mahalle dayanışmalarının aktivistleri kapalı alanlara ihtiyaç duymuşlardır. Söz konusu ihtiyaç dolayısıyla Don Kişot Sosyal Merkezi Yeldeğirmeni mahallesinde Türkiye'nin ilk squatı/işgal evi olarak kurulmuştur.

Farklılık gruplarının birbirlerine yakınlaşmalarını ve birlikte hareket etmelerini sağlayan motivasyonun ne olduğunu anlamaya çalışan bu çalışma, farklılıkların karşılaştığı ve kesiştiği kamusal alanların yeniden inşa edilmesi (bireysel) eyleminin kolektif bir davranışı nasıl yarattığı üzerinde durmaktadır. Mevcut siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumlara karşı alternatif kanallar açan ve yeni bir siyasal, toplumsal ve ekonomik düzen oluşturmayı hedefleyen bu yeni toplumsal hareketin aktörlerinin kendilerini ait hissettikleri yeni alternatif mekânlar yaratması süreci incelenmektedir. Çalışma, yeni bir toplumsal hareket olan Türkiye'deki squatters/işgal evi hareketinin küresel squatters/işgal evi hareketi ve diğer yeni toplumsal hareketlerden ve siyasal algıdan nasıl etkilendiği sorusuna cevap aramaktadır. Neden kamusal meydanlar, parklar, sokaklar ve (araştırmamızın asıl nesnesini oluşturacak olan) binalar

* Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi

işgal edilmektedir? Bu sorudan hareketle, kentsel-kamusal mekânların yerel düzeyde işgal edilmesi ve yerleşilmesi hareketinin kültürel, siyasal ve küresel etkileri sorunsallaştırılmaktadır.

Bu bağlamda, çalışma saha araştırmasına dayanmaktadır. Yarı yapılandırılmış mülakat ve gözlem, çalışma kapsamında kullanılan yöntemlerdir. Saha araştırmasından elde edilen veriler, yeni toplumsal hareketler kuramları ile sentezlenmiştir. Çalışma, Avrupa'da ortaya çıkan Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı'ndan faydalanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeni Toplumsal Hareketler, Kimlik, Politika, İşgal Et!, İşgal Evi.

The Scope of the Occupy Movements in Europe and the Case of Turkey: Don Quixote Squat

Abstract

The aim of the study is to reveal the features special to Turkey of squat as a new social movements transformed globally. The study intends to understand new form of the social movements transformed in the post-modern age, by examining the discourses and the actions of the actors who take part in these movements. In this context, Don Quixote Squat's habitants' life style, sense of local politics and relations with the global squatters movement are analysed. It supposes that Don Quixote Squat, which locates which is located in Yeldeğirmeni, Kadıköy and has become visible following the Gezi Parki protests, might be an extension of the global Occupy Movement.

The effects of the Occupy Movements of squares, streets or public spheres against the current governments, started in 2010 and spread out the world by internet networks, have still continued. This social movement also came up in the context of Gezi Parki Protests in Turkey. With the arrival of winter, the squatters who were organizing forums in the squares and parks needed enclosed spaces. Due to this requirement, Don Quixote Squat appeared in Yeldeğirmeni as a first squat of Turkey.

This study, working out the motivation that gets closer the group of differences and pushes them to act together, emphasizes how the (individual) action based on reconstruction of public spheres where the differences encounter and intersect can create collective action. The actors of this new social movement, who are opening alternative ways against present political, social and economic institutions and creating a new political, social and economic order, aim to built new alternative social spaces to where they feel belong. In this study, this new process is examined. The study tries to find an answer for the questions of how the squatters movement as a new social movement practiced in Turkey is influenced by the global squatters movement and other new social movements and political perception. Why public squares, parks, streets and the buildings (object of the research) are occupied? On the basis of these questions, the cultural, political and global effects of locally occupying and squatting movement of the urban-public spaces is problematized.

In this context, the study bases on the field research. Semi-constructed interviews and observations are the methods which were used for the field research. The data obtained from the field research was synthesized with the new social movements theory. The study benefits from the New Social Movements Theory emerging in Europe.

Keywords: New Social Movements, Identity, Politics, Occupy!, Squat.

Giriş

“Reddet! İsyân Et! İşgal Et! Yeniden İnşa Et!” sloganı ile görünür olan squatters/işgal evi hareketi, neo-liberal ekonomi politikalarını eleştirmekte ve bu eleştirisini uzun zamandır kullanılmayan özel mülke ait binaları yasal olmayan yollarla işgal ederek yapmaktadır. Söz konusu binalar, devlet ve piyasa mekanizmalarının dışında kalan kamusal ve alternatif mekânlar olarak yeniden yaratılmaktadır. Mevcut siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumlara karşı alternatif kanallar açan ve kendi içinde yeni bir siyasal, toplumsal ve ekonomik düzen oluşturmayı hedefleyen squatlar/işgal evileri bir toplumsal harekettir. Avrupa’da ilk örneklerine 1960’larda rastlanan squatlar/işgal evileri, tarihsel süreç içerisinde amaçlarına ve kimliklerine göre çeşitlenmiştir. 2010’lu yıllarda küresel “Occupy! (İşgal Et!)” hareketi ile birlikte, squatters/işgal evi hareketi yeniden görünürlük kazanmış, hatta yeni squat/işgal evi örnekleri ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki squatters/işgal evi hareketi de Avrupa’daki squatters/işgal evi hareketinin bu son halkasına eklenmiştir. Başka bir ifadeyle, Türkiye’deki squatters/işgal evi hareketinin Avrupa’daki küresel squatters/işgal evi hareketinin bir uzantısı olduğunu söylemek mümkündür.

Arap Baharı sonrasında meydanların işgal edilmesi eyleminin küreselleşmesi ile birlikte Batı’da “Occupy! (İşgal Et!)” hareketi, Türkiye’de de Gezi Parkı direnişi yaşanmıştır. Kış aylarının yaklaşması, Gezi Parkı Taksim Dayanışmasından ayrılan Yeldeğirmeni Mahalle Dayanışması aktivistlerinin parklarda yaptıkları forumların kapalı bir mekânda gerçekleştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bunun üzerine, Türkiye’de Gezi Parkı işgali öncesinde var olan ama bir binayı işgal etme cesareti gösterilemediğinden eyleme geçirilemeyen squat/işgal evi fikri, söz konusu dayanışma aktivistleri tarafından uygulamaya geçirilmiş ve Türkiye’nin ilk squatı/işgal evi olarak Don Kışot Sosyal Merkezi kurulmuştur. Bu çalışmada da, Don Kışot Sosyal Merkezi ile görünürlük kazanan Türkiye’deki squatters/işgal evi hareketi ele alınacaktır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’deki squatters/işgal evi hareketinin küresel squatters/işgal evi hareketi ile kurduğu ağları ve bu küresel ağların yanında yerele özgü özelliklerini ortaya koyabilmektir. Endüstri sonrası topluma özgü ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleri eleştiren bütün yeni toplumsal hareketler gibi squatters/işgal evi hareketi de yerele özgü değerlerle küresele özgü değerleri birleştirmiş, hem yerel hem de küresel bir harekettir. Bu anlamıyla ulus ötesi ağlarla birbirine bağlanan squatlar/işgal evleri internet ağlarının sunduğu özerk iletişim alanları sayesinde kendilerine alternatif alanlar sağlayabilmekte ve ağ toplumunun bir parçası olma özelliği sergileyebilmektedir.

Türkiye’de squatters/işgal evi hareketi ile ilgili literatür henüz gelişmemiştir. Bu anlamda çalışmanın özgün olduğunu söylemek mümkündür. Squat, *Squatting Europe Collective* (Avrupa İşgal Etme Kolektifi)’in “Avrupa’daki İşgal Hareketi” isimli kitabının Türkçe çevirisinde işgal evi olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde Funda Çoban “Sokak Siyaseti: Siyasalın Gündelik Kuruluşu Bağlamında Bir İnceleme” başlıklı çalışmasında işgal evinin squatın karşılığı olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen işgal evi, hareketi tanımlamak için yeterli değildir. Avrupa’da göçmen işçi ailelerin konut ihtiyacını gidermek amacıyla oluşturulan squatlar/işgal evleri, günümüzde

farklılık gruplarının bir araya geldikleri ortak ve özerk alanlar olarak belirlemektedirler. Bununla birlikte Türkiye'deki squatters/işgal evi hareketi aktivistleri, dünyadaki diğer squatlar/işgal evleri ile aynı dili konuşabilmek adına Türkçe karşılığı yerine "squat" ya da "sosyal merkez" kavramlarını kullanmayı tercih etmektedirler. Bu çalışmada da squat ve işgal evi aynı anda kullanılacaktır. Çalışma boyunca, genel olarak hareketten bahsedildiği yerlerde squat/işgal evi ya da squatters/işgal evi hareketi, son zamanlarda en yaygın squat/işgal evi türü olan "social center (sosyal merkez)"lardan ve Don Kişot Sosyal Merkezi'nden bahsedildiği yerlerde sosyal merkez kavramları kullanılacaktır. Squat, işgal evi; squatter, işgalci ya da işgal evi aktivisti anlamına gelmektedir, ancak yabancı literatürde *squatters movement* olarak da ifade edilen hareket için bazı yerlerde squatters/işgal evi hareketi kavramı kullanılacaktır.

Çalışmada, toplumsal bir olgu olarak ele alınan squatters/işgal evi hareketi, sosyolojik bakış açısıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Türkiye'deki squatters/işgal evi hareketine dair veriler, 2015 Nisan ayında Don Kişot Sosyal Merkezi'ne ait gözlemler ve üç aktivist ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Squatlarda/işgal evlerinde her yaş grubundan kişilere rastlamak mümkündür. Görüşme yapılan aktivistlerin yaşı ve meslekleri sırasıyla 29, 40 ve 49; ressam, heykeltıraş ve hobi olarak belgesel film çeken bir yazılım mühendisidir. Genel itibari ile Don Kişot Sosyal Merkezi aktivistlerinin sanatçı olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, Don Kişot Sosyal Merkezi ve Squatters İstanbul Kolektifi'nin sosyal medya hesapları ile squat.net uzantılı özerk web siteleri de incelenmiştir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde squatters/işgal evi hareketinin genel özelliklerinden ve Avrupadaki tarihsel sürecinden bahsedilecektir. İkinci bölümde ise, "Occupy! (İşgal Et!)" hareketi ile squatters/işgal evi hareketi arasındaki ilişki çerçevesinde Don Kişot Sosyal Merkezi'nin ortaya çıkışından ve Türkiye'deki söz konusu karşı kültürel hareketin küresel özelliklerine değinilecektir.

I. Yeni Bir Toplumsal Hareket: Squat/İşgal Evi

Tam anlamıyla kuramsallaştırılmayan squatters/işgal evi hareketinin işgal etme eylemi, serbest alanların yaratılması amacını gerçekleştirmek için kullanılan bir araç, başka bir ifadeyle, toplumsal hareketlerin kullandığı başlı başına bir eylem repertuarıdır. Squatlar/işgal evleri arasında görünür olmayanları olmasına rağmen, genellikle görünürlerdir, çünkü amaçlarının geniş kitlelerce duyulmasını isterler (Aguilera, 2010: 5). "Kendin üret, kendin yönet" anlayışının hâkim olduğu squatlarda/işgal evlerinde yaratıcılık önemlidir. Katılımcılar, birlikte olmaktan ötürü zevk almayı önemsemektedirler. Yeni orta sınıf temelli, sosyal ağları kuvvetli, yasal olmayan, gelir geçer, aktif olma konusunda esnek bir harekettir (Pruijt, 2013: 19). Eski bir hareket olmasıyla birlikte günümüzdeki squatın/işgal evinin yeni bir toplumsal hareket olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bölümde, toplumsal bir hareket olarak kabul edilen squatların/işgal evlerinin ortaya çıktığı ekonomik ve toplumsal değişimlere ve söz konusu değişime getirmiş oldukları eleştirilere

değ inildikten sonra tarihsel süreç içerisinde Avrupa'da squatların/iş gal evlerinin nasıl bir dönüşüme uğradığından bahsedilecektir.

1.1. Neo-liberal Ekonomi Politikalarının Eleştirisi

Toplumsal hareketleri tarihsel bir perspektifle anlamaya çalışan Charles Tilly (2008), hareketlerin ortaya çıktığı 18. yüzyıldan beri devamlılık içerisinde geliştiğini belirtmektedir. Tilly, küreselleşen bu yeni hareketin mevcut siyasal hükümete karşı hak istenciyle oluştuğ una değ inmektedir. Ona göre toplumsal hareketler, hak talep eden, bunun için dernekler kuran, mitingler, kampanyalar düzenleyen, bir amaç etrafında birleşen, politik ve kendine özgü hareketlerdir (Tilly, 2008: 13-34). Toplumsal hareketler teorisyenleri, toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasının nedenlerini dönemin mevcut siyasal, ekonomik ve toplumsal düzeninde meydana gelen değ iş ikliklerde aramaktadırlar. Squatlar/iş gal evleri de neo-liberal ekonomi politikalarını ve bu politikaların yarattığı toplumsal sorunları eleştirmekte ve bu eleştirilerini uzun zamandır boş kalan metropollerdeki prestijli binaları iş gal etme eylemi üzerinden gerçekleştirmeyi hedeflemektedir (Martínez vd., 2013: 12).

Neo-liberal ekonomi, işsizlik oranının yükselmesi, finansal belirsizlik, güvencesiz istihdam, ev fiyatlarının ve kiralarının artışı, inşaat patlamasının yaşanması ve boş ev sayısının artması, banka kredileri ve ödenemeyen borçlardan ötürü yaşanan ekonomik krizler, fiyatların artmasına rağmen maaş ve ücretlerin aynı oranda artmaması ve alım gücünün düşmesi gibi sorunlara neden olmuştur. Böylece konuta erişimi olanlar ve konuta erişimden dışlananlar arasında büyük bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Bu anlamda squatlar/iş gal evleri özel mülk kavramına eleştirel bir bakış getirmekte ve yukarıda bahsi geçen eşitsizliğ e karşı konum almaktadır. Onlara göre, özel mülkiyet kaldırılmalı ve yerine piyasa ve devlet kontrolü dışında özerk konutlar yaratılmalıdır (Martínez ve Cattaneo, 2015: 54-63). Kentsel alanların mutenalaştırılması, toplumsal dışarıya itme, yerinden etme, sosyal konut stokunun azalmasını eleştirerek, “Çevre adaleti, toplumsal ve kültürel çeşitliliğ e saygı, özerk vatandaş katılımı, toplumsal hakların özel mülkiyet hakkının üzerinde olması” gibi ilkeler çerçevesinde öz yönetim ile sağlanabilen “yeni, yaşanabilir, farklı, canlı, erişilebilir ve adil bir kent” savunusu yapmaktadır (Martínez vd., 2015: 271-273; Cattaneo ve Martínez, 2015: 10; Pattaroni, 2015: 86). Bu anlamda, squatlar/iş gal evleri aynı zamanda kentsel aktörler olarak görülmelidir, çünkü şehir merkezlerinde veya şehir dışında/işçi sınıfı yaşam alanlarında konumlanmaktadır (Piazza, 2013: 90). Dayanışma, bir arada yaşam, yaratıcılık ve öz yönetim gibi ilkeleri benimseyen squatlar/iş gal evleri kentsel mekânların kullanım değerlerinin, değ iş im değerleri önüne geçmesini ve piyasa kuralları dışında yönetilen bir kente sahip olmayı savunmaktadırlar (Pattaroni, 2015: 86).

Evsizlere ücretsiz konut sunma ve böylece konut sorununa bir çözüm bulma amacıyla ortaya çıkan ve daha sonra karşı kültürel ya da siyasal eğ ilimlerine göre farklılaş an, çeşitlenen squatlar/iş gal evleri, atıl durumda ve mülkiyet sorunu olan, ancak hâlâ kullanılabilir ofisler, tiyatrolar, kiliseler, okullar, fabrikalar, evler ve diğ er boş alanlarda oluşturulmaktadır. Squatters/iş gal evi hareketi eleştirdiğ i finansal süreçleri engelleyebilecek kadar güçlü olamasa da, atıl durumda

bırakılan binaları işgal ederek en azından kapitalist sistemin yarattığı toplumsal sorunların görünür kılınmasını sağlayabilmiştir (Martínez ve Cattaneo, 2015: 51). Çoğu squat/işgal evi sokak sanatının, bulunduğu semt ya da mahallede icra edilmesine olanak sağlamaktadır. Squatlar/işgal evleri, mimari mirası restore edilmiş ve grafitilerle kaplanmış binalardan oluşmaktadır (Mudu, 2013: 70)

Squat küreselleşme, prekarya (güvencesiz bir hayat ve iş), işsizlik, kentsel spekülasyon, konut fiyatlarının artması, ırkçılık, neo-faşizm, devlet baskısı, militarizm, savaş, okul/üniversitelerin özelleştirilmesi, azınlıklara uygulanan haksızlıklar, uyuşturucu maddesi olan esrarın yasallaştırılması ve benzeri sorunlara karşı olan grupların tartışabildiği, ortak karar alabildiği, eylemlerini planlayabildikleri bir alan yaratmaktadır (Martínez vd., 2013: 11; Mudu, 2013: 73).

Yeni toplumsal hareket olarak günümüz squatters/işgal evi hareketi, sınıfının farkında olan ancak sınıf bilincine sahip olmayan yeni orta sınıfa dayanmaktadır. Pichardo (1997), yeni orta sınıfı uzmanlık ve profesyonelliği ile eski işçi sınıfının aksine çalışma sürecini kontrol edebilen sosyo-ekonomik tabaka olarak tanımlamaktadır. Sınıf bilincinin olmaması da taleplerinin sınıfsal bir temelden ziyade, çevre, barış, sivil haklar gibi daha evrensel ya da belirli bir farklılık grubunun tanınma, haklarına kavuşma gibi nedenlere dayandığını göstermektedir (Offe, 1999: 68). Her ne kadar aktivistler sınıfsal bir mücadele içinde olduklarını belirtse de günümüz squatters/işgal evi hareketi tam anlamıyla sınıf çatışmasına dayanmamaktadır.

Söz konusu yeni toplumsal hareketler hayat tarzı, kimlik, etik, eşitlik, tanınma kavramları üzerinde durmakta ve formel siyasal kanalların dışında hareket etmektedirler (Offe, 1999: 67). Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri de maddi kazanımdan çok, kültürel ve sembolik çıkarları için mücadele vermektedirler (Melucci, 1999). Bu anlamıyla squatters/işgal evi hareketi sadece siyasal amaçlara odaklanmamakta, aynı zamanda kültürel hedefler ve kültürel kimlik ile alakalı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Öyleyse squatlar/işgal evleri hem bir mücadele hem de yaşam alanları yaratmaktadır (Pattaroni, 2015: 96).

2. Dünya Savaşı sonrasında yeni hegemonyaya karşı ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerden squatters/işgal evi hareketi, özel mülkiyet ve devlet ile çatışarak, iktidar ilişkilerini köklü bir dönüşüme uğratmayı amaçlamakta ve böylece demokrasinin radikalleşmesini sağlamaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012). Bu anlamda squatters/işgal evi hareketi farklı seslerin duyulabileceği farklı bir demokrasi örneği sunmaktadır. Öyleyse squatlar aynı zamanda “çokluk” mekânlarıdır. Hardt ve Negri (2011), “çokluk”u küreselleşmeye rağmen ayrılaşmayan, aksine farklılıklarını koruyarak iletişim kurup ortak hareket eden insanların kurdukları ağ olarak tanımlamaktadırlar. Günümüz squatters/işgal evi hareketi kadın hakları, LGBTQ, çevreci, nükleer karşıtı gibi hareketleri tek bir çatı altında buluşturabilen, renkli, “çokluk”lu bir yapıya sahiptir. Farklılıklara saygıya vurgu yapan söz konusu hareketler, yatay iletişim yapısına sahiptirler ve hareketler bünyesinde en çok vurgulanan demokratik değerler de katılımcı-müzakereci demokrasi ve sivil toplum olarak karşımıza çıkmaktadır (Della Porta, 2009: 73-99).

Yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi squatters/işgal evi hareketi, tekil taleplerin birleşmesi ile

oluşan kolektif talepleri, merkezsiz, lidersiz, hiyerarşik bir örgütlenmesi olmadan siyasal alana sunmaktadır (Offe, 1985). Toplumsal hareketlere olduğu gibi squatlara/işgal evlerine katılım da bireyin isteği ile gerçekleşir, kurumsal bir prosedür yoktur. Herkese açık olan toplumsal hareketler esnek bir yapıya sahiptir ve kararlar müzakere ile alınır (Çayır, 1999: 19). Squat/işgal evi, hiyerarşik olmayan ve katılıma dayalı bir örgüt yapısı sunmaktadır (Martínez vd., 2013: 11; Mudu, 2013: 68). Uzun tartışmaların ardından squatlarda/işgal evlerinde kararlar oybirliği ile alınmaktadır (Pattaroni, 2015: 91).

Squatlar/işgal evleri herhangi bir siyasal parti ile açıktan bir bağının olmadığını göstermek için hiçbir siyasal oluşumun bayrağını ya da sembolünü kullanmamaktadır (Marínez ve Bernardos, t.y.: 9). Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri kendilerini ne oturmuş siyasal ne de sosyo-ekonomik kodlara göre tanımlamaktadırlar ve siyasal hareket alanları da sivil toplumdur (Offe, 1999: 66). Bununla birlikte, aktivistler işgal eyleminin hatta yaratıcılıklarını kullanarak yaptıkları işlerin bizzatı kendisinin zaten siyasal olduğu bilincindedirler. Squatterlar/işgalciler, mevcut sisteme meydan okuyan, kendilerine mekân yaratan ve bunu görünür kılan siyasal özneler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Squatlar/işgal evleri, ortak dünyanın deneyimlenmesi sonucunda özgürleşmeyi ve eşitliği içerisinde barındıran siyaset anlayışının inşa edildiği bir alan sunmaktadır (Pattaroni, 2015: 94-95). Gündelik hayatın siyaset alanına dâhil edilmesi anlamında politize olması ile bağlantılı olarak ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler, iktidar mücadelesinden ziyade, kendini savunma niteliğindedir (Çetinkaya, 2008: 36).

Günümüz toplumsal hareketleri artık kullandıkları eylem repertuarları ile anılmaktadır (İşgal Et!, Squat! gibi). Squatın/işgal evinin kendisinin bir eylem repertuarı olmasının yanında, squatters/işgal evi hareketi farklı eylem repertuarları da kullanmaktadır. 21. yüzyılda küresel bir boyut kazanan toplumsal hareketler, yeni program, kimlik ve duruş savları ile yeni eylem repertuarları geliştirmişlerdir. Eylem repertuarları özel amaçlı dernekler, birlikler, mitingler, dilekçe gönderme, gösteriler, sokak yürüyüşleri, kamp kurma, işgal etme, oturma eylemi, grev, insan zinciri, hareketsiz durma, duvar resimleri, dans etme, kampanyalar, yeryüzü sofraları, alternatif iftar sofraları, squatlar/işgal evleri oluşturma, forumlar düzenleme gibi etkinliklerle genişlemektedir. Söz konusu eylemler, şiddet içermemektedir (Tilly, 2008: 223-243). Kolektif eylem repertuarları genellikle sanatsal, şenlikli, eğlenceli, hicivli şekillerde ortaya çıkmaktadır (Pattaroni, 2015: 89).

Karşı kültürel bir hareket olarak squatlarda/işgal evlerinde siyasal tartışmalar, belgesel film gösterimleri, göçmenlerle dayanışma eylemleri, konser, film, sergi etkinlikleri yapılmakta; kütüphaneler, eğlence mekânları, restoranlar, dans salonları, prova ve kayıt odaları ile tiyatrolar, spor salonları oluşturulmakta; kayıtlar, CD'ler, kitaplar, dergiler, çizgi filmler, fanzinler üretilmekte ve dağıtılmakta; müzik, fotoğraf, dans, yoga gibi eğitimler verilmekte; kadın evi, alternatif okul, ruhani merkez, gündüz bakımevi, araç gereç kiralama hizmetlerinin verildiği mekânlar oluşturulmaktadır (Mudu, 2013: 71; Pruijt, 2015: 150). Sosyal merkezler olarak squatlar/işgal evleri, kapitalist ekonomi dışında kalan ve söz konusu ekonomik sistemin içerisinde pek barındırmadığı sosyallik mekânları sunmaktadır (Piazza, 2013: 90). Bu anlamda, squatlar/işgal evleri alternatif kültür ve ekonomilerin mümkün olduğunu göstermektedir (Pattaroni, 2015: 93).

Squatlar/işgal evleri her şeyden önce illegaldır. Bu illegallik katılımcılarına hukukun ötesinde bir hareket alanı yaratmaktadır ve bu durum sosyal ve siyasal hayatın her yerine işlemiş olan bürokratik örgütlenmeye karşı alternatif bir seçenek sunmaktadır (Mudu, 2013: 68). Hükümetler tarafından yönetilemeyen yerlerde yani yasanın dışında kalan mekânlarda, özerk, marjinal, radikal anlamda muhalif alt sistemler ortaya çıkmaktadır (Aguilera, 2010: 3). Öte yandan, squatlar/işgal evleri kamusal ve özel alan arasındaki sınırın kalkmasını sağlamakta ve gündelik hayatta hiçbir dışlama mekanizmasının olmadığı birlikte yaşama pratiği sunmaktadır (Pattaroni, 2015: 90). Bu anlamda squatlarda/işgal evlerinde kapı ya yoktur ya da olmasına rağmen kilitlenmemektedir.

Squat/işgal evi Türkiye’de çok yeni karşılaşılan bir toplumsal olgudur. Hatta Türkiye’deki squatters/işgal evi hareketinin oluşumu, Avrupa’daki hareketin gücünü eskiye göre yitirmeye başlamış olduğu bir döneme denk gelmektedir. Türkiye’deki squatters/işgal evi hareketi, Avrupa’ya gidip oradaki squatları/işgal evlerini deneyimleyen ya da oradaki aktivistlerle iletişim halinde olan gruplar tarafından oluşturulmuştur. Kendilerini, küresel ağlara sahip olan squatters/işgal evi hareketinin bir parçası olarak görmektedirler. Hatta hareketin evrensel logosunu kullanarak Avrupa’daki hareketin bir uzantısı olduklarını göstermektedirler. Türkiye’de squatters/işgal evi hareketinin kendisine özgü bir tarihe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu anlamda, Türkiye’deki squatters/işgal evi hareketi Avrupa’daki hareketin bir devamlılığı içerisinde ele alınmalıdır.

1.2. Tarihsel Süreç İçerisinde Avrupa’daki Squatters Hareketi

Günümüzdeki squatların/işgal evlerinin ilk türleri 1960’larda ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç dört dalga şeklinde ele alınabilmektedir:

1960-1980 arası dönem: İşçi veya evsiz ailelerin konut ihtiyacına yönelik olarak, squat/işgal evi aktivistlerinin yardım maksatlı bina işgalleri.

1980-1990 arası dönem: Marksist olmayanlar (Punk grupları gibi) ya da anarşistler tarafından, konut ihtiyacına yönelik olmayan sosyal merkezlerin oluşturulması.

1990-2010 arası dönem: Hükümetlerin squatları/işgal evlerini kontrolü.

2010’lu yıllar: Occupy! (İşgal Et!) hareketi ile Squatters/işgal evi hareketinin yakınlaşması ile oluşturulan sosyal merkezler.

19. yüzyılın sonundan itibaren sosyalist hareketin ivme kazanması ile birlikte en eski squatlar/işgal evleri işçi dernekleri ve kooperatifleri çerçevesinde oluşturulmuştur (Mudu, 2013: 63). Bu dönem, ayrıca çocuklu ihtiyaç sahibi ailelerin yerleştirilmesi için boş binaların işgali hareketinin hız kazandığı ve evsizlere yardım etme amaçlı derneklerin oluşturulduğu bir dönemdir. 1968 Mayıs hareketinin ardından squatters/işgal evi hareketi biçim değiştirmiş ve artık insanlar ihtiyaç temelli bir işgalden ziyade farklı bir şekilde yaşayabilmenin yollarını bulmak için işgal etmeye başlamışlardır (Pattaroni, 2015: 81). Bu süreçte kapitalizm ve özel mülkiyet, eleştirilerinin merkezi haline gelmiştir. Mesela Antonio Negri gibi birçok entelektüelin desteğini almış olan Autonomia

Operaia (İşçilerin Özerkliği/Marksist) squat/işgal evi 1960'ların kapitalist toplumunun sunduğu yaşam standartlarının yarattığı erozyona karşı bir cevap olarak İtalya'da kurulmuştur. Birçok İtalyan şehrinde güçlü olan Autonomia'nın en bilindik sloganı şudur: "Fabrikalar ve kent alanlarında bir karşı güç/iktidar olarak işçi özerkliğini yarat ve inşa et (Mudu, 2013: 64-65)."

Hollandada 1971 yılında Yargıtay, squat/işgal evi sakinlerinin de konut hakkında yararlanabileceğine, diğer bir ifadeyle rızaları olmadan evlerine girilemeyeceğine karar vermiş ve böylece ev sahiplerinin işgalcileri evden çıkarma girişimleri yasadışı olarak kabul edilmiştir. Bu durum squatların/işgal evlerinin daha kolay bir şekilde oluşturulması olanağı sunmuştur. Ancak, işgal karşıtı şirketlerin bir başarısı olarak, 2010 yılında özel ya da kamusal tüm binaların işgali yasa dışı ilan edilmiştir (Pruijt, 2015: 146, 155).

Aynı dönemde yüzlerce squat/işgal evi oluşturma inisiyatifleri ortaya çıkmış ve kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmıştır (Mudu, 2013: 65). Marksist bir örgütlenme olarak meydana gelen squatlar/işgal evleri ilerleyen dönemlerde Marksist olmayan gruplar tarafından da desteklenmiştir ve böylece ikinci dalga sosyal merkezler ortaya çıkmaya başlamıştır (Consortio Aaster vd., 1996). 1985'ten günümüze kadar ikinci dalga sosyal merkezler kolektif uygulamalar ve ortak sembolik tanımlar kullanmakta ve aralarında sosyal ağlar inşa etmektedirler (Mudu, 2013: 66-67). Pierpaolo Mudu (2013: 66), sosyal merkezlerin bu dönemden itibaren genelde Marksist ya da anarşist olarak ortaya çıktıklarını belirtmektedir.

1990'lı yıllar, squatların/işgal evlerinin yasallaştırılması amacıyla belediyeler ile sosyal merkezler arasındaki görüşmelerin başlamasına şahitlik etmiştir (Mudu, 2013: 70). Bir squatın/işgal evinin yasallaşması, evden çıkarılma tehdidine karşı, kamusal güçlerden destek alma girişimiyle ortaya çıkmaktadır. Tahliye nedeniyle maliyetlerin ve zararların artması kamu güçlerinin squatlar/işgal evleri ile anlaşmalar yapmasına ve onların yasallaştırılmasına neden olmuştur (Martínez vd., 2015: 285). Belediyeler, oy potansiyellerini artırmak ve squatterlarla/işgalcilerle (işgal evi aktivistleri) iyi ilişkiler kurabilmek için ev sahipleri ile squatterlar/işgalciler arasında aracılık yapmaktadır (Aguilera, 2010: 8-9), ancak kamusal mülklerin işgal edilmesi pek hoş karşılanmamaktadır. İşgale karşı kamusal güçlerin görmezden gelme toleransı ya da yasallaştırma çabası squatların/işgal evlerinin 1990'lı yılların ortalarında hem radikalleşmesi hem de sayıca artması ile sonuçlanmıştır (Pattaroni, 2015: 88). Yasallaşma ile birlikte squatlar/işgal evleri kendilerine istikrarlı bir çevre edinebilmiştir: İşgalciler binada daha uzun süre kalabilmekte ve tahliye sonrasında grubun çözülmesi de engellenebilmektedir (Martínez vd., 2015: 287).

Öte yandan, squatların/işgal evlerinin yasallaşması, iktidar tarafından kontrol edilebilmelerini ve özerkliklerini bir nebze yitirmelerini kolaylaştırmıştır (Pruijt, 2013: 34; Martínez vd., 2015: 289). Belediyeler, yasallaştırma stratejisi ile squatları/işgal evlerini yönetilebilir hale getirmeyi amaçlamaktadırlar (Aguilera, 2010: 9). Örneğin, elektrik ve su faturaları yasallaşmakta ve işgalciler binada yapılan herhangi bir tadilatın da sorumlu olmaktadır. Öyleyse yasallaştırma siyasi iktidarın hukukun dışında kalanları yeniden kontrol edilebilir alana kaydırmasını sağlamaktadır. Yasallaştırılan squat/işgal evi sayısının artması işgal eyleminin daha da zorlaşmasına neden

olmuştur (Martínez vd., 2015: 270).

Siyasi iktidarın diğer bir kontrol mekanizması da sokaklardaki polislerdir. Polislerin tavrı ya toleranslı ya da sert olmaktadır, başka bir ifadeyle ya sadece squatları/işgal evlerini ve aktivistleri gözetlemekte ya da şiddet kullanarak evlerin boşaltılmasını sağlamaktadır (Aguilera, 2010: 18). 2000’li yıllara gelindiğinde squatlara/işgal evlerine yönelik baskıcı politikalar geri dönmüş ve tahliye süreçleri, direnişler, çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Squatlar/işgal evleri bu süreçte suç olarak kabul edilmektedir. Bu baskı ortamının sonucu olarak 2013’e gelindiğinde squatların/işgal evlerinin sayısının Avrupa’da azaldığı görülmektedir. Bu dönemde, dayanışma, ortak kullanım, misafirperverlik, ortak yaşam, katılım, öz yönetim, yaratıcılık ve kendiliğindenlik ilkeleri ön plana çıkmaktadır. Tahliyelerin artması ile birlikte, karavanlar ortak yaşam alanı olarak tercih edilmiş ve aktivistler mekâna daha az bağımlı göçebe ortak yaşam alanlarına yönelmişlerdir (Pattaroni, 2015: 89-102). Türkiye’deki squatların/işgal evlerinin oluşumu bu döneme denk gelmektedir.

2. Karşı Kültürel ve Ulus Ötesi Bir Hareket: Don Kişot Sosyal Merkezi ve Squatters İstanbul

2010’lu yıllara gelindiğinde Avrupa’da mevcut squatlara/işgal evlerine, “Occupy! (İşgal Et!)” hareketi ile squatters/işgal evi hareketi arasındaki stratejik birliktelikten doğan yeni tür squatlar/işgal evleri eklenmiştir. Don Kişot Sosyal Merkezi de bu süreçte ortaya çıkmıştır ve Avrupa’daki hareketle tarihsel süreklilik içerisinde olduğunu varsayacak olursak, bu yeni tür squatlara/işgal evlerine bir örnek oluşturmaktadır. İlerleyen zamanlarda Taksim Dayanışmasıyla [bir nevi “Occupy! (İşgal Et!)” hareketi ile] olan ilişkisini kopardığını belirten Don Kişot Sosyal Merkezi Avrupa’daki karşı kültürel squatlar/işgal evleri ile benzerlik göstermeye başlamıştır.

Bu bölümde, “Occupy! (İşgal Et!)” hareketi ile squatters/işgal evi hareketi arasındaki ilişki ve bu ilişkinin sonucunda (sebeplere sonuç ilişkisinden ziyade, uygun ortam sağlama söz konusudur) ortaya çıkan Don Kişot Sosyal Merkezi’nin karşı kültürel ve ulus ötesi squatters/işgal evi hareketiyle kurduğu küresel ağlardan bahsedilecektir.

2.1. Occupy! ve Squatters Hareketlerinin Yakınlaşması

Meydanların işgali hareketi, tüm dünyada squatters hareketinin yeni bir türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Don Kişot Sosyal Merkezi de bu süreçte ortaya çıkan squatlar/işgal evlerindedir. Tahrir Meydanı’nın 2011’de işgal edilmesine paralel olarak, meydanların işgali hareketi Batı’da da görünür olmaya başlamış ve diğer ülke şehirlerine hızlıca yayılmıştır. Mayıs 2011’de İspanya’da Puerto del Sol (Madrid) işgal edilmiş, kamplar kurulmuştur. İtalya, Fransa, Portekiz, İzlanda, Yunanistan’da Syntagma Meydanı, İngiltere Londra’da Saint Paul Kilisesi çevresi, Amerika Birleşik Devletleri New York’ta Zucotti Park işgalleri gerçekleştirilmiştir. Tüm bu işgal hareketleri birbirlerinden etkilenmiş ve cesaret almışlardır. “Occupy! (İşgal Et!)” hareketinin aktivistlerinden bir grup, meydanlardaki kamplar dağıtılınca, sosyal merkezler oluşturmuş, bazıları mevcut sosyal

merkezlere katılmış, bir kısmı da işgal hareketi sonrası oluşturulan halk meclislerine katılmaya devam etmişlerdir. Kendi squatlarını/işgal evlerini kuran “Occupy! (İşgal Et!)” aktivistlerinin bir kısmı sosyal merkez yani kültürel, siyasal ve sosyal faaliyetler için kullanılan ortak bir mekân, diğer bir kısmı da evsizlere konut olarak squatlar/işgal evleri oluşturmuşlardır (Martínez ve Bernardos, t.y.: 3-17).

“Occupy! (İşgal Et!)” hareketi ile squatters/işgal evi hareketlerinin birbirinden ayrı hareketler olarak değerlendirilmesi gerekse de iki hareket arasında bir yakınlık olduğu da kabul edilmelidir (Martínez ve Bernardos, t.y.: 2). İki hareket de neo-liberal politikaların sosyal ve siyasal etkilerini eleştirmektedir. Squatters/işgal evi hareketi daha eski bir harekettir. “Reddet! İsyan Et! İşgal Et! Yeniden İnşa Et!” ve “Başka bir dünya mümkün!” ilkelerini benimseyen Don Kışot Sosyal Merkezi de Gezi Parkı’nın işgal edilmesinden cesaretle Yeldeğirmeni mahallesinde farklı siyasal görüşlere sahip aktivistler tarafından kurulmuştur. Küresel “Occupy! (İşgal Et!)” Hareketinin bir uzantısı olarak 2013 yılında ortaya çıkan Gezi Parkı’ndaki işgal kampının dağıtılmasından sonra, aktivistler mahalle dayanışmaları etrafında forumlarını yapmaya devam etmişlerdir. Yeldeğirmeni Mahalle Dayanışması da bunlardan biridir. Don Kışot Sosyal Merkezi söz konusu Yeldeğirmeni Mahalle Dayanışması üyeleri tarafından kurulmuştur. 20 yıldır atıl durumda olan bina Gezi Parkı protestolarının vermiş olduğu güçle aktivistler tarafından işgal edilmiştir. Evin tadilatı için gerekli olan malzemeler, Baba Zula’nın düzenlediği dayanışma konserinden elde edilen gelirle alınmıştır. Amsterdam School of Art öğrencilerinin düzenlediği ilk *workshopu* polislin basması üzerine, Don Kışot Sosyal Merkezi görünürlük kazanmaya başlamıştır.

Dolayısıyla Türkiye’de iki hareket arasında yakınlaşma ve organik bir ilişkinin varlığı söz konusudur. İki hareket arasındaki yakınlaşma birinin diğerine evrilmesi anlamına gelmemekte, bazı durumlarda birlikte hareket edebildiklerini ifade etmektedir. Türkiye’de squat/işgal evi hareketi fikri, küresel iletişim ağları aracılığıyla Gezi Parkı protestolarından önce zaten oluşmuştu. Ancak söz konusu protestolar, squat/işgal evi oluşturma fikrinin pratik edilmesi için uygun ortamı sağlamıştır. Öyleyse iki hareket arasında stratejik bir birliktelik söz konusudur. Don Kışot Sosyal Merkezi aktivistleri, ileriki bir dönemde Gezi Parkı’nın devamı niteliğinde olan Taksim Dayanışması ile olan bağıyı koparmışlardır. 31 Temmuz 2014’te bir grup aktivist kapısındaki kilidi, bir daha kapanmamak üzere kırarak Don Kışot Sosyal Merkezi’ni yeniden işgal etmişlerdir:

“Dünyada 1970’lerde başlayan squat kültürünü Türkiye’de deneyimlemek için Kadıköy Rasimpaşa mahallesinde (Yeldeğirmeninde) yaklaşık 20 yıldır bir çöp yığını olarak bırakılan bir binaya girilerek Don Kışot Sosyal Merkezi olarak işgal edildi. Gezi parkında hiç kimseyi temsil etmeyen ve Taksim dayanışması adı altında temsiliyet dayatan anlayış yaklaşık bir yıldır Don Kışot Sosyal Merkezine Yeldeğirmeni dayanışması adı altında, sözde mahalle duyarlılığı kisvesi altında kapısına kilit takılmış ve bir nevi özelleştirilmiştir. Bu durumu protesto etmek için kilit kırılarak tekrar işgal edilmiştir.”¹

Don Kışot Sosyal Merkezi ismini konumlandığı mahalleden almaktadır. Kara Bulut (49, yazılım mühendisi, belgesel film yönetmeni), mülkiyet özelliğine göre seçtikleri bu evin sadece tesadüf

1 Don Kışot Sosyal Merkezi Facebook Sayfası <https://www.facebook.com/donkisososyalmerkezi/?fref=ts>

olarak Yeldeğirmeni mahallesinde bulunduğunu belirtmektedir. Ancak tamamen tesadüf olduğunu söylemek de mümkün değildir. Yeldeğirmeni mahallesi, Kadıköy'de, Kadıköy ile Haydarpaşa arasında yer almaktadır. Yeldeğirmeni mahallesi farklı zamanlarda farklı etnik ve dini grupların ikamet ettiği bir yerleşim alanıdır. Rum Kilisesi, Sinagogu, Camisi ve geçmişte gayrimüslim cemaatin çocuklarına eğitim veren tarihi okulları bulunmaktadır. 1955'ten sonra gayrimüslim nüfus semti terk etmeye başlamış ve onlardan boşalan binalara Karadeniz'den, 1990'larda da Doğu'dan İstanbul'a göç edenler yerleşmişlerdir (Talat, 40, heykeltıraş).

Haydarpaşa Garı ile birlikte, Yeldeğirmeni mahallesinin kentsel dönüşüm planları içerisinde yer alması ve Marmaray'ın ilk durağının mahalleden geçmesi, yani mahallenin transit geçiş yolu olarak kullanılıyor oluşu, orada bulunan binaların değişim değerinin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, Kadıköy Belediyesi, mahalle canlandırma projesi kapsamında Yeldeğirmeni mahallesinin ekonomik, fiziki, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde dönüşüme tabi tutmayı planlamaktadır. Diğer taraftan, mevcut hükümetin kentsel malları ticarileştirmesini eleştiren Don Kışot Sosyal Merkezi aktivistleri İstanbul'daki kentsel dönüşüm projeleri, TOKİ tarafından yapılan konutlar, geliştirilen çılgın projeler, 3. köprü inşası, artan alışveriş merkezlerine karşı tepkilerini ortaya koymaktadırlar.

Don Kışot Sosyal Merkezi, farklı görüşlerden ve toplumsal hareket destekçileri arasından yeni orta sınıf ve sanatla uğraşan bir kitleden oluşmaktadır. Kolektif mülkiyetten, mülkiyetsizliğe geçmeyi idealleştiren Don Kışot Sosyal Merkezi aktivistleri, alternatif bir yaşam biçimi olarak anarşizmi görmektedirler. Kara Bulut (49, yazılım mühendisi, belgesel film yönetmeni) anarşizm ile Türkiye'deki squatters/işgal evi hareketi arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade etmektedir:

"İslam nasıl camilerle, komünizm de partilerle örgütleniyorsa, anarşist hareket de işgal edilmiş mekânlar üzerinden örgütlenmektedir." (Kara Bulut, 49, yazılım mühendisi, belgesel film yönetmeni)

Don Kışot Sosyal Merkezi aktivistleri benzer ya da birbirine yakın ideolojilere sahip olduklarını (genel itibarıyla anarşist) ama herhangi bir siyasal parti hegemonyasını reddettiklerini, birbirlerinin hangi partiye oy verdikleriyle ilgilenmediklerini belirtmektedirler. Hatta Don Kışot Sosyal Merkezi'nde hâkimiyet kurmaya ve evi parti seçim bürosuna dönüştürmeye çalışan siyasal partileri evden uzaklaştırmışlardır. Bu anlamda apolitik olduklarını, ortak bir yaşam paylaştıkları evin de apolitik olduğunu ifade etmektedirler (Soyut Ben, 29, sanatçı). Söz konusu sosyal merkezde, doğrudan demokrasinin gerçekleştirilebildiği mahalle meclisleri, komisyonları, forumları kurulmakta; toplumsal sorunlara çözüm bulma ya da farkındalık yaratma amacıyla atölye çalışmaları düzenlenmekte; ve iktidarın söylemine "karşı" bir söylem geliştirilmektedir. Tüm bu araçların kullanımı farklı bir siyaset deneyimi sunmaktadır. Bununla birlikte, Don Kışot Sosyal Merkezi'nde felsefe atölyeleri, yoga dersleri, hareket atölyesi, fantastik edebiyat atölyesi, alternatif eczacılık atölyesi, fanzin sergileri (hey bel!), paneller, söyleşiler, belgesel film gösterimleri ve festivaller gibi kültürel etkinlikler de düzenlenmektedir.

Kurulduğu binanın mülkiyet sorununun ortadan kalkması ve bina sahibinin yeni bir bina inşa

etme kararı almasıyla birlikte, Don Kişot Sosyal Merkezi 3 Kasım 2015 tarihinde zabıtalardan tarafından tahliye edilmiştir. Şuan Türkiye'deki squatters/işgal evi hareketi kapsamında yeni işgal edilecek binalar aranmaktadır. Bu konudaki fikirler sosyal medya üzerinden paylaşılmaktadır. Söz konusu öneriler içerisinde karavanlardan oluşan ortak yaşam alanları da bulunmaktadır. Taksim ve Kadıköy gibi merkezi yerlerde ev, bahçe, fabrika gibi işgaller gerçekleştirmeyi planlamaktadırlar.

Don Kişot Sosyal Merkezi'nin ilk squat/işgal evi olması onun Türkiye'deki tek squat/işgal evi olduğu anlamına gelmemektedir, ancak onun var olduğu süreç içerisinde kurulan hiçbir squat/işgal evi şu an aktif değildir. Söz konusu squatlar/işgal evleri, Don Kişot Sosyal Merkezi kadar uzun süreli varlıklarını sürdürememişlerdir. Caferağa Mahalle Dayanışması tarafından 2014 Ocak ayında kurulan ve Aralık 2014'te tahliye edilen Caferağa İşgal evi, Kadıköy Caferağa mahallesinde kurulmuştur. Mülkiyeti devlete ait olan ve uzun yıllar atıl bırakılmış tarihi bir bina işgal edilmiştir. Halkların Demokratik Partisi (HDP) ile ilişki halindedir. Ankara'da Atopya, Kadıköy Söğütlüçeşme'de Bay Samsa squatları/işgal evleri, Beşiktaş'ta Berkin Elvan Öğrenci Evi (HDP destekli) kurulmuş, yine Beşiktaş'ta eski Rum Okulu binası, binanın gerçek sahiplerine teslim edilmesi amacıyla Özgür Ortak Alan İnisiyatifi tarafından işgal edilmiştir ve İnisiyatif üyeleri kısa süre sonra binayı kendi istekleriyle boşaltmışlardır. Özgür Ortak Alan İnisiyatifi'nin binayı terk etmesindeki neden Rum Okulu'nun mülkiyetinin Rum Vakfı'na geri verilmesidir. İşgalcilere göre, binaların da ruhları, yaşanmışlıkları, hatıraları vardır ve bunlar insanlarla olan ilişkileri kesilerek boş bırakılmamalıdır. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde de İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü karşısında boş duran tek katlı bina Öğrenci Dayanışması tarafından "YÖK'ü Üniversiteden Temizliyoruz" sloganıyla 6 Kasım 2013'te işgal edilmiştir ve Öğrenci Barınağı'na dönüştürülmüştür. KTÜ Öğrenci Evi üniversitede yapılan ilk, Türkiye'nin de ikinci squati/işgal evidir. Don Kişot Sosyal Merkezi'nden etkilenilerek işgal edilen KTÜ Öğrenci Evi şu an aktif değildir.

Don Kişot Sosyal Merkezi'nin tahliyesinden sonra Squatters İstanbul (SQI) adında bir kolektif oluşturulmuştur. Kolektif, squatters hareketini Türkiye'de yaygınlaştırmayı, harekete özgü evrensel tanım ve kavramların öğrenilmesini hedeflemektedir. Squatters İstanbul ve Acıbadem Mahalle Dayanışması 6 Şubat 2016'da Kadıköy Acıbadem'de Lojman İşgalevi'ni kurmuşlardır. Söz konusu squat/işgal evi Mart ayında polis baskınına uğramıştır.

2.2. Yerel ile Küresel Arasında Bir Karşı Kültür: Squatters İstanbul

Her bir squat/işgal evi ortaya çıkış nedeni, siyasal eğilimi ve örgütsel yapısı bakımından farklılıklar içermektedir. Bu nedenle genel bir tanım yapmak mümkün değildir. Squatters/işgal evi hareketinin neden ortaya çıktığına ilişkin çeşitli argümanlar öne sürülmektedir. Bu tartışmaya göre, squatters/işgal evi hareketinin amacı, ekonomik kaynakların eşit ve etkin bir şekilde yeniden dağıtılması, konut sorununun çözülmesi, mevcut işlevselci şehir planlamasının aksine daha küçük yaşam alanlarının oluşturulması, daha iyi bir toplumun inşa edilmesi, kendi kendine yetme durumunun sağlanmasıdır (Pruijt, 2013: 18). Burada squatlar/işgal evleri daha çok evsizler,

göçmenler ve bazı etnik grupların konut ihtiyaçlarına cevap vermekte, alternatif bir barınma imkânı sunmaktadır ve siyasal bir hareketin parçası ya da başka bir ifadeyle siyasal bir işgal hareketi değillerdir (Cattaneo ve Martínez, 2015: 11). Yine de kapitalizme meydan okudukları oranda siyasal oldukları söylenebilmektedir. Bu anlamıyla squatlar/işgal evleri “kaynak alan” olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu tartışma daha çok amaç odaklı iken, squatters/işgal evi hareketini amaç odaklı görmeyen araştırmacılar da vardır. Onlara göre, squat/işgal evi bir hareket, karşı kültür ve siyasal anlamda sesini duyurmazdır (Aguilera, t.y.: 1-2).

Hans Pruijt (2013) Hollanda, Birleşik Krallık, Almanya ve İtalya’daki squatlar/işgal evleri ile ilgili yapmış olduğu ampirik çalışmasında squatları/işgal evlerini kullanım işlevlerine göre ayırmış ve beş temel squat/işgal evi türü ortaya koymuştur: Yoksunluk temelli squat/işgal evi (deprivation-based squatting), alternatif konut stratejisi olarak squat/işgal evi (squatting as an alternative housing strategy), girişimci squat/işgal evi (entrepreneurial squatting), korumacı squat/işgal evi (conservational squatting) ve siyasi squat/işgal evi (political squatting). Söz konusu squatlar/işgal evleri tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiştir.

Ona göre, yoksunluk temelli squat/işgal evi, squatların/işgal evlerinin en eski türünü oluşturmaktadır. Konut sorunu yaşayan yoksul işçi sınıfına yönelik oluşturulmuşlardır. Birleşik Krallık’ta, 1960’ların sonlarına doğru, evsiz aileler için konut sağlamak amacıyla aktivistler bir hareket başlatırlar ve boş binalar evsiz ailelere dağıtılmak üzere işgal edilir. Hatta bu dağıtımın düzenli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için “*A Family Squatting Advisory Service* (Aileler İçin İşgal Evi Danışma Hizmeti)” kurulmuştur. 1970’lerde söz konusu konutlardan göçmenler de faydalanmışlardır. Günümüzde de bu tür squatlar/işgal evleri bulunmaktadır. Orta sınıftan aktivistler squatları/işgal evlerini oluşturmakta ve yardıma ihtiyacı olan alt sınıftan ailelerin konaklamasına sunmaktadır. İki grup arasında sınıfsal bir ayrım söz konusudur (Pruijt, 2013: 22-23).

Alternatif konut stratejisi olarak squat/işgal evi ise, ilkinde göre daha yeni bir uygulamadır ve burada aktivistler ile squatı/işgal evini kullananlar arasında sınıfsal ayrım söz konusu değildir. Öğrenciler veya sürekli hareket halinde olanlar (örneğin sanatçılar) için oluşturulmuştur. Daha çok yüksek kiralar ödemek istemeyen bekâr, çocuksuz, genç ve iyi eğitilmiş kişiler kalmaktadır. Burada ortak yaşam önemlidir. Yaşam tarzlarına göre, farklı squatlar/işgal evleri vardır (Punkçılar, feministler vs. ayrı squatlarda kalmaktadırlar). Bu squat/işgal evi türünde, diğer squatlarla/işgal evleriyle dayanışma söz konusudur, mahalle kavramı önemlidir, düzenli ev toplantıları yapılır, alt oluşumları vardır, sosyal ağlar kurmuşlardır, gönüllülük esasına dayalı iş bölümü yapılmaktadır, kampanyalar düzenlerler, şehir, bölge ve ulusal düzeyde örgütlenip kolektif tavır sergilerler (toplantı ve protestolar), kiracılarla koalisyon yaparlar, diğer toplumsal hareketlerle (mesela çevreci, nükleer karşıtı, anti-militarist hareketler gibi) iş birliği yapabilirler, doğrudan eylem taktikleri geliştirirler ve özellikle kent protestolarında baş role sahiptirler (Pruijt, 2013: 25-30).

Girişimci squat/işgal evi, sosyal merkezler, serbest alanlar ve yetiştirme mekânları olarak ortaya çıkmaktadır. Daha çok kendi bütçesini oluşturabilen squatlar/işgal evleridir. Bütçe oluşturma ihtiyacı, eylemlerini ve faaliyetlerini finanse edebilmekten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda,

sanatçılar için atölyeler, restoranlar, basım evleri, tiyatrolar, sinema salonları, alternatif okullar, parti alanları, ödünç eşya hizmeti, çocuk bakım merkezleri, sanat galerileri, kitapçılar, dini merkezler, ucuzluk dükkanları, yiyecek dükkanları, saunalar, bisiklet tamiri veya araba/bot restorasyonu atölyeleri, çevreci veya üçüncü dünya odaklı projeler, sosyal sorumluluk projeleri veya göçmenler için dil kursu hizmeti gibi çalışmalar yapılmaktadır. Bu türden squatlar/işgal evleri genellikle sanatçılar tarafından kullanılmaktadır. Farklı eğitim düzeylerinden insanlarla karşılaşmak mümkündür. Belli bir sınıftan kişiler yoktur. Gayri resmi bir örgütlenme söz konusudur. Yasal değildir ve katılımcıları sürekli değişmektedir. Genellikle gençler kullanmaktadır ancak farklı yaş gruplarından insanlarla karşılaşmak da mümkündür. İşsizlik girdabındaki gençler eylemlerine anlam katmak için bu türden squatlarda/işgal evlerinde buluşmaktadırlar. Esnek bir kurumsallaşma vardır. Sosyal ağlarını kullanarak ziyaretçiler istedikleri zaman bu squatları/işgal evlerini ziyaret edebilirler, kendi konserlerini verip sanatlarını icra edebilirler. Sosyal merkezler olarak karşımıza çıkan bu tür squatlar/işgal evleri kapitalist küreselleşmeye karşı olan örgütlenmeleri desteklemektedir (Pruijt, 2013: 32-36; Mudu, 2013: 62). Sosyal merkezler siyasal, kültürel, otonomist ya da anarşist eğilimlidirler (Pruijt, 2013: 36).

Korumacı squat/işgal evi, kentsel alanların korunmasını talep etmektedir. Daha çok meydanlardaki dayanışmalar ya da mahalle dayanışmaları olarak ortaya çıkmaktadır. Kentsel dönüşüme karşı bir harekettir. Düşük gelirli ailelerin yaşadığı alanların mutenalaştırılmasını, kentsel dokuya zarar verdiği düşünülen Alışveriş Merkezleri, yol, köprü gibi inşaatları önlemeyi hedeflemektedirler. Aktivistler orta sınıftan öğrenciler ve meslek sahipleridirler. Bununla birlikte, işgal ettikleri binanın tarihi özelliklerini ön plana çıkarmayı hedeflemektedirler. Özetle, bu türden bir squat/işgal evi, binaları kurtarmak için oluşturulmaktadır (Pruijt, 2013: 37-38).

Siyasi squat/işgal evi, sistem karşıtı politikalar geliştirenler veya kendilerini devrimci/ otonomcu olarak kimliklendirenler tarafından oluşturulmaktadır. Bu squatlar/işgal evleri devlet ile çatışma halindedirler. Genel olarak tüm squatların/işgal evlerinin siyasal olduğu kabul görmektedir, ancak Pruijt siyasi squat/işgal evi tanımını ayrı kullanmayı tercih etmektedir. Çünkü siyasi squatlar/işgal evleri direkt olarak sistem karşıtı bir saik ile oluşturulmaktadır. Tamamen siyasal grupların işgali ile oluşmuşlardır (Pruijt, 2013: 43-45).

Squatları/işgal evlerini karşı kültürel bir hareket olarak gören Gianni Piazza (2013), İtalya'daki sosyal merkezleri (squatlar/işgal evleri) siyasal eğilimlerine göre sınıflandırmaktadır: Anarşist, Çokluk kavramını temel alan (Antonio Negri'nin teorisinden yola çıkarak), Marksist/Leninist ve ideolojik olmayan/heterojen sosyal merkezler. Anarşist sosyal merkezlerin sosyal ağlarla iletişimde olduğu kesimler liberteryan anarşistlerdir ve söz konusu merkezler siyasal ve karşı kültürel faaliyetlerde bulunmakta, antimilitarizm, baskı, çevre ve kültür meseleleriyle ilgilenmekte, binaları yasal olmayan bir şekilde işgal etmekte, kurumlara karşı kapalı ve düşmanca bir tavır sergilemektedirler. Çokluk kavramı etrafında oluşturulan sosyal merkezlerin sosyal ağı içerisinde eski itaatsizler bulunmaktadır ve bu sosyal merkezler siyasal ve sosyal faaliyetlerde bulunmakta, vatandaşlık, telif hakkı, prekarya, göçmenler, alt grupların refahı, militarizasyon, üniversite meseleleriyle ilgilenmekte, resmi kurumlara ilişki halindedir ve kurumlara karşı

stratejik yaklaşmakta, pazarlıklarda bulunmaktadır. Marksist/Leninist sosyal merkezler, antagonist (otonomist ve anti-emperyalist), Leninist, Devrimci komünist ve bağlantısızlar sosyal ağını kullanmaktadır. Siyasal, sosyal ve karşı kültürel faaliyetlerde bulunmakta, anti-faşizm, evrenselcilik, baskı, işçi, halk, sendikalaşma, konut, üniversite meseleleriyle ilgilenmekte, binaları yasal olmayan bir şekilde işgal etmekte veya yasal yollarla oluşturmakta ve kurumlara karşı kapalı, düşmanca bir tavır sergilemekte veya stratejik yaklaşmakta ve pazarlıklarda bulunmaktadır. İdeolojik olmayan/heterojen sosyal merkezlerin sosyal ağı bağlantısızlardan oluşmaktadır. Bu türden sosyal merkezler siyasal ve karşı kültürel faaliyetlerde bulunmakta, vatandaşlık, prekaryalaşma, yeni haklar, göç, anti-faşizm, kitle-iletişim araçları meseleleri ile ilgilenmektedirler, yasal yollarla oluşturmaktadırlar ve kurumlara karşı pragmatik ve stratejik tavır sergilemekte, pazarlıklarda bulunmaktadır (Piazza, 2013: 91-93).

Çalışma boyunca ele alınan Don Kışot Sosyal Merkezi ve onun devamlılığını sağlayan Squatters İstanbul, karşı kültürel bir hareket olarak belirlemektedir. Onlara göre, Türkiye'deki squatlar/işgal evleri konut ya da otel olarak kullanılmamakta, konut ihtiyacına dayalı squatlardan/işgal evlerinden bu anlamda ayrılmaktadır. Don Kışot Sosyal Merkezi ve kurulacak olan diğer squatlar/işgal evleri evsizler, mülteciler ve göçmenler için bir ev, turistler için de bir hostel değildir. Hatta squatlar sadece sosyalleşme ve eğlence için oluşturulmuş yerler de değildir. Don Kışot Sosyal Merkezi "kendin yap!" ilkesini benimseyen karşı kültürel bir harekettir. Mahalle dayanışması, gönüllülük, kolektif karar alma, kent protestoları ve kentsel alanların korunması gibi ilkelere vurgu yapan ve her yaş grubundan aktivistlerin katılımıyla oluşan anarşist bir örgütlenmedir ve küresel ağlar aracılığı ile diğer özerk gruplarla bağlantı halindedir.

Bu yaklaşıma göre, squat/işgal evi bir orta sınıf karşı kültürü ya da "kendin yap!" kültürü olarak ortaya çıkmaktadır ve daha çok sol liberteryan anarşist veya Marksist bir hareket olarak kabul edilmektedir (Mudu, 2013: 70, 73). Uluslararası bağlamda örgütlü özerk grupların bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Pruijt, 2013: 18). Squat/işgal evi aktivistleri, mülkün kullanım hakkının (malın kullanım değeri), özel mülkün korunmasından öncelikli olduğunu savunmakta ve özel mülkün ileriki bir dönemde daha fazla kazanç getireceği düşüncesiyle boş bırakılmasını (malın değişim değeri) meşru görmemektedirler (Cattaneo ve Martínez, 2015: 12).

Öte yandan, kentin, orada yaşayanların kararları sorulmadan veya tarihe/çevreye yönelik tahribat yaratacak olan bir dönüşüme tabi tutulmasına karşı çıkarılarken, aynı zamanda kendileri de buldukları semt ya da mahallenin dönüşümüne neden olmaktadır. Don Kışot Sosyal Merkezi aktivisti Talat (40, heykeltraş), Don Kışot Sosyal Merkezi'nin kurulmasıyla birlikte Yeldeğirmeni mahallesinin bir kimlik kazandığını söylemektedir. Yine, daha önceleri 40'ı geçmeyen atölye sayısının arttığından ve çoğu özerk kafelerin açılarak mahallenin dokusunun değiştiğinden bahsetmektedir. Örneğin, Yeldeğirmeni mahallesinde bulunan Komşu Cafe, alternatif bir ekonomi deneyimi sunmaktadır. Sebelerini işgal edilmiş bahçelerden edinen, patronunun olmadığı, çalışmak isteyen herkesin gelip çalışabildiği ve yaratıcılığını sergileyebildiği kolektif bir alan yaratmaktadır. Böylece mahalle sakinleri de radikal durumların varlığını kabul etmeye ve alışmaya başlamışlardır.

Bununla birlikte, sosyal merkez olarak adlandırılan squat/işgal evi, kültürel anlamda trend olan türlerin izleyici ve dinleyici kitleleriyle buluşmalarını sağlamaktadır. Squat/işgal evi sayesinde katılımcılar sanatsal faaliyetlerini serbestçe sergileyebildikleri alanlara sahip olabilmektedirler. Kültür ve kimlik squatterların/işgalcilerin eylemlerine anlam vermektedir, çünkü kimlik onlara aynı zamanda mücadele etme ve toplumu dönüştürme gücü sağlamaktadır. Castells (1999: 17-18)'in tanımladığı toplumsal ve bireysel inşa sürecine tabi olan “proje-kimlik (*l'identité-projet*)”, kendi toplumsal konumunu yeniden tanımlayan ve mevcut toplumsal yapıyı dönüştürmeyi amaçlayan toplumsal aktörlerin kültürel temelde oluşturdukları bir kimliktir. Michel Wieviorka (2001) da, kültürel dönüşümü sağlayacak olan aktörü “çılgır açıcı/yenilikçi birey (*l'individu innovant*)” olarak nitelendirmektedir. Melez bir kimliğe sahip olan bu birey, farklılığından ötürü eşitsizliğe maruz kalmaktadır ve üzerindeki tüm olumsuz damgaları olumlu anlamlarla donatarak, yani baskın söylemi tersine çevirerek, militan bir aktör haline gelmektedir (Wieviorka, 2001: 123-129). Squatterlar/işgalciler nezdinde bireye özgü yenilik ve yaratıcılık toplumu dönüştürücü bir güç olarak kolektif hareketin önemli parçalarından biri haline gelmiştir. Don Kişot Sosyal Merkezi aktivistleri de squatı/işgal evini yaratıcılıklarını kullanabildikleri ve tüketme ihtiyacı hissetmedikleri kamusal alan olarak nitelendirmektedirler.

Squatlar/işgal evleri, yerele ve kimliklerine özgü özelliklere göre farklılaşmakta ancak küresel anlamda da bazı ortak özellikler sergilemektedirler. Squatters/işgal evi hareketi yerelden başlayarak bölgesel, ulusal ve ulus ötesi anlamda yaygınlaşmış ve büyümüştür (Piazza, 2013: 90). Bu anlamda, squat/işgal evi sosyal medya aracılığıyla küresel ağlar kurabilen ve küresel bir söylem geliştirebilen, aynı zamanda yavaşlık, dayanışma, paylaşma gibi cemaate ve yerele özgü değerleri ve kavramları kullanan yerel ile küresel arasında bir harekettir. Küresel anlamda da squatters/işgal evi hareketinin çok güçlü olduğunu söylemek mümkün değildir. Uluslararası yaygınlığına, tarihine ve diğer toplumsal hareketlerle olan ilişkilerine bakıldığında marjinal bir hareket olarak kalmaktadır (Martínez vd., 2013: 12). Yine de 1979 yılında Amsterdam'da çıkarılan işgal gazetesi *Kraakkrant*'ın tanıttığı (Pruijt, 2015: 148) squat/işgal evi logosunun (bir çember içerisinden geçen ve o çemberi kıran bir şimşek çakması) 1980'lerde birçok squat/işgal evi tarafından kullanılmaya başlanması, onların küresel anlamda dayanışma halinde ve ulus ötesi ağlara sahip olduklarını göstermektedir. Türkiye'de ise ancak 2010'lu yıllarda bu sembol kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda squatters/işgal evi hareketinin ulus ötesi bir hareket olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Türkiye'deki Squatters İstanbul (SQI) hareketi söz konusu ağın bir parçasıdır ve her zaman dünyadaki diğer squatlar/işgal evleri ile dayanışma halinde olduğunu belirtmektedir. Dışarıdan da sürekli destek almaktadır. SQI'ya göre, dünyadaki bütün squatlar/işgal evleri ulus tanımayan tek bir ağdan oluşmaktadırlar. Ona göre, küresel anlamda dünyanın toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümü bu küresel ağ sayesinde gerçekleşecektir. Squatlar/işgal evleri de bu dönüşümü gerçekleştirecek olan squatterların/işgalcilerin küresel anlamda iletişime geçtikleri ve bir araya geldikleri “ağ düğümleri”dir. Bu anlamda Don Kişot Sosyal Merkezi ve SQI'nın da bir parçası olduğu squatters/işgal evi hareketi bir “ağ toplumu” örneğidir.

Yeni toplumsal hareketler lügatine girmiş olan ağ toplumu, Manuel Castells tarafından kavramsallaştırılmıştır. Castells (1999: 71), kentsel toplumsal hareketleri açıklamaya çalışırken, küreselleşen dünyada gelişen teknoloji aracılığıyla, toplumsal hareket edimcilerinin kendi

kültürel temellerinin sağlamış olduğu ağlarla kolayca ilişkiye geçebileceklerini ve hareketleri canlandırabileceklerini söylemektedir. Sınıfsal tabakalaşmanın yanında farklılıkların (cinsiyet, etnisite, milliyet gibi) da yön verdiği yeni toplumsal hareketler, bireylerin, toplumun atomlara ayrışmasına ve bireyselleşmeye karşı tepki vermesi üzerine kurdukları cemaatsel örgütlenmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Castells, 1999: 80). Günümüzün “işgal et”, “öfkeli” gibi hareketleri ile birlikte, Arap isyanlarını yorumlamaya çalışan Castells (2012: 17-18), internetteki sosyal ağların hükümetler ve şirketlerin kontrolünün dışında kalan özerk alanlar yarattığını ve bireylerin bu ağlar sayesinde üzüntü ve umutlarını paylaştıklarını, ortak projeler hayal ettiklerini belirtmektedir. Böylece, insanların zihinlerinde anlamlar yaratarak işlerlik kazanan iktidara karşı, Castells’in deyişiyle, karşı iktidarlar oluşturulmuştur. Ona göre, iletişim ortamının dönüşümü, anlam üretim biçimleriyle birlikte iktidar ilişkilerini de dönüştürmüştür (Castells, 2012: 21). Squatterlar/işgalciler de toplumun, ekonominin ve siyasetin küresel anlamda dönüşümünü sağlayacak özne-aktörlerdir. Kültürel ve kimliksel talepleri doğrultusunda kolektif edimci olarak hareket eden squatterlar/işgalciler (Touraine, 2012: 305), kendi toplumsal konumunu yeniden tanımlayan ve mevcut toplumsal yapıyı dönüştürmeyi amaçlayan toplumsal aktörlerdir (Castells, 1999: 17-18).

Squatters/işgal evi hareketinin küreselliğini destekleyen ve internet üzerinden kendisine özerk alanlar yaratmasını sağlayan iki oluşum bulunmaktadır. Biri, 1997’den itibaren squatterlara/işgalcilere ve squat/işgal evi ile ilgili projelere web siteleri, e-posta ve posta listeleri gibi hosting hizmeti sağlayan Squat!net oluşumudur. Squat!net gönüllü olarak özerk bir alt yapı sunmaktadır ve kâr amacı gütmemektedir. Türkiye’de Ankara’daki Atopya İşgal evi, şu an aktif olamayan squat.net uzantılı web sitesini kullanmıştır. Diğeri ise, akademik bir oluşumdur: *Squatting Europe Kollektive* (SqEK). SqEK ulus ötesi bir gruptur ve squatters/işgal evi hareketi üzerine araştırmalar yapan akademisyenler arasında sosyal ağ oluşturulmasını amaçlamaktadır. Squatters/işgal evi hakkında bilgi ve kavram üretmeyi amaçlayan grup, karşılaştırmalı ve disiplinler arası yöntem kullanmakta, farklı dillerde kolektif eserler vermektedir. Grup sadece akademisyenlerden oluşmamakta aynı zamanda aktivistler de gruba katılabilmektedirler.

Sonuç

Squatters/işgal evi hareketi neo-liberal ekonomi politikalarını eleştiren yeni bir toplumsal hareket olması ile birlikte, Türkiye’de ancak söz konusu neo-liberal politikaların yarattığı çokkültürlü toplumdan yararlanarak ortaya çıkmıştır. Çokkültürlülük kapsamında, kimliklerin tanınır ve kamusal alanda görünür olması, bu türden toplumsal hareketlerin sisteme yönelik eleştirilerinin de görünür olmasını sağlamıştır. Eleştirel söylemin radikal bir hâl alması, yaşam tarzlarına yönelik hükümetlerin otoriter söylemler geliştirmesi ile toplumsal hayatın demokratikleşmesi diyalektiğinden kaynaklanmaktadır. Aktör olmak yani eylemlerinin sorumluluğunun bilincinde olarak kamusal alanda bireysel tercihlerini iktidarın şiddetine ya da kısıtlamalarına rağmen dile getirmek, toplumsal hareketler içerisinde bulunan bireyleri özgürleştirmektedir. Öyleyse, özel

mülkün yasal olmayan yollarla işgal edilmesi, bireyin özgürlük arayışından kaynaklanmaktadır.

Bireyin özgürlük arayışı onun kimliği ile ilişkilidir. Özgürlük, yaşam tarzı ve kimliklerin serbestçe ifade edilebilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda, squatlar/işgal evleri farklılıkların dışlanmadığı “çokluk”lu bir yapıya sahiptir: Kadın hakları, LGBTQ, çevreci, nükleer karşıtı gibi hareketleri tek bir çatı altında buluşturabilen ve bu hareketlere küresel ağlarla bağlanabilen bir harekettir. Ayrıca hem küresel hem de yerel söylemlerin kesişmesini sağlamakta, hem küresel hem de yerel bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Squatlar/işgal evleri mahalle kültürü ve dayanışmasının kendilerine has özelliklerini yüceltirken aynı zamanda küresel ağlarla birbirleriyle iletişim kurmakta ve dayanışma göstermektedirler. İnternet squatların/işgal evlerinin hem birbirleriyle iletişim kurmalarını hem de ortak tavır ortaya koyabilmelerini sağlayan bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sayede ortak bir squat/işgal evi dili geliştirebilmektedirler. Öte yandan, internet hükümetlerin kontrolü dışında kalan özerk alanlar yaratmaktadır. Bu alanlar sayesinde squatterlar/işgalciler sosyal medya üzerinden bilgi akışı gerçekleştirebilmekte, dünyadaki diğer squatlarda/işgal evlerinde yaşanan gelişmeleri en kısa zamanda takip edebilmektedirler.

Son olarak, toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümü amaçlayan squatters/işgal evi hareketi diğer toplumsal hareketler gibi tüketim kültüründen muhalefet etme kültürüne bir geçiştir. Bu anlamıyla karşı kültürel bir özelliğe sahiptir. Özel mülkiyete, kentsel mekânların metalaştırılmasına, toplumsal dışlamalara, işsizliğe, sosyal konut stokunun azalmasına ve benzeri toplumsal sorunlara karşı eleştirel bir dil geliştirmektedir. Asıl meselesi özel mülkiyettedir ve kendisini bir mülksüzleştirme hareketi olarak tanımlamaktadır. Bu eleştirisini de tüm farklılık gruplarının kendisini rahatça ifade edebileceği alternatif mekânlar yaratarak yapmaktadır. Devlet ve piyasa mekanizması dışında kalan söz konusu alternatif mekânlar uzun zamandır boş bırakılan ve mülkiyet sorunu olan binaların yasal olmayan yollarla işgal edilmesiyle oluşturulmaktadır. Bu binalarda yapılan sosyal ve kültürel etkinlikler binayı kullanan yeni orta sınıfın boş zaman etkinliklerini piyasa dışında gerçekleştirebilmesini sağlamaktadır. Bu sayede, iktidarı yeniden üretmek için yaratılmış boş zaman etkinlikleri, iktidarın toplumu kontrol etme, yönlendirme, ehlileştirme mekanizmaları olmaktan çıkmıştır.

Kaynakça

- Aguilera, T. (2010) "Reguler et policer les squats à Paris: Politiques publiques et construction de l'ordre", *Working papers du Programme Ville & Territoires*, 8: 1-27.
- Aguilera, T. (t.y.) "Les squats, entre contestation et résistance", Erişim: <http://www.metropolitiques.eu/Les-squats-entre-contestation-et.html> (Son Erişim, 06.03.2016).
- Castells, M. (1999) *Le pouvoir de l'identité: L'ère de l'information*, Paris: Fayard.
- Castells, M. (2012) İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, Çev. E. Kılıç, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Cattaneo, C., M. A. Martínez (2015) "Giriş: Kapitalizme Alternatif Olarak İşgal", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Avrupa'da İşgal Hareketleri*, Çev. C. Akyos ve D. Toprak, İstanbul: Tekin Yayınevi, 9-30.
- Çayır, K. (1999) "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", içinde K. Çayır (der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 13-33.
- Çetinkaya, Y. D. (2008) "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", içinde Y. D. Çetinkaya (der.), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim, 15-61.
- Çoban, F. (2015), *Sokak Siyaseti: Siyasalın Gündelik Kuruluşu Bağlamında Bir İnceleme*, İstanbul: Metis.
- Della Porta, D. (2009) "Consensus in Movements, Democracy in Social Movements", içinde D. Della Porta (der.), New York: Palgrave MacMillan, 73-99.
- Hardt, M., A. Negri (2011) Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi, Çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı, 2. Basım.
- Laclau, E., C. Mouffe (2012) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim.
- Martínez, M. A., C. Cattaneo (2015) "Sosyal İhtiyaçlar, Konut Sorunu ve Kapitalizmin Krizi'ne Cevap Olarak İşgal", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Avrupa'da İşgal Hareketleri*, Çev. C. Akyos ve D. Toprak, İstanbul: Tekin Yayınevi, 39-76.
- Martínez, M. A., Azozomox, J. Gil (2015) "Kaçınılmaz İnkilemler: Kanunlar ve İşgaller", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Avrupa'da İşgal Hareketleri*, Çev. C. Akyos ve D. Toprak, İstanbul: Tekin Yayınevi, 268-298.
- Martínez, M. A., Á. G. Bernardos (t.y.) "The Occupation of Squares and the Squatting of Buildings: Lessons From the Convergence of Two Social Movements", Erişim: http://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/articulo_Bilbao_v4_book_doc.pdf (Son Erişim, 06.03.2016).
- Martínez, M. A., G. Piazza, H. Pruijt (2013) "Introduction, Squatting in Europe: Radical Spaces", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Urban Struggles*, Brooklyn, NY: Autonomedia, 11-16.
- Melucci, A. (1999) "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", içinde K. Çayır (der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 81-107.
- Mudu, P. (2013) "Resisting and Challenging Neoliberalism: The Development of Italian Social Centers, Squatting in Europe: Radical Spaces", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Urban Struggles*, Brooklyn, NY: Autonomedia, 61-88.
- Offe, C. (1985) "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", *Social Research*, 52 (4): 817-868.
- Offe, C. (1999) "Yeni Toplumsal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması", içinde K. Çayır (der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 53-79.
- Pattaroni, L. (2015) "Olanaklı Olanın Nadasa Bırakılmış Toprakları: Cenevre'nin İşgal Evlerinde Kapitalizmin Hayata Geçirilmiş Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Avrupa'da İşgal Hareketleri*, Çev. C. Akyos ve D. Toprak, İstanbul: Tekin Yayınevi, 79-110.

- Pichardo, N. A. (1997) "New Social Movements: A Critical Review", *Annual Review of Sociology*, 23: 411-430.
- Piazza, G. (2013) "How do Activists Make Decisions Within Social Centers? A Comparative Study in An Italian City, Squatting in Europe: Radical Spaces", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Urban Struggles*, Brooklyn, NY: Autonomedia, 89-111.
- Pruijt, H. (2013) "Squatting in Europe, Squatting in Europe: Radical Spaces", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Urban Struggles*, Brooklyn, NY: Autonomedia, 17-60.
- Pruijt, H. (2015) "Sihirli Anahtarın Gücü: Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde İşgalin Ölçeklenebilirliği", içinde Squatting Europe Kollektive (der.), *Avrupa'da İşgal Hareketleri*, Çev. C. Akyos ve D. Toprak, İstanbul: Tekin Yayınevi, 141-172.
- Tilly, C. (2008) *Toplumsal Hareketler (1768-2004)*, Çev. Orhan Düz, İstanbul: Babil Yayınları.
- Touraine, A. (2012) *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: YKY.
- Wiewiorka, M. (2001) *La différence*, Paris: Balland.

Bolu'da Suriyeli ve Iraklı Sığınmacılar Vatandaşlık ve Kaynak Dağılımı Temelinde Öteki Algısı

Ülkü GÜNEY*
Nahide KONAK**

Öz

Bu makalenin temel amacı Bolu'da yaşayan yerleşik halkın, Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların kaynaklara erişimi konusunda ne düşündüklerini vatandaşlık ve ötekileştirme kavramları temelinde analiz etmektir. Bu çerçevede görüşmecilerin, sığınmacıların kaynaklara erişimi ile ilgili görüşlerinin şekillenmesinde, ulus-devlet-vatandaşlık anlayışı ve ulus-ötesi üyelik anlayışının nasıl bir rol oynadığı irdelenmiştir. Veriler 2014-2015 akademik yılının Sonbahar döneminde yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilen 44 derinlemesine mülakattan sağlanmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan temel bulgular üç farklı konu (finansal destek, sağlık hizmeti ve çocukların eğitimi) bağlamında başlıca iki yönde eğilim göstermektedir: Bunlardan birincisi, sığınmacıların sosyal finansal destekten yararlanmaları konusunda görüşmeciler negatif bir eğilim sergilemekte ve sığınmacıları ötekileştirici bir söylem kullanmaktadırlar. Vatandaş olan ve vatandaş olmayan ayrımı temel alınarak ötekileştirilen sığınmacılar, devletten maddi yardım alma konusunda dışlanmış, fakat dezavantajlı konumda olan Türk vatandaşlarının da bu haktan eşit bir şekilde yararlanabilmesi koşuluyla sığınmacılara devletin maddi destek sağlamasına olumlu bakmışlardır. Üçüncü konu olarak, sığınmacıların sağlık hizmetlerinden yararlanmaları konusundaki görüşlerde ise her ne kadar sınırlayıcı ifadeler bulunsada genel eğilimin olumlu olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü konu olarak sığınmacı çocukların eğitim hakkından yararlanması noktasında güçlü bir olumlama eğilimi görülmüştür. Dolayısıyla, sosyal hak olarak sağlık ve eğitim olanaklarından yararlanmaları konusunda sığınmacılara karşı daha kapsayıcı (içeren) bir tutum sergilenmiştir. Bu olumlu bakış ulus-ötesi vatandaşlık anlayışının birçok nüvesini yansıtmaktadır. Sağlık ve eğitim konusunda ulus-ötesi vatandaşlık anlayışı benimsenmesine rağmen, görüşmecilerin devletin maddi yardım yapmaya yönelik fikirlerinin şekillenmesinde ulus-devlet-vatandaşlık unsurunun etkin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sığınmacı, Vatandaşlık, Öteki, Sosyal Kaynaklar, Dışlama, İçerme.

---

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi

** Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Syrian and Iraqi Refugees in Bolu: Perception of Others on the Basis of Citizenship and Resource Allocation

Abstract

The main purpose of this article is to analyze the attitudes of the local residents of Bolu toward Iraqi and Syrian refugees' access to resources. In doing this, we will draw on the concepts of the 'Other' as well as on inclusion and exclusion based on citizenship. Within this framework, we scrutinize how approaches of the nation-state citizenship and the post-national membership shape the attitudes of interviewees concerning refugees' access to the resources. The empirical data was obtained from 44 face-to-face in-depth interviews in the autumn of 2014-2015 academic year. Within the context of three different subjects (financial support, health service and children's education), our main findings display two central tendencies: first, the respondents presented a negative approach toward financial support allegedly offered to the refugees by the state. This contributes to the Othering discourse of the refugees. By dichotomizing between citizens and non-citizens, refugees are defined as the 'Other'. This is used as a justification for the exclusion of the refugees from accessing resources. Yet the interviewees presented a positive standpoint about the state's financial support for refugees on the condition that the disadvantageous Turkish citizens have an equal access to social benefits. Regarding the second topic, we discovered that the common tendency concerning refugees' access to health services was positive even though several restrictive statements were observed. Regarding the third subject, we observed a strong approval of refugees' children's access to formal education. Thus, the interviewees expressed inclusionary attitudes about refugees' access to health services and education as social rights. This inclusionary approach reflects many nuances of post-national citizenship. Even though interviewees adopted post-national citizenship outlook about health and education, we revealed the importance of nation-state citizenship point of view in shaping their opinions regarding access to the material resources provided by the state.

Keywords: Refugees, Citizenship, Other, Social Resources, Exclusion, Inclusion

Giriş

Bir yandan 1990'larda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve ortaklarının Irak'ta başlattığı askeri müdahale sürecinde oluşan yoğun iç çatışma ortamı, diğer yandan "Arap Baharı" olarak bilinen Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da mevcut bazı yönetimlerde değişikliklere ve/ya iç savaş çıkmasına neden olan muhalif halk hareketleri ile başlayan süreç bu ülkelerden çevre ülkelere yoğun göç hareketlerini tetiklemiştir.

Avrupa Komisyonu'nun (Mart 2016) verilerine göre Suriye, Irak ve başka uyruklu da dâhil olmak üzere Türkiye'ye gelen sığınmacıların¹ sayısı şu ana kadar 3,1 milyona ulaşmıştır. İlk

1 Türkiye'de sığınmacı kavramının yasal zeminde karşılığı yoktur. Farklı ülkelerden gelen insanların farklı yasal statüleri olabilmektedir. Ne var ki yerel halk Türkiye'ye sığınan tüm insanları yasal statülerinden bağımsız olarak "sığınmacı" olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle bu makalede Suriye'den ve Irak'tan gelenler için yaygın olarak kullanılan "sığınmacı" kavramını kullanmayı uygun bulduk.

etapta bu sığınmacıların kısa bir süre burada kalacağı varsayılmış ve sadece çadır kamplarının oluşturulması gibi bazı geçici önlemler alınmıştır. Aradan geçen süre içinde ne Irak'taki iç çatışmalar ne de Suriye'deki savaş sonra ermiştir. Bu durum Türkiye'ye sığınan ve savaş bittiğinde ülkelerine geri dönmeyi planlayan Iraklı ve Suriyelilerin dönüşünü imkânsız hale getirmiştir. Bu insanların büyük bir kısmı ya "misafir" olarak ya da üçüncü bir ülkeye yerleştirilene dek "geçici koruma" veya "şartlı mülteci" konumunda Türkiye'de yaşamlarını sürdürmektedirler (Yılmaz, 2013: 8; Parlak ve Şahin, 2015: 70).

Türkiye'ye sığınmacıların kitleler halinde gelmesi, Türkiye'nin mülteci konusuna yönelik uluslararası antlaşmalarını gözden geçirip yeni düzenlemelere ve uygulamalara gitmesini gündeme getirmiştir. Bu durum, hem kamusal alanda hem de akademik tartışmalarda ulus-devlet vatandaşlık ve haklar ilişkisini yeniden düşünmeye ve tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nde küreselleşme ve göçlere paralel olarak ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak hem uygulama hem de akademiye seyreden ulus-ötesi üyelik ve haklar konusundaki uygulama ve tartışmaların gün geçtikçe Türkiye'nin de gündemine taşınacağı fikrindeyiz. Bu makalenin bu konuda katkıda bulunabileceğini düşünüyoruz.

Suriyeli ve Iraklı sığınmacıların vatandaş ya da mülteci statüsünde olmamaları, sağlık, eğitim, çalışma gibi temel kaynaklara erişim konusunda güçlük çekmelerine ve yaşadıkları kentin olanaklarından da yeteri kadar yararlanamamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla sığınmacıların ve çocuklarının eğitim, sağlık, barınma, iş, meslek gibi sosyal hakları giderek artan bir ilgiyle gerek kamusal alanda gerekse akademik alanda tartışma konusu olmaktadır.

Birçok rapor hukuksal, sağlık, eğitim, istihdam, işsizlik, barınma ve bunun gibi alanlarda yaşanan sorunları tespit edip çözüme yönelik önerilerde bulunmuşlardır (Yılmaz, 2013; Kaya ve Yılmaz, 2014; Kirişçi, 2014; ORSAM, 2014; Önen vd. 2014; TTBY, 2014; Acar vd., 2015). Devletin ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal haklara ilişkin sorunların çözümüne yönelik çeşitli girişimleri olmuştur ve bunlara yönelik akademik yazın görece olarak zengindir. Sığınmacıların sosyal haklara erişimine yönelik halkın ne düşündüğünü analiz eden çalışmalar görece daha azdır. Yerli halkın sığınmacıların kaynaklara erişimi konusundaki yaklaşımını tespit etmek sosyal politikalar geliştirmeye katkısı açısından önemli olabilir.

Bu makalenin temel amacı Bolu'da yaşayan yerleşik halkın sığınmacıların sosyal kaynaklara (devlet yardımı alması, sağlık hizmeti ve eğitim gibi) erişebilmesi konusunda ne düşündüklerini analiz etmektir. Analiz ve yorumlama yapılırken görüşmecilerin, sığınmacıların kaynaklara erişimi ile ilgili görüşlerinin şekillenmesinde, ulus-devlet-vatandaşlık anlayışı ve ulus-ötesi üyelik anlayışının nasıl bir rol oynadığı irdelenecektir. Bunu belirlemede kaynaklara erişim konusunda sığınmacıların nasıl ötekileştirildiği ya da içerildiğinin tespit edilmesi önemlidir.

Birinci bölüm Suriyeli ve Iraklı sığınmacıların yasal konumlarını sosyal kaynaklara erişim temelinde ele alacaktır. Sosyal kaynaklardan yararlanabilmeleri doğrudan sığınmacıların yasal statüsü ile ilgilidir. Yasal konumun tartışılması sığınmacıların içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumu ve yerel halkın sığınmacılara bakış açısını anlama açısından önemlidir. İkinci bölümde,

vatandaşlıkla ilgili farklı yaklaşımlar bağlama göre kısaca ele alınacaktır. Bu yaklaşımlar verilerin kodlanması, analiz ve yorumlanmasında bize yol gösterici olmuştur. Üçüncü bölümde veri toplama tekniği ve analizlere ilişkin bilgi verilecek dördüncü bölümde ise veri analizi, bulgu ve yorumlar tartışılacaktır.

Türkiye’de sığınmacı olmak: Yasal sınırlar ve kaynaklara erişim

Araştırmamızın odak noktasını oluşturan Suriyeli ve Iraklı sığınmacıların yasal konumlarını tartışmak onların içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumu, yerli halkın onlara bakış açısının anlaşılması açısından önemlidir. Bu konu daha önceki makalemizde (Güney ve Konak, 2016) kapsamlı olarak tartışıldığı için burada sadece bazı temel noktalara değinmekte yarar görüyoruz.

Mülteci ve sığınmacı statülerinin kapsamı Türkiye’nin taraf olduğu *Cenevre Konvansiyonu*’na dayanmaktadır. 1951 tarihli Cenevre Konvansiyonuna göre mülteci: “vatandaşı olduğu ülke dışında olan ve *ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri* yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkeye dönemeyen veya dönmek istemeyen” kişilerdir (bknz. Cenevre Konvansiyonu, 1951:1).

Türkiye *Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi*’ni 1961 tarihinde, *Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokolü*’ de 1967 yılında onaylamıştır. Ancak mülteci tanımlamasının coğrafi kısıtlama ilkesini sürdürmeyi seçmiştir. Bu kavramlar Türkiye’de 2014 tarihli, 6458 sayılı *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*’nda düzenlemiştir (Parlak ve Şahin, 2015). Bu düzenlemelere göre Türkiye, sadece Avrupa kıtasından gelen ve şartları uygun olanları mülteci statüsü vermeyi kabul etmekte, Avrupa kıtası dışından gelenleri ise üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mülteci statüsünde geçici olarak Türkiye’de kalmasına izin vermektedir (Parlak ve Şahin, 2015: 67). Bu kişilerin statüsü verilene kadar kendilerine *uluslararası koruma başvuru sahibi* denir (Parlak ve Şahin, 2015).

Dolayısıyla Türkiye, güvenli bir üçüncü ülkeye yerleştirilene kadar Avrupa kökenli olmayan sığınmacıları “misafir” etmek durumundadır. Bu çerçevede Bakanlar Kurulu tarafından 13.10.2014 tarihinde *Geçici Koruma Yönetmeliği* çıkartılmıştır. Geçici koruma “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak TR sınırlarına gelen veya sınırları geçen ve haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılar sağlanan korumayı” (Çelik, 2015: 68-70) ifade etmektedir. Türkiye’deki Suriyeliler *geçici koruma* statüsündedir.

Türkiye’ye sığınan Iraklıların yasal statüleri ise belirsizliğini korumaktadır. Iraklılar “geçici koruma” statüsü kapsamına alınmamışlardır. Sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için onlar şartlı mülteci statüsü alabilmektedir. Ya da İnsani ikamet izni verilmektedir ki bu durumda ihtiyaçlarının kendileri tarafından karşılanması gerekmektedir (Uluslararası Af Örgütü, 2015). Iraklılara sunulan “insani ikamet izni” ve “uluslararası koruma başvurusu” seçeneklerinin

tümü çeşitli hak ve yükümlülükleri beraberinde getirmektedir (bkz. 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu).

1994 yılından itibaren kabul edilen sığınmacılar uydu kentlere yerleştirilmektedir. Uydu kentler İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen ve sığınmacıların üçüncü bir ülkeye yerleştirme süreci tamamlanana kadar yaşamalarına izin verilen kentlerdir (Kahya ve Sallan Gül, 2011: 2). Bolu bu uydu kentler arasında bulunmaktadır. Sığınmacılar ve mülteciler için uydu kent kavramı ve uygulaması Türkiye'ye özgüdür. Uydu kentler ne tam olarak açık ne de tam olarak kapalı kamp diyebileceğimiz mekânlardır. İkisinin arasında yarı kamp olarak tanımlanırlar. Uydu kentlerde barınan sığınmacı ve mültecilerin bu kentleri terk etmeleri yasaktır ve her hafta karakola gidip imza atarak halen o kentte olduğunu beyan etme zorunluluğu vardır. Dolayısıyla, her ne kadar uydu kent bir kamp olmasa da, kampa benzemektedir çünkü özgür hareket etme prensibi yönetim tarafından kısıtlanmaktadır. Uydu kent uygulaması, belirsizlikler ve geçicilik, sığınmacıların gündelik yaşantılarını, sosyal ilişkilerini, problemlerle baş etme stratejilerini etkilemektedir (Biehl, 2008; Sert ve Yıldız, 2013; Biner, 2016). Bütün bunlara ek olarak, uydu kentlerde sığınmacılar için ayrı bir ödenek bulunmamaktadır. Bu da belirsizlikleri ve çeşitli sorunları beraberinde getirmekte ve sığınmacıların ötekileştirilmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de sığınmacıların yaşadığı önemli sorunlardan biri de sosyal yardımlara erişim sorunudur. İstihdama giremeyen ya da yeterli geliri olmayan sığınmacılar için yaşamlarını sürdürmenin en önemli aracı sosyal yardımlardır. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda "İhtiyaç sahibi olan sığınmacıların, sosyal yardım ve hizmetlere erişimleri sağlanabilir" denmektedir (Madde 89/2). Yasal düzenlemeden de anlaşılacağı üzere, Türkiye sığınmacılara yönelik sosyal yardımlar konusunda doğrudan bir sorumluluk almamakta, sığınmacıların sosyal yardımlara erişimi, sürecin aktörlerinin inisiyatifine bırakılmaktadır. Bu bağlamda, sığınmacıların sosyal yardımlara erişim hakları yaşadıkları uydu kentlerin sosyal yardım mekanizmalarına bağımlı olmaktadır.

Sığınmacılara yönelik sosyal yardımların sürecin aktörlerinin inisiyatifinde olması ise her uydu kentin sosyal yardımlar konusunda farklı kaynak ve uygulamaları kullanmalarına neden olmaktadır. Yapılan alan çalışmalarının verileri, uydu kentlerin sığınmacılara yönelik sosyal yardımlar üzerinde örneğin kent bürokrasisinin sığınmacılara yönelik olumlu bakış açısının belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu olumlu bakış açısı birçok uydu kentte kamu kurumları (SYDV², Valilik, Belediye vb.) tarafından sosyal yardım yapılması ile sonuçlanmıştır.

Bolu'da yapılan bir araştırmada Bolu Valiliği SYDV tarafından belli şartları taşıyan sığınmacılara 2011-2013 yılları arasında toplam 75 bin TL para yardımı yapıldığı ortaya çıkmıştır (Dalar vd., 2013: 350). Ancak, bu yardımların geçici, yetersiz ve düzensiz olduğunu vurgulamak gerekir. Uydu kent bürokratları ile yapılan görüşmelere dayanan çalışmalar da, son dönemlerde devletten gelen yardımların azaldığını, bu nedenle de sığınmacılara yönelik sosyal yardım harcamalarının kesintiye uğradığını ortaya koymaktadır (Dalar vd., 2013; Kahya ve Sallan Gül, 2013).

2 SYDV=Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı.

Türkiye’de sığınmacıların yaşadıkları bir diğer sorun sağlık sorunudur. Yasal düzenlemeye göre Avrupa kökenli olmayan sığınmacılar, kendi imkânlarıyla veya BMMYK aracılığıyla sağlık giderlerini karşılayamazsa ve herhangi bir sosyal güvencesi de yoksa sağlık giderleri mevzuat ve imkânlar ölçüsünde devletçe karşılanır (5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Madde 60). İhtiyaç sahibi olan sığınmacı yaşadığı kentteki SYDV’ye başvurur ve eğer vakıf sığınmacının sağlık hizmetlerinin bedelini kendi imkânları ile karşılayamayacağını onaylarsa ihtiyaçlarını karşılar. Bu durum farklı uydu kentlerde sığınmacıların farklı uygulamalarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Örneğin; Bolu’da yapılan bir araştırmaya göre, Bolu’da sığınmacılar devlet hastanelerinden ücretsiz yararlanmaktadır. Ancak, ameliyat ihtiyacı ya da kronik rahatsızlığı olan hastaların devlet hastanesinde imkânların yetersiz olması nedeniyle üniversite ya da başka hastanelere yönlendirilmeleri çeşitli sorunlara neden olmaktadır (Dalar vd., 2013).

Sığınmacıların kaynaklara erişim konusunda sıkça tartışılan konu çocukların eğitimidir. Türkiye okullarında eğitim resmi olarak ücretsizdir. Yani Türkiye vatandaşları eşit olarak devletin sunduğu bu kaynaktan yararlanabilir, hatta belirli bir yaşa kadar okula gitmek zorundadır. Türkiye’de bulunan sığınmacıların büyük bir bölümü 18 yaşın altındaki çocuklardan oluşmaktadır. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün (HRW) 2015 yılında hazırladığı bir rapor, 2014-2015 eğitim yılında Suriyeli çocukların sadece yüzde 25’inin okula gidebildiğini belirlemiştir. “Yani, son dört yıl içinde Suriye’deki savaştan kaçıp Türkiye’ye sığınan 700 bin okul çağındaki Suriyeli çocuğun sadece üçte birinden azı okula gidebiliyor; yaklaşık 485 bin çocuğusa eğitime erişim olanağı yok” (Kazaz, 2016: 2). Her ne kadar yasal düzenlemeler “Türkiye’de iltica / sığınma başvurusu sahiplerinin ve sığınmacıların eğitim görmeleri vatandaşlara uygulanan genel hükümlere tabidir” dese de (SGDD 2015) sığınmacı çocukların birçoğu farklı sebeplerden ötürü eğitim kaynaklarından yararlanamamaktadır.

Uydu kentlere yerleştirilen sığınmacılar için ayrı bir ödenek bulunmaması, sığınmacıların kente sosyal ve ekonomik bir yük olarak algılanmasına neden olabilmekte ve yabancı-vatandaş ayrımını pekiştirmektedir (Kahya ve Sallan Gül, 2013). Ayrıca, belirlenen uydu kentlerin çoğunlukla muhafazakâr kentler olması ve sığınmacıların etnik köken, din, milliyet, renk, dil olarak yerel çoğunluktan farklı olmaları, bu tür kentlerde sığınmacıların dışlanmalarına neden olabilmektedir (Manap Kırmızıgül, 2013).

Vatandaş ya da mülteci statüsünde olmamaları, sığınmacıların sağlık, eğitim, çalışma gibi temel haklara bile erişememelerine, bu haklar çerçevesinde de yaşadıkları kentin olanaklarından yeteri kadar yararlanamamalarına neden olmaktadır. Tüm bu bileşenler ise uydu kentlerde sığınmacıların yaşam koşullarını belirlemektedir. İzleyen bölümde görüşmecilerin fikirlerini şekillendirdiğini düşündüğümüz ulus-devlet-vatandaşlık ve ulus-ötesi üyelik bakış açlarına kısaca değineceğiz.

Teorik altyapı: Vatandaşlık, kaynak dağılımı ve ötekinin inşası

Vatandaşlık/yurttaşlık en kısa tanımıyla bir takım haklar ve görevler ile ifade edilir ve bir vatandaş/yurttaş politik bir topluluğun (cemaatin) üyesidir. O nedenle vatandaşlık birey ile devlet arasındaki ilişkiyi temsil eder. Vatandaşlık yasal bir statü olduğu kadar bir kimliktir. Dolayısıyla vatandaşlığın hem objektif hem de subjektif bir boyutu vardır. Objektif boyutu devletin üyelerine atfettiği belirli hakları ve görevleri içerir. Subjektif boyutu ise bir nevi sadakat ve aidiyet hissini ifade eder. Ne var ki, objektif vatandaşlık subjektif vatandaşlığı kendi içinde garanti altına almaz. Farklı ifade edilecek olursak, bir vatandaşın hakları ve görevlerinin olması onun vatandaşı olduğu ülkeye aidiyet hissini ya da sadakatinin teminatı değildir ve olamaz (De la Paz, NN).

Adrian Oldfield (1994) modern vatandaşlık anlayışını liberal veya liberal-bireysellik ve geleneksel veya sivil-cumhuriyetçi felsefe ayırımına konumlandırarak tanımlamaktadır. Bu felsefi ayırmadan yola çıkarak vatandaşlık anlayışını ikiye ayırmaktadır: statü olarak vatandaşlık ve uygulama (practice) olarak vatandaşlık. 17. yüzyıldan bu yana Anglo-Amerikan siyasi düşünce yapısında baskın olan liberal-bireysellik felsefi anlayışı vatandaşlığı haklar temelli statü olarak tanımlar. Bu liberal yurttaşlık yaklaşımın içinde bulunan T.H. Marshall'a (1963) göre vatandaşlık üç öğeden oluşmuştur: sivil, siyasi ve sosyal. Sivil haklar bireysel özgürlük, ifade, inanç, mülk vs. gibi özgürlüğünü garanti altına alırken, siyasi haklar seçme, seçilme gibi eylemleri kapsar. Bu makalenin konusu ile ilgili sosyal haklar da eğitim ve sağlık gibi temel ekonomik refah ve güvenliğin sağlanmasını içerir. Marshall'ın vatandaşlık tanımı bazı siyaset bilimcileri tarafından eleştirilmiştir, örneğin Bryan Turner (1990) Marshall'ın tanımında vatandaşlığın biçimsel siyasi eşitlik ile süre giden sosyal ve ekonomik eşitsizlik arasındaki çelişkiyi ve bunun altında yatan kapitalist pazar ekonomisi ile özel mülkiyeti dikkate almadığını belirtmiştir.

Temeli Aristo, Rousseau ve Tocqueville'in düşüncelerine dayanan klasik veya sivil-cumhuriyetçi yaklaşımda vatandaşlık anlayışı görevler ve yükümlülükler temelinde ifade edilir. Vatandaşlık bir uygulama veya etkinlik olarak tanımlandığı için uygulamada yer almayan vatandaş olarak kabul edilmez. Bireyleri vatandaş yapan bireylerin bu uygulamalara adanmışlığıdır (Oldfield, 1994: 191-193). Başka bir deyişle, bu yaklaşım vatandaşların ancak kamusal alanda ödevlerini (mesela vergi vermek gibi) yerine getirdikleri takdirde yurttaş olabileceklerini savunur (Taşkın, 2014). Sonuç olarak, bu yaklaşımda toplumsal çıkarların, bireysel çıkarların üstünde olduğu açıktır. Dolayısıyla görev ve yükümlülükler önceliklidir ve ancak bunların yerine getirilmesiyle toplumsal düzen ve istikrar sağlanabilir (Taşkın, 2014).

Son yılların vatandaşlık/yurttaşlık tartışmalarında farklı kavramlar gündeme gelmiştir Bunlardan birincisi *ulus ötesi*³ *vatandaşlık* kavramıdır. Rainer Bauböck ulus ötesi vatandaşlık kavramını “sadece göçmenlerin eylemlerine ve sosyal ağlarına atıfta bulunmak için değil onların yaşadığı ya da içine girdiği geniş siyasi topluluklardaki kimliklerini ve siyasi kurumlardaki değişimleri de tanımlamak için” kullanır (2002: 7).

3 Orijinali “transnational citizenship” olan bu kavram Türkçeye *ulus ötesi* vatandaşlık olarak geçmiştir. Ulus ötesi kavramı göçmenlerin örtüşen bağlarını ve bunun devletlerarası bağlantılarının sonuçlarını tanıır (bkz. Bauböck, 2002).

İkinci Dünya Savaşından sonra gündeme gelmeye başlayan ve birincisine benzerlikleri olan ikinci bir kavram ise “postnational citizenship” yani *ulus sonrası*⁴ *vatandaşlık* olarak tanımlanmaktadır (Soysal, 2011: 6). Yasemin Soysal’ın da içinde bulunduğu bu yaklaşımda vatandaşlık ve haklarının yeniden organize edilmesi için farklı stratejilerin geliştirildiği vurgulanmaktadır. Ulus-devlet tarafından yasal olarak tanımlanan ulusal vatandaşlara verilen sosyal haklar, ulus-devlet vatandaşı olmayan fakat o ulus-devlette kalıcı olarak yaşayan kişileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Ulus-devlet tarafından uygulamaya geçirilen bu haklar meşruiyetini savaş sonrası uluslararası insan hakları normu ve antlaşmaların içine yuvalanmış yeni bir söylem ve pratikten almaktadır: evrensel bireylik kavramı. Bireysel haklar artan bir şekilde insan hakları olarak yeniden tanımlanarak ulus ötesi üyelik kavramı gündeme gelmeye başlamıştır (Soysal, 1994: 164). Bu tartışmayı daha birçok akademisyen genişletmiştir (Jacobson, 1997; Sassen, 2003). Mesela Sassen’e göre (2003: 43) küresel şehir, kısmen devlet kontrolünden çıkmış (denationalized) bir mekân olarak yeniden şekillendirilerek kısmi bir vatandaşlık anlayışının yeniden icat edilmesine olanak sağlamıştır.

Uygulama, deneyim ve kurumsal olarak ulus-devlet vatandaşlığı uluslar-ötesi, ulusal-olmayan veya ulus-devlete eklenmiş gelişmeler göstermeye başlamıştır (Bosniak, 2006: 27). Ulus-ötesi yeniden şekillenmeyi Soysal (1994) haklar ve kimliklerin kökeni olan vatandaşlık ve ulus-devletin bir kenara itilmesi olarak yorumlarken, Bosniak (2006) ve Sassen (2003), ulus-devletin ve ulusal vatandaşlığın halen önemli olduğunu vurgulamış, fakat bunlara diğer kimlik, haklar ve vatandaşlık uygulamaları formları ile ilaveler yapılmış olduğuna işaret etmişlerdir. Sonuç olarak, tarihsel süreç içinde devletleştirilen vatandaşlık kurumunun kısmi olarak devletin hükümranlığından bağımsız bir vatandaşlık kurumuna doğru evrimleşme süreci içinde olduğu söylenebilir. Vatandaşlık ve hakları konusundaki bu uluslararası gelişmelerin uzun yada kısa vadede Türkiye’deki politikaları da etkileyeceği muhtemeldir.

Türkiye’de vatandaşlık müessesesinin varlığı boyunca, hakları ön plana çıkaran liberal-bireysellik yaklaşımından ziyade, *görevlere ve yükümlülüklerle* vurgu yapan cumhuriyetçi model hâkim olmuştur. Hatta bazı araştırmalara göre (Üstel, 2004) Türkiye’deki görev ve yükümlülüklerle donatılmış makbul yurttaş tipolojisi *medenilik* ve *yurtseverlik* üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır⁵.

Son yıllarda –özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde medeni yurttaş erozyona uğramış ve daha çok *Sünni dindar* yurttaş hegemonyası yaratılmaya çalışılmaktadır diyebiliriz. Bu bağlamda özellikle Suriye ve Iraktan gelen Müslüman sığınmacılara yerel halkın olumsuz tepkisi sınırlı olmaktadır. Mesela ibadet yerlerinin (camilerin) birlikte kullanımı hakkındaki sorularımızda, mülakatlar esnasında hiçbir itiraza yada olumsuz yanıt rastlanmamıştır. Özellikle dindar olan yerli halk Müslüman sığınmacılara din kardeşliği yani ümmet anlayışıyla yaklaşmaktadır. Üstefe göre

4 “Postnational citizenship” Türkçede *ulus sonrası* vatandaşlık olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram ulus sonrası, teritoryal yani bölgesel olarak bağlı olmayan bir vatandaşlık anlayışını yansıtır (bkz. Soysal, 2011).

5 Yazarların vurgusu.

“[m]edeni yurttaş profilinin temel özelliği, sivil değil ‘militan’ olmasıdır ve üç temel bileşeni vardır: yurtseverlik; hak ve vazife sistematığı; tehdit/tehlike algısı. Yurtseverlik anlayışı, hem teritoryal hem de kültürel/etnik duyarlılık ve akrabalık duyguları temelinde biçimlendirilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak yurttaşlığı tanımlayan hak ve ödevler sistemine göre, makbul yurttaş vazifelerle borçlu⁶ yurttaşdır. Diğer bir deyişle, haklar, görevlerin yerine getirilmesi için vardır. Son olarak, tehdit/tehlike algısının işlevi de ‘öteki’ni işaret ederek oluşturulan ‘zihinsel seferberlik durumunu toplum üzerinde egemen kılmaktır’” (Üstelden aktaran Taşkın, 2014: 365).

İkili karşıtlıklar yaratarak görelî anlam üretme ötekileştirme sürecinde önemli rol oynar (Saussure, 1960). Bu anlam yüklenen ikili karşıtlıklar basit ve indirgemeci olduğu için yansız değil, ikilinin bir tarafı baskın yada hakim olduğu için iki kelimedenden biri diğerine hükmeden bir iktidar ilişkisi içerir (Derrida, 1976). Bu bağlamda ötekileştirme vasıtasıyla yerli halk kendi iktidarını kurmakta yada yeniden üretmektedir. Öteki aynı zamanda kendini konumlandırmak ve anlam yaratmak için elzendir (Hall, 1997b). Burada devreye giren ötekileştirme, sığınmacıların marjinalleştirilmesine katkıda bulunduğu gibi onların madun (subaltern) olarak konumlandırılmasına da neden olmaktadır (Said, 1978; Hall, 1997a). Vatandaşlık ‘Ötekini’ tanımlamanın başlıca yollarından biridir. Vatandaşlık kurumu bireyleri *biz* ve *onlar* olarak ayırır. Yasemin Soysal (1994) tartışmalarında ulusal vatandaşlığı bir dışlama aracı olarak görür. Bauböck (2002: 2) ise vatandaşlığın, bir devletin ve ona bağlı olan vatandaşların göçmenleri nasıl algıladığı ve vatandaşlığın anlamını nasıl kurguladığı ile ilgili olduğunu belirtir.

Metodoloji

Bu makale, Boluluların ve Bolu’da yaşayan Iraklı ve Suriyeli sığınmacıların birbirlerini nasıl algıladıkları ve ötekileştirdiklerini anlama amaçlı geliştirilen geniş çaplı bir araştırma projesinin verilerine dayanmaktadır. 2014-2015 Sonbahar döneminde Göç Sosyolojisi dersine kaydolmuş lisans öğrencileri tarafından yerel halkla yüz yüze gerçekleştirilen 44 derinlemesine mülakat bu makalenin verilerine temel oluşturmuştur. Ortalama 25-30 dakika süren mülakatlar görüşmecilerin izni alınarak kaydedilmiştir. Mülakatların yazılı çözümleri öğrenciler tarafından yapılmıştır.

Görüşmecilere erişim, amaçlı örnekleme çeşitlerinden kolay ulaşılabilir (convenient) ve kartopu (snowball) örnekleme yöntemi ile sağlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 107). Öğrenciler buldukları mekânlarda tanıdıkları ve/veya tanımadıkları ile mülakatlar gerçekleştirmiş ve/veya tanıdıkları vasıtası ile başka görüşmecilere ulaşmışlardır. Öğrencilerin içinde bulunduğu sosyal ağlar görüşmecilere erişimde yardımcı olmuştur.

Bu araştırma temellendirilmiş kuram (grounded theory) araştırması olarak tanımlansa bile, veri analizi sürecinde temellendirilmiş kuram araştırmasının kavram ve uygulamalarından

---

6 Vurgu orijinalde.

faydalanılmıştır. Tema ve örüntüleri ortaya çıkarmak için veriler tematik analize tabii tutulmuştur. İlk olarak, deşifre edilen mülakatlar yazarlar tarafından okunarak kodlayama tabii tutulmuştur. Ortaya çıkan kodlamalar temelinde temalar veya kategoriler ve alt kategoriler oluşturulmuştur. Ortaya çıkan her bir tema veya kategori içinde örüntüleri belirleme ve her bir temada örüntü çeşitliliğinin var olup olmadığını tespit etme ve bunları görünür kılma amaçlı sürekli durum karşılaştırması yapılmıştır (Glesne, 2013: 259-260).

Bu şekilde düzenlenen veriler, temel kavramlar ve kavramlar arası ilişkileri saptama amaçlı betimleme, analiz ve yorumlama süreçlerine tabii tutulmuştur (Glesne, 2013: 288-293). Verilerden ortaya çıkan kavramlar ve kavramlar arası fikirler kapsamında ilgili literatüre başvurulmuştur. Analiz ve yorumlama sürecinde daha önceden oluşturulmuş kuramsal alt yapı tekrar gözden geçirilip, veri analizi sonucunda ortaya çıkan temalar ve örüntülerle ilgili olmayan yerler çıkarılmış, ilgili olan kuramsal bakış açıları sonradan eklenmiştir. İlgili kuramsal literatür ve verilerin analizinden ortaya çıkan temalar, kavramlar ve kavramlar arası ilişkiler birbirlerine entegre edilerek yorumlar yapılmıştır.

Sığınmacılar ve kaynak dağılımı: Veri analizi ve yorumu

Her ne kadar yakın bir döneme kadar makbul yurttaş profili medenilik ve yurttaşlık üzerinden kurgulansa da yukarıda da belirttiğimiz gibi son yıllarda daha çok dindarlık üzerinden tartışılan vatandaşlık makbul hale gelmiştir diyebiliriz. Müslüman ülkelerden gelen Müslüman sığınmacılara, özellikle dindar olan yerleşik halk, din kardeşliği temelinde yaklaşmaktadır. Bu da Suriye ve Irak'tan gelen Müslüman sığınmacılara yerel halkın daha sempatiyle yaklaşmasını sağlamaktadır. Öte yandan bu din kardeşliğinin de sınırları vardır. Din kardeşliğini kabul edenler vatandaşlık/yurttaşlık temelinde bir kardeşlik konusunda çekimser kalmakta hatta karşı duruş sergilemektedirler.

Daha önceki makalemizde (Güney ve Konak, 2016) belirttiğimiz gibi görüşmecilerin çoğunluğu sığınmacılara vatandaşlık verilmesini milliyetçi kaygılarla onaylamamışlardır. Benzer bir şekilde bu makalede de ifadelerine yer verdiğimiz görüşmecilere göre sığınmacılara Türk vatandaşlığı verilmemelidir. Bu defa maddi kaygılar ön plana çıkmaktadır. Görüşmeciler sığınmacıların Türk vatandaşı olmaları halinde bu kaynaklardan aynı şekilde yararlanacaklarını ve bu nedenle talebin artacağı için kaynakların daha da sınırlı olacağını ifade ederek sığınmacıları bir maliyet unsuru olarak görmekte-dirler.

Vatandaşlık ilkeleri ile kapitalist piyasa işleyişi arasında sürekli bir çatışma söz konusudur. Vatandaşlık herkesin eşit haklara sahip olması ve kaynakların yeniden paylaşılmasını içerirken Kapitalizm toplumsal sınıf eşitsizliğini kaçınılmaz olarak yeniden üretir. İşte tam da bu noktada yerel halkın sığınmacıların hak talepleri ile imtihanı başlar. Görüşmeciler sığınmacıların Türk vatandaşlığına geçmesini fayda/zarar kategorilerini temel alarak görüş bildirmişlerdir. Vatandaşlık verilmemesi gerekçelerinden de yola çıkarak, görüşmecilerin fikirlerinin ulus-devlet

vatandaşlık anlayışı içinde sivil-cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı tarafından şekillendirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Sığınmacılar ve sosyal yardım

Devletin sığınmacılara maddi destek vermesi (sosyal yardım) konusunda düşüncelerinin ne olduğu sorulduğunda, temel de iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bir kısım görüşmeci sosyal yardım, yani devletin sığınmacıları maddi olarak desteklemesi konusunda ‘kendi vatandaşlarına’ öncelik tanınması gerektiğini belirtirken diğer bir kısım ise Türk vatandaşları ile sığınmacıların bu destekten eşit bir şekilde yararlanması gerektiğini savunmuşlar fakat bunu ifade ederken de devletin sığınmacılara öncelik tanıdığı düşüncesinden yola çıkmışlardır.

Devlet önce kendi vatandaşına yardım etsin

Üç-dört görüşmecinin haricinde, görüşmecilerin genelinin Bolu’daki sığınmacıların geçimlerini sağlamak için kaynakların nereden sağlandığı konusunda doğru bilgiye sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. Birçoğu Türkiye devletinin bütün kaynakları sağladığı gibi bir düşünceye sahiptir. Bu düşünceye sahip oldukları için devlet yardım etsin mi sorusuna çoğu görüşmeci tepkisel ve sitemli cevap vermiştir.

“Önce kendi vatandaşının gelmesi gerektiğini düşünüyorum. Önce insan kendi vatandaşını bir ihya eder, açlık sınırı nerelere düştü, yani bunun bir bilincine varılır, ondan sonra başkalarına başka ülkenin insanlarına yardımcı olunur. .. devlet için önce kendi insanının refahı gelmeli, bu kadar” (36)⁷.

“Türkiye’de bizim açımız da çok, fakirimiz çok ve dışarda kalan insanımız çok. Bu sığınmacılara yapılan yardımın onda biri onlara yapılırsa onlar dışarda yatmazlar. Dışarda ölenler oluyor, haberlerde görüyoruz. Açlıktan ölenler oluyor ben bunlara şahsen çok üzülüyorum yani bunlara yapılan yardımı bizim milletimize de yapsalar, bizim ülkemizde sorun kalmaz... Sürekli onlara para harcıyor sağlıkta, işte ne bileyim gıdada... Dışarda da [yurtdışında] benim izlenimlerim var, orda da kalan arkadaşlarım var. Yani Türklere, yapılan bir yardım yok, hiçbir şekilde destek olmuyorlar. Kendi milletlerine daha çok destek oluyorlar. Bizleri dışlıyorlar, sadece Türkiye olarak değil, başka milletlerden gelenleri de dışlıyorlar. Biz neden dışlamayalım, neden biz de kendi halkımızı savunmayalım” (43).

“Bence yanlış...Neden? Ben bir kere rastladım. Adam markete giriyor. İki tane arabayı doldurabiliyor çok rahat. Ben onu bir yılda, onun bir seferde aldığını bir yılda alamam. Çünkü gücüm yetmez yani Türkiye’de ciddi söylüyorum yani bu kadar asgari ücretle

7 Bilimsel etik kaygılar gereği görüşmecilerin isimlerine burada yer verilmemektedir. Onun yerine alıntının sonunda belirtilen ve her görüşmeci için tahsis edilmiş bir rakam verilmiştir.

çalışan yani böyle kıt kanaat geçinen insanlar varken onlara o kadar böyle lüks hayat sunmaları beni tedirgin ediyor” (44).

“Bedava yararlanıyorlar bildiğim kadarıyla ilaçlar da bedava ve devlet tarafından yardım alıyorlar belediyeden kömürünü, destekli yardımını, gıda yardımını filan alıyorlar, psikolojik destek görüyorlar, danışmanlık hizmeti görüyorlar yani ne deyim bizim kendi milletimize vermiyor devlet bunu...” (43).

Yukarıda görüldüğü üzere görüşmecilerin bazılarının devletin yardım konusunda önceliği vatandaşlarına vermesi gerektiği ve hatta vatandaş olmayanların dışlanması gerektiği gibi bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz. Devletin sığınmacılara yardım etmesi ekonomik olarak dezavantajlı konumda olan *etnik Türk* vatandaşların⁸ durumlarına gönderme yaparak eleştirilmiştir. Devletin maddi yardım sağlama açısından sığınmacıları öncelediği ve ekonomik olarak dezavantajlı konumda olan *etnik Türk* vatandaşlarının haksızlığa maruz kaldığı algısı baskındır. Devletin yardım etme konusuna sitemkâr ve eleştirel yaklaşımlarının temelinde yine sığınmacıları ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan kesimlere karşı ekonomik tehdit olarak algılama gerçeği yatmaktadır diyebiliriz.

Sonuç olarak, görüşmecilerin sosyal yardım konusundaki düşüncelerini şekillendiren ve vatandaş olan ile olmayan arasında bir hiyerarşi kurarak sığınmacıları ötekileştiren yaklaşımını belirleyen anlayışın ulus-devlet-vatandaşlık bağlantısı olduğunu söyleyebiliriz. Vatandaş olma ve vatandaş olmama ayrımı temel alınarak, sosyal kaynaklara erişim hakkı belirlenmektedir.

Onlara öncelik sağlanmasın, bizimle eşit olsunlar

Aşağıdaki alıntılardan da görülebileceği gibi, görüşmecilerin birçoğu sığınmacılara maddi destek sağlanmasına karşı çıkmamakta fakat asgari ücretle çalışan, ikinci bir işte çalışan, ekonomik birikimi olmayan, yoksullar, evsizler ve açlık sınırı altında yaşayan gruplara da yardım yapılması gerektiğinin altını çizmişlerdir.

*“ya ben devlet yardımı almalarımı yanlış bulmuyorum. Gerekli özenin bize ya da kendi vatandaşına göstermezken onlara gösterilmesi... yani önlem alınıyorsa bizler içinde alınmalı *Türk* vatandaşlar içinde alınmalı...Öncelik değil aynı beraber yapılmalı” (41).*

“Biz onlar kadar vatandaş olamamışız. Ben hala düşünüyorum acaba bizde mi oraya gidip ülkemize geri dönsek aynı görmek için. Çünkü biz asgari ücretle çalışıyoruz. Aldığımız ücret bize yetmiyor. Mecburen başka işlerde çalışıyoruz. ...Ama onların bizden

8 Görüşmelerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere bir Iraklı yada Suriyeli sığınmacı *Türk* vatandaşlığına sahip olsa dahi 'öteki' olma konumundan çıkamayacaktır. Zira *etnik* olarak *Türk* olmadığı sürece "bizim insanımız" ol(a)mayacaktır. Bu varsayımın en iyi örneğini *Türk* vatandaşı olan ama *etnik* yada dini olarak marjinalleştirilen Kürtler, Ermeniler, Çingeneler gibi gruplara karşı gösterilen ve kamusal alanda sıklıkla rastladığımız ayrımcı söylemdir. Bu duruma dikkat çekmek için burada "etnik *Türk*" kavramını kullanmayı uygun buluyoruz. Bu konuyu başka bir makalemizde tartışacağız.

daha rahat edip hem kendi devletleri hem de bizim devletimiz onlara ayakta kalmaları için yardım ediyor. Tamam, etsinler ama kendi vatandaşlarını da unutmasınlar” (11).

“Devlet belli bir yere kadar yardım etmeli bence çünkü gelen insanlar zaten fakir değiller zenginler, fakirler zaten orda öldüler devletin onlara yüksek yardımlar yapması taraftarı değilim” (32).

Görüşmeciler sosyal yardımın sığınmacılara ve ihtiyaç sahibi Türk vatandaşlarına eşit bir şekilde yapılması gerektiğini, yapılan parasal yardım miktarının asgari ücretten fazla olmamasına (eşit veya daha az olması) özen gösterilmesi, sığınmacılara maaş bağlamadan veya finansal destek vermeden sadece gerekli temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini; başlangıçta yardımların bir süreliğine verilmesi ve sonrasında kesilmesi taraftarı olduğunu ve uzun süre kalıcı işeler iş olanaklarının sağlanması gerektiğini savunmuşlardır.

Sonuç olarak, görüşmecilerin devletin maddi yardım yapmaya yönelik fikirlerini şekillendiren anlayışın burada da ulus-devlet vatandaşlık anlayışının olduğunu söyleyebiliriz. Vatandaş olma ve vatandaş olmama ayrımı temel alınarak, görüşmeciler tarafından sığınmacılar ötekileştirilmiştir. Fakat aynı zamanda dezavantajlı konumda olan Türk vatandaşları ile sığınmacılara sosyal yardım konusunda eşit yaklaşılması gerektiğini belirterek sosyal kaynaklara erişim konusunu ulusal vatandaşlık bağlamından koparmışlardır. Böylelikle görüşmeciler her ne kadar farklı bir motivasyon temelinde de olsa, yukarıda tartıştığımız ulus-ötesi vatandaşlık yaklaşımını sergilemişlerdir.

Sağlık hizmetlerine erişim temelinde dışlama ve içerme

Sağlık hizmeti temel bir haktır

Görüşmecilerin çoğunluğu sığınmacıların sağlık hizmetinden yararlanmaları konusunda olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Bu yaklaşım daha önceki devletin sığınmacılara ekonomik yardım yapması konusundaki ağırlıklı olarak olumsuz yaklaşımdan farklıdır. Sağlık konusunda yerel halkın daha kapsayıcı bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

“Bizim devlet baba şefkatini gösterir her daim” (6).

“Şimdi burada kalıyorlarsa da [devlet] hasta olan bir insana yardımcı olsun... olması gerekir” (18).

“Yararlanmalarında bir sorun görmüyorum. İçlerinde ağır hastalar da olabilir, bu yüzden devlet onlara ihtimam gösterebilir” (20).

“Onlar da eğer buradaysa bizim gibi sağlıktan faydalanmaları gerekir, onlarda hasta olacaklardır yani onların hasta olmasın deme lüksümüz yok” (31).

“Aynen sağlık şakaya gelmez...Hayır herkes istediği yerde istediği hastanede ne olursa olsun sağlık hizmetini görmeli” (35).

“Bir sorun yok. Zaten onlarda insan. Hasta olma yada iyileşme hakkına sahipler” (41).

“kesinlikle faydalanabilirler...Sağlık hakkı, sağlık hizmetlerine ulaşmak insanın en temel özgürlüklerinden bir tanesi...her ne koşulda olursa olsun sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilmeliler” (7).

Yukarıdaki alıntıların da yansıttığı gibi görüşmecilerin büyük bir kısmı sağlık hizmetinin temel bir hak olduğunu ve devletin bu hakkı bireylerin vatandaşlık statüsünden bağımsız olarak herkese sağlaması gerektiğini kesin bir dille ifade etmektedirler. Bu yaklaşımı savunan görüşmeciler sosyal hakları vatandaşlığa yada ulusal kolektife bağlamamaktadır. Burada ücretsiz sağlık hizmeti gibi sosyal hakların sadece Türk vatandaşlarına sağlanması gerektiği düşüncesinden öte daha evrenselci diyebileceğimiz bir yaklaşımla kişi hakkı ve insan onuruna verilen değerden ötürü bu haklardan yararlanabilir düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerine erişim konusunda sığınmacılar ötekileştirilmeden onlara karşı daha kapsayıcı bir tutum sergilenmiştir. Bu durum yukarıda tartıştığımız ulus-sonrası vatandaşlık kavramının pratikte Türkiye’de uygulanabilirliği konusunda tartışmalara katkıda bulunabilir kanısındayız.

Diğer bir grup görüşmeci ise sosyal kaynakların paylaşımının bir insan hakkı olmasından ziyade bunu insanî ya da dinî bir yaklaşım, yani insanın/kurumun vicdanına kalmış bir nevi “yardım” olarak görmektedir. Fakat bu yardım her şartta ve koşulda yapılmamalıdır. Burada dikkat çeken nokta yardım yapanın kime, hangi şartla yardımda bulunacağını kendinin belirlemesi ve karşı tarafın buna karşı minnet duyguları beslemesi beklentisidir.

“Tabi ki biz nasıl yani ülkemizde yardıma muhtaç insanlara hizmet ediyorsak bunlar da bizim kapı komşularımız, din paydaşlarımız, kültürel değerleri paylaştığımız insanlar, bunların da tabi ki sağlık kurumlarından yararlanması gayet normaldir. Çünkü bizim dünyaya verdiğimiz söz var, biz dedik ki ‘kimseyi mağdur etmeyeceğiz’ çevremizde ki komşularımızı. Görüyorsunuz Avrupa ülkelerinden en küçük bir yardım var mı? Yok. Bu bizim ülkemizin ne kadar büyük ne kadar insana değer veren bir ülke olduğunu anlamaya yeter” (9).

“Yararlansınlar niye yaralanmasınlar ki şimdi mesela. Çünkü adamlar mağdur ki” (38).

“Yaralanıyorlar zaten. Mecbur yaralanacaklar. Bakmayacağım diyebilir misin” (26).

“Ona diyecek bir şey yok, gelmişler artık, ölüme terk edecek değiliz” (40).

“ya hiç almayacak kabul etmeyeceğiz ya da buradaysa onlara yardım edilmeli” (8).

“yararlanmalılar her ne kadar kızsak da onlar neticede insan” (13).

Bazı görüşmeciler ise aşağıda görüldüğü gibi sığınmacılara sağlık hizmeti sağlanmasının bir hak olmasından ziyade ancak “zor durumda” oldukları için yararlanabilmelerinin kabul edilebileceğini savunmaktadır. Ne var ki bu durum bazı görüşmeciler tarafından yine de istenmeyen bir durumdur. Zira erişimin Türk vatandaşlarına dahi sınırlı olduğu belirtilen sağlık hizmetleri gibi bir kaynaktan sığınmacıların yararlanması doğru bulunmaktadır. Burada sığınmacıların sağlık

hizmetlerinden yararlanma konusu hiç arzulanmayan ama kaçınılmaz olarak katılan bir durum olarak görülmektedir.

“Temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini söylemişim zaten, ama insanlar [Türk vatandaşları] bu imkanlardan zar zor yararlanırken onların yararlanması biraz sıkıntı olabilir. Ama sağlık yani dahası var mı? Kıyafet alma meselesi değil bu, o da temel gereksinim ama sağlık olmadıktan sonra bir anlamı kalmıyor. Bide savaş ortamından geliyorlar kimisi yaralanmış oluyordur herhâlde” (37).

“Sonuçta bunlar mülteci konumunda haliyle .. sağlık kurumlarında birtakım şeylerden yararlanmak zorundalar .. tabii yararlansınlar ben ona bir şey demiyorum ama ülkede işte ekonomik olarak biraz sıkıntıya sokulduğunu biliyorum zaten” (33).

Nadir olarak da aşağıdaki gibi öz kaygıdan kaynaklanan (“hastalık yayılacak” gibi) sebeplerle konuya yaklaşılmaktadır. Burada sığınmacılar hastalıklı ve gereken önlemler alınmazsa (sağlık hizmeti sunulmazsa) “bize” zarar verebilecek bir “bela” olarak görülmektedir. Bu bakış açısı sığınmacıları hem değersiz öteki konumuna sokmakta hem de onları kendilerinden kurtulması ya da engellenmesi gereken bir afet olarak görülmelerine neden olmaktadır.

“Faydalanmasa ne olacak hastalık olacak yayılacak daha kötü olacak. Yine bize bela olacaklar” (13).

Aşağıda görüldüğü gibi, bir grup görüşmeci ise sığınmacılara sunulan bu hizmetten öncelikli olarak Türk vatandaşlarının yararlanma hakkı olduğunu ve sığınmacıların bu haktan yararlanmasının ikincil olması gerektiğini ifade etmektedirler.

Öncelik bizim vatandaşlarımızın olmalı

Yine burada da var olan kaynaklara erişimi vatandaşlığa (her ne kadar burada açıkça ifade edilmemiş olsa da “biz Türk insanıyız” gibi ifadelerle etnik Türk vatandaşlığına) bağlamaktadırlar. Bu yaklaşım sığınmacılara sağlanan, varsa bu tür hizmetlerin kaçınılmaz olarak devletin onlara “pozitif ayrımcılık” yaptığı yönünde bir algı yaratmakta ve bu durum da “haksızlık” olarak ifade edilmektedir.

“Yararlanmasına yararlansın da toplumda işte onlara daha çok özellik tanıyorlar Türk hükümeti... Mesela biz Türk insanıyız, burada doğmuş burada büyümüşüz. Adamın sigortası yoksa ne bileyim milyonlarca lira hastane masrafı ödüyor. Sığınmacı daha üç ay olmuş buraya gelesi bir kuruş para vermeden muayenesini olup çıkıp gidiyor. Bunların hepsi bizim Türk halkının cebinden çıkıyor. Yani senin benim çocukların. Ödediğimiz vergiden şundan bundan çıkıyor. Yani onlara verdiği hizmeti bizim köyde mesela BAĞ-KURu olmayan sigortası olmayan Türk vatandaşları da var. Onlara da versin. Niye onlara ayrıcalık yapıyor ki. İlacında, hastanesinde...” (44).

“Normalde kızmıyorum ama kendi ülkemizde de sağlık yönünden sıkıntı var. Öncelik bizim ülkemizdeki vatandaşlarımıza olmalı” (21).

“yararlanmazlarsa zaten çok büyük bir yanıltır. Ama onlar iyi bir şekilde yararlanırken bizim ülkemizin insanı iyi bir şekilde yararlanmıyorsa burada zaten büyük bir problem vardır... dışarıya çifte standart uyguluyorsa zaten biz bunda içeriye karşı bir göz boyama hissederiz umarım böyle bir şey yoktur” (2).

“Yani biz sigortamızı ödüyöruz. Her şeyimizi ödüyöruz. Zor şartlar altında ödüyöruz. Ama onlar bedavadan geçiniyorlar. Hani devlet ödüyöru diyorlar” (5).

Görüşmeciler devletin sağlık hizmetleri sistemindeki gördükleri yetersizlikleri, yani var olan kısıtlı kaynaklara erişim konusunda “bizim ülkemizin insanı”nın öncelikli olması konusundaki düşüncesini vatandaşın vergi vermesini ve bunun karşılığını almakta öncelikli olması gerektiğini belirtmektedir. Sığınmacıların sağlık hizmetlerinden yararlanması ancak Türk vatandaşlarının tamamının bu konudaki ihtiyaçlarının giderildiği durumda mümkün olabileceğini savunmaktadırlar. Böylelikle kaynaklara erişim konusunda vatandaş (Türk) olan ve vatandaş olmayan olarak ikili bir durum oluşturmakta ve bunların arasında bir hiyerarşi kurmaktadır. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak önce “biz Türkler” sonra “onlar” diyerek sığınmacıları öteki olarak kurgulamaktadır.

“Dediğim gibi buraya getirdikten sonra da adamları hasta bırakacak durumumuz yok. Onları buraya getirdiyse sağlıklıyla da eğimiyle de ilgileneceksin elbette. Gel gör ki kendi halkına olan niteliği dört dörtlük yerine getirdikten sonra onlara bu imkanları sağlaması daha iyi olur tabi ki de bu daha çok devlet adamlarının işi. Bu bizim sayın cumhurbaşkanımızın görevlerinden biri .. sonuçta ülkemizde yaşayan birer insanlar onlarda” (27).

“Valla az bile yararlanıyorlar derim o zaman. Çünkü bu devlet bunları kabul ettiyse hatasıyla her şeyiyle kabul etmiştir. Bizim Türk insanımız çok yardım severdir hem gıdasını hem ilacını da alır fakat işte ekonomik olarak insanlarımızın durumları gerçekten kötü. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin de bir an önce böyle bir fon oluşturup onların sağlık sorunlarına eğilmesi gerekir. Tabi .. insanların sağlık sigortalarını bir şekilde karşılaması gerekiyor. Bunu devletin yapması gerekiyor” (14).

Burada görüşmeciler sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimini milliyetçi bir söylemle “bizim Türk insanımız”ın bir yüceliği yani bir lütuf olarak görmektedir. Fakat bu ‘yardımseverliğin’ de bir sınırı vardır. Yine de devlet kaynaklarının yetersiz olduğu durumlarda sığınmacılara “fon oluşturma” gibi farklı yollarla destek olmalıdır.

Sonuç olarak sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimleri konusundaki genel eğilim olumsuz değildir. Bir kısım görüşmeci sığınmacılarında sağlık hizmetlerinden yararlanmasını temel bir hak olarak görürken diğer bir kısım görüşmeci bu haktan Türk vatandaşlarının öncelikli olarak yararlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Türk vatandaşlarına öncelik tanınması doğrultusunda görüş bildirmelerinin altında yatan nedenlerden birinin, her ne kadar burada bunun kanıtlarını sunamasak da, görüşmecilerin bireysel sosyo-ekonomik konumundan kaynaklanıyor olduğunu varsayabiliriz. Ne var ki bu durum sığınmacıları öteki olarak kurgulamalarının önünde bir engel teşkil etmemektedir.

Sığınmacı çocukların eğitim hakkı

Görüşmecilere çocuklarının sığınmacı çocuklarla bir arada eğitim görmeleri konusunda ne düşündükleri sorulduğunda çoğunluk bunun kendileri açısından herhangi bir olumsuzluk teşkil etmeyeceğini ifade etmişlerdir.

“Bunun bir problem olacağını düşünmüyorum. Çocuklarımız aynı sınıfta okursa (..) hiçbir problem çıkacağını zannetmiyorum” (2).

“Olumsuz karşılamıyorum. Dil sorununun halledilmesi lazım, ama onların çocuklarının dil eğitimi aldığını biliyorum” (6).

“Suriyeli çocuklarla da okuyabilirler. Sorun olmaz” (21).

“Yani herkes kendini bildikten sonra niye tedirgin etsin ki aynı çatı altında gayet iyi okuyabilirler” (31).

“Ben çocukların okula gitmelerinden yanayım. Mesela yandaki sığınmacılar bir buçuk senedir burada, iki tane küçük çocukları var ikisi de sürekli geziyorlar annesiyle sokakta. Bunlar okula gitse daha iyi benim için. Yani gitmeli, çocukların hiç günahı yok (18).

“Bizim çocukların gittiği okulda yok. Olabilir, dünya hali, kimin başına ne geleceği belli değil, çocuklar masum, onların yapabileceği bir şey yok” (34).

“Buraya gelmiş olan insanların çocuklarının da okuma hakkı, bilgi hakkı vardır. Onlar bizim memleketimizde misafirse onların da bu haklardan yararlanması gerekir. Bolu’da üniversitede Zenci, Moğolistanlı, Baltık Cumhuriyetlerinden bir sürü öğrenci var, sorun yaşıyor musunuz? Yaşamıyorsunuz, o zaman onların da ben burada sorun olacağını düşünmüyorum” (9).

“Hayır hayır herkesin okumaya hakkı var o konuda yani bu sığınmacı olur mülteci olur herkesin eşit bir şartlarda okumaya hakkı var ama bildiğim kadarıyla onlar Arapça öğretmen istiyorlarmış, özel bir okul istiyorlarmış diye duydum, böyle bir şeye gerek yok, aynı ortamda olsaydık onlarda bize aynısını sağlayacak mıydı orası şüpheli” (43).

Çocuklarının sığınmacı çocuklarla birlikte eğitim görmesini sakıncalı bulmadıkları gibi bunu olumlu bulan, yani arzulanır bir durum olarak gören görüşmecilerin de sayıca az olmadıkları görülmüştür. Bu kesim, çocuklarının sığınmacı çocuklarla, yani farklı diller konuşan, farklı kültürlere sahip çocuklarla çok-kültürlü bir ortamda eğitim görmelerini çocuklarının gelişimi açısından zenginleştirici bulduklarını ifade etmişlerdir.

“Gayet güzel karşılıyorum. Onlarda eğitim almak istiyorlar. Alabilirler, herhangi bir sakıncası yok. Karışık okuması güzel o açıdan. Eğitim alır, en azından dil öğrenmiş olur” (38).

“Çocuğum olsaydı (..) sığınmacılarla beraber aynı okulda okumasının, aynı sınıfta olmasının herhangi bir problem yaratmayacağını düşünüyorum. Tam tersine çok-kültürlü bir ortamda kendi gelişimini daha başarılı tamamlayabilecek, ilerletebileceğini düşünüyorum” (7).

“Arkadaşlar eğitim sektörü sıkıntı yaratırsa nasıl yaratır; tek düze eğitimle yaratır. Eğitim çok farklı kaynaklardan öğrenilen güzel bilgilerle, ilmi bilgilerle, tasavvufi bilgilerle yapılmalıdır... O bakımdan eğitimin ister Arap olsun, ister beyaz olsun, ister siyah olsun, kim olursa olsun verilmesi gerekir. Kiminle aldığı önemli değil, eğitimi alması önemli” (14).

Iraklı ve Suriyeli sığınmacı çocukların Türk çocukları ile birlikte eğitim görmeleri konusunda görüşmecilerin büyük bir bölümü olumsuz tavır sergilememiş aksine bunu olumlu bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, ötekileştiren söylemin çocuklar üzerinden kurgulanmadığı gözlenmektedir. Farklı ifade edecek olursak sığınmacı çocukların – özellikle eğitim söz konusu olduğunda büyük bir oranda ötekileştirme söyleminin dışında tutulduğunu söyleyebiliriz.

Buna rağmen az sayıda görüşmeci çocuklarının sığınmacı çocuklarıyla birlikte eğitim almasını istemediklerini ifade etmişlerdir. Bir görüşmeci çocuğunun sadece Türk çocuklarıyla eğitim almasını istediğini belirtirken diğer görüşmeci bu olumsuz tutumunun genel olarak yabancı çocuklar için değil de, sadece sığınmacı çocuklar için geçerli olduğunu belirtmiştir. Aynı görüşmeci diğer taraftan sınıftaki sığınmacı çocukların sayıca “fazla” olmasını sakıncalı bulduğunu söylemiştir. Görüşmeci bu görüşünün nedenini açıklayamadığı gibi ayrıca kendisinin önyargılı olduğunu da açıkça ifade etmiştir.

“..sadece Türk çocuklarla okusun isterim. Onlar için de ayrı bir okul düzenlenebilir” (12).

“Yani çocuğumun sadece Türk çocuklarıyla okumasını tercih ederim, yabancıda olabilir ama sığınmacı olmasın ya. Yani ne bileyim insan sığınmacılara karşı yani bende şu an bilemiyorum niye bu kadar ön yargılıyız bilemiyorum. Bir tane iki tane olabilir açıkçası fazla da olmasın”...Sınıfın yarısını onlar oluşturmasın yani”(35).

Sonuç

Bu makalede Bolu’da yaşayan yerleşik halkın sığınmacıların sosyal kaynaklara (devlet yardımı alması, sağlık hizmeti ve eğitim gibi) erişimi konusunda ne düşündükleri analiz edilmiştir. Bunu yaparken görüşmecilerin, sığınmacıların kaynaklara erişimi ile ilgili görüşlerinin şekillenmesinde, ulus-devlet-vatandaşlık anlayışı ve ulus-ötesi üyelik anlayışının nasıl bir rol oynadığı irdelenmiştir. Bunu belirlemede kaynaklara erişim konusunda sığınmacıların yerleşik halk tarafından nasıl ötekileştirildiği yada içerildiğinin tespit edilmesine odaklanılmıştır.

2014-2015 Sonbahar döneminde Göç Sosyolojisi dersine kaydolun lisans öğrencileri tarafından yerel halkla yüz yüze gerçekleştirilen 44 derinlemesine mülakat bu makalenin verilerine temel oluşturmuştur. Ortalama 25-30 dakika süren mülakatlar görüşmecilerin izni alınarak kaydedilmiştir. Mülakatların yazılı çözümleri öğrenciler tarafından yapılmıştır.

Vatandaş ya da mülteci statüsünde olmamaları, sığınmacıların sağlık, eğitim, çalışma gibi temel haklara bile erişememelerine, bu haklar çerçevesinde de yaşadıkları kentin olanaklarından

yeteri kadar yararlanamamalarına neden olmaktadır. Tüm bu bileşenler ise uydu kentlerde sığınmacıların yaşam koşullarını belirlemektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra gündeme gelen Yasemin Soysal'ın da içinde bulunduğu *ulus ötesi vatandaşlık* yaklaşımı kavramı (Soysal, 2011: 6) vatandaşlık ve hakların yeniden organize edilmesi için farklı stratejilerin geliştirildiğini vurgulamaktadır. Ulus-devlet tarafından yasal olarak tanımlanan ulusal vatandaşlara verilen sosyal haklar, ulus-devlet vatandaşı olmayan fakat o ulus-devlette kalıcı olarak yaşayan kişileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Tarihsel süreçte her zaman devletle özdeşleştirilen vatandaşlık kurumu kısmi olarak devletin hükümlerinden bağımsız bir vatandaşlık kurumuna doğru evrimleşme sürecine girmiştir. Bu uluslararası gelişmelerin, süreç içinde Türkiye'deki politikaları da etkileyeceği varsayılmaktadır.

Sosyal yardım konusundaki düşüncelerini şekillendiren ve vatandaş olan ile olmayan arasında bir hiyerarşi kurarak sığınmacıları ötekileştiren yaklaşımın altında yatan anlayışın ulus-devlet-vatandaşlık bağlantısı olduğu söylenebilir. Vatandaş olma ve vatandaş olmama ayrımı temel alınarak, sosyal kaynaklara erişim hakkı belirlenmektedir. Fakat aynı zamanda dezavantajlı konumda olan Türk vatandaşları ile sığınmacıların kaynaklardan eşit bir şekilde yararlanabilmesi gerektiğini belirten görüşmeciler, böylelikle kaynaklara erişim konusunda ulusal vatandaşlık kolektifinin belirleyici olmadığını doğrudan ifade etmeseler de, ulus ötesi vatandaşlık yaklaşımını fiilen onaylamışlardır.

Sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimleri konusundaki genel eğilim olumsuz değildir. Hatta görüşmecilerin büyük bir kısmı sığınmacıların sağlık hizmetlerinden yararlanmasını temel bir insan hakkı olarak görmekte ya da en azından kaynaklar yeterli olduğu sürece bu konuda sığınmacıların Türk vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olmasını olumlu bulmaktadırlar.

Finansal destek (sosyal yardım) ve sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi kaynaklara erişim konusunda çok az sayıda görüşmecinin Türk vatandaşlarına öncelik tanınması doğrultusunda görüş bildirmesinin altında yatan nedenlerin görüşmecilerin kendilerinin dezavantajlı sosyo-ekonomik konumundan kaynaklanıyor olabileceği ihtimali yüksektir. Bu bağlamda sosyo-ekonomik statü ve sığınmacılara bakış açısı arasındaki ilişkiyi daha detaylı analiz edecek araştırmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Iraklı ve Suriyeli sığınmacı çocukların Türk çocukları ile birlikte eğitim görmeleri konusunda görüşmecilerin büyük bir bölümü bunu sadece olumlu bulmakla kalmamakta, bir kısmı aynı zamanda çocukların çok-kültürlü bir ortamda eğitim almasını arzuluyor bir durum olarak görmektedirler. Bu da bize sosyal yardım ve kısmen sağlık hizmetleri konusunda kullanılan ötekileştirici söylemin çocukları ve onların eğitimi ile ilgili konuları kapsamadığını gösteriyor.

Bu türdeki araştırmaların başka şehirlerde de yapılması vatandaşlık ve sosyal haklardan yararlanma anlamında ulus-ötesi fikirlerin Türkiye'deki yerel halk arasında ne kadar yaygın olduğunu anlama ve sosyal politikalar şekillendirmede referans alma açısından önemlidir.

Kaynakça

- Acar, C., B. Sandıklı, M. Mücaz, Z. Ülger ve P. Torun (2015) “İstanbul’da Yaşayan Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: İhtiyaç Analizi Raporu”, İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Avrupa Komisyonu (2016) “Türkiye: Mülteci Krizi”, İnsani Yardım ve Sivil Koruma, *Echo Tanıtım Belgesi*, http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_tr.pdf (13.06.2016)
- Biehl, K. (2008) *Governing Through Uncertainty: ‘Refugees’ in Turkey*. MA Thesis submitted to Boğaziçi University, İstanbul.
- Biner, Ö. (2016) *Türkiye’de Mültecilik- İltica, Geçicilik ve Yasallık: Van Uydu Şehir Örneği*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bosniak, L. (2006) *The Citizens and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership*, Princeton: Princeton University Press.
- Cenevre Konvansiyonu (1951) “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme”, <http://www.goc.gov.tr/files/files/multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1%C4%B1sk%C4%B1nsozlesme.pdf> (28.06.2016).
- Çelik, N. B. (2015) “Türk Hukukunda Uluslararası Koruma Başvurusunda Bulunan veya Uluslararası Korumadan Yararlanan Yabancıların Hak ve Yükümlülükleri”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6: 67-148.
- Dalar, M., N. Ayhan Algan, Ü. Algan (2013) “Bolu’daki Iraklı Sığınmacıların Sosyal ve Ekonomik Sorunları: Saha Çalışmasına Dayalı bir Analiz”, *Alternatif Politika*, 5, (3): 341-359.
- De la Paz, G. (N.N.) “Citizenship Identity and Social Inequality, *IFE*, Center for Civic Education, <http://www.civiced.org/pdfs/delaPazGabriel.pdf> (3.8.2016).
- Derrida, J. (1976) *Of Grammatology*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Glesne, C. (2013) *Nitel Araştırmaya Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık, (Çev. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu), 2. Baskı.
- Güney, Ü. ve N. Konak (2016) “Bolu’da Suriyeli ve Iraklı Sığınmacılar: Milliyetçilik, Erillik ve Vatandaşlık Temelinde Öteki Algısı”, *Alternatif Politika Göç Özel Sayısı*, yakında çıkacak.
- Hall: (1997a) “The Local and the Gloabal: Globalization and Ethnicity”, in D. A. King (ed.), *Culture, Globalization and the World-System*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 19-40.
- Hall: (1997b) “The Spectacle of the ‘Other’”, in S. Hall (ed.), *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*, Walton Hall, Milton Keynes: The Open University Press, 223-291.
- Jacobson, D. A. (1997) *Rights Across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Kaya, İ. ve E. Eren Yılmaz (2014) “Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Durumu, Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri”, Ankara: SETA.
- Kahya, Ö.ve S. Sallan Gül (2011) “Bir Uydu Kent Örneği Olarak Isparta’dan Sığınmacılık Sorununun Görünümleri”, *Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD)*, <http://www.sgdd.org.tr> (03.06.2016).
- Kazaz, G. (2016). “Eğitim Mülteci Çocukların da Hakkı”, *Agos Gazetesi* (16.05.2016), <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/15341/egitim-multeci-cocuklarin-da-hakkı> (2.8.2016).
- Kirişçi, K. (2014) “Misafirliğin Ötesine Geçerken Türkiye’nin Mülteciler Sınavı”, *USAK: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu ve Brookings Enstitüsü*.
- Manap Kırmızıgül, Ç. (2013) “Experiences of Asylum Seekers in Turkey”, *International Journal of Social Inquiry*, 6 (2): 39-55.
- Marshall, T. H. (1963) “Citizenship and Social Class”, in T. H. Marshall (ed.), *Sociology at the Crossroads and Other Essays*, London: Heinemann Educational Books Ltd.

- Oldfield, A. (1994) "Citizenship: An Unnatural Practice?" in B.S Turner and P. Hamilton (eds.), *Citizenship. Critical Concepts, Vol 1*, London: Routledge, 188-198.
- ORSAM (Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi) (2014) "Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler", ORSAM.
- Önen, C., G. Güneş, A. Türeme, P. Ağaç (2014) "Bir Mülteci Kampında Yaşayan Suriyelilerde Depresyon ve Anksiyete Durumu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6): 223-230.
- Parlak, B. ve A. U. Şahin (2015) "Türkiye İltica ve Göç Mevzuatının Coğrafi Kısıtlama Uygulaması Yönünden Analizi", *Tesam Akademi Dergisi - Turkish Journal of TESAM Academy*, 2 (2): 65-79.
- Said, E. (1978) *Orientalism*, London: Routledge.
- Sassen: (2003) "The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces for Politics", *The New Centennial Review*, 3(2): 41-66.
- Sert, D. ve U. Yıldız (2013) *Autonomy Despite Restrictions: Asylum Seekers in Isparta, Istanbul, and Yalova*, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 1 (1): 135- 152.
- Saussure, F. de (1960) *Course in General Linguistics*, London: Peter Owen.
- SGGD (Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği) (2016) "Eğitim Hakkı", <http://www.refugeeinturkey.org/Egitim-Hakki-i16> (1.8.2016)
- Soysal, Y. (2011) "Postnational Citizenship: Rights and Obligations of Individuality", *Heinrich Böll Stiftung, Heimatkunde, Migrationspolitiches Portal*. <https://heimatkunde.boell.de/2011/05/18/postnational-citizenship-rights-and-obligations-individuality> (3.8.2016).
- Soysal, Y. (1994) *Limits of Citizenship, Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Taşkın A. (2014). "Türkiye'de Haklar ve Ödevler Açısından Yurttaşlık Algılaması: Bir Ölçek Çalışması", içinde A. Durakbaşa, N. A. Şirin Öner ve F. Karapehlivan Şenel (der.), *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 361-381.
- TTBY (2014) "Suriyeli Sığınmacılar ve Sağlık Hizmetleri Raporu", Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.
- Turner, B.S. (1990/1994) "Outline of a Theory of Citizenship" in Turner, B. and P. Hamilton (eds.), *Citizenship. Critical Concepts*, London: Routledge.
- Uluslararası Af Örgütü – Türkiye, (2015) "İçişleri Bakanlığının Yeni Genelgesi Irak'tan Gelen Mültecilerin Haklara Erişimini Kolaylaştırabilir", 29.2.2015, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/37/1504/icisleri-bakanligi%E2%80%99nin-yeni-genelgesi-irak%E2%80%99tan-gelen-multecilerin-haklara-erisimini-kolaylastirabilir> (3.8.2016).
- Üstel, F. (2004) *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyetten Bugüne Türkiye'de Vatandaş Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yay.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek (2013) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9. Baskı.
- Yılmaz, H. (2013) "Türkiye'de Suriyeli Mülteciler İstanbul Örneği" İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği Raporu, http://istanbul.mazlumder.org/webimage/suriyeli_multeciler_raporu_2013.pdf (27.06.2016).

Makale Yazım Kuralları

Makale biçimi

Makale uzunluğu asgari 7 500 kelime, tercihen 70 000 vuruş (boşluklar dâhil) - sayfa başına yaklaşık 3 450 karakter, 20 sayfa - civarında olmalıdır.

Yazı karakteri

Makaleler Microsoft Word programı kullanılarak Times New Roman karakterinde, 1 satır aralıklı olarak ve kenara dayalı şekilde yazılmalıdır. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık

Başlık 12 punto kullanılarak, bold karakterlerle ve sayfa ortalanarak yazılmalıdır.

Yazar Bilgileri

İlk sayfanın sonuna, eğer dipnot bulunuyorsa birinci dipnotun öncesine, yazarın ünvanı, kurumu (*) işaretinin ardına dipnot şeklinde yazılmalıdır.

Referanslar ve Kaynakça

Dipnotlar

Dipnotlar, ilgili sayfanın sonuna sıralı numaralar hâlinde eklenmelidir. Dipnotlar 10 punto kullanılarak, 1 satır aralıklı olarak ve kenara yaslanmış şekilde yazılmalıdır.

Referanslar

Referanslar Harvard Sistemi çerçevesinde parantez içerisinde metnin içinde ilgili bölümün olabilecek en yakın yerinde yazar soyadı ve makale/kitap yılı olarak aşağıdaki örneklere uygun olarak yazılır:

Konu..... çerçevesinde değerlendirilebilir (Keyder, 1989).....

Öniş'in (2005) iddiasına göre.....

alıntılar ise yazar soyadı, makale/kitap yılı ve sayfa numarası olarak yazılır – e.g. (Keyman, 2005:111) ya da (della Porta, 2010:195-205).

Bir yazarın birden fazla eseri kullanıldığında (Göle, 2002; 2010);

Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla eseri kullanıldığında (Tarrow, 1997a; 1997b);

Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla eseri sayfa numarası verilerek kullanıldığında: (Smith, 2002a:195; Smith, 2002b:80)

Birden fazla yazarın çalışması referans olarak verildiğinde yıla göre sıralanır: (Tarrow, 1998; della Porta; 2002; Smith, 2010) (not: aynı yılda yayınlanmış, ikiden fazla çalışma kullanıldığında alfabetik sıralanır).

Kaynakça

Kullanılan kaynakların bilgileri, metnin sonunda yazarların soyadı sırasına göre alfabetik olarak düzenlenen kaynakça bölümünde sıralanmalıdır. Aynı yazarın birden fazla eseri kullanıldığında, yazarın (yazarların) çalışmaları kronolojik olarak eskiden yeniye doğru sıralanmalıdır. Kitap ve dergi isimleri italik harfler kullanılarak yazılmalıdır. Kaynakçada yer verilen çalışmaların birden fazla yazarı var ise, her birinin soyadı ve ad bilgisine yer verilmelidir. Kaynak gösterirken sırasıyla aşağıdaki referans modelleri kullanılmalıdır.

Dergi Makaleleri İçin:

Karpat, K. H. (1972) "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, 3 (July): 243-281.

Derleme Kitaplarda Bulunan Makaleler İçin:

Tilly, C. (1986) "Action collective et mobilisation individuelle", dans P. Birnbaum et J. Leca (sous la dir. de), *Sur l'individualisme*, Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 213-237.

Mardin Ş. (2002) "Adlarla Oyunlar", içinde D. Kandiyoti ve A. Saktanber (der.), *Kültür Fragmanları. Türkiye'de Gündelik Hayat*, İstanbul: Metis, 127-140.

Kentel F. (2011) "Nationalist Reconstructions in the light of Disappearing Borders", in M. Casier and J. Jongerden (eds.), *Nationalisms and Politics in Turkey. Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue*, New York: Routledge, 48-64.

Kitap İçin:

Pettit, P. (1997) *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press.

Birden Fazla Yazarlı Çalışmalar İçin:

Kirişçi, K. (2012) "Turkey's New Draft Law on Asylum: What to Make of It?" in Pacaci Elitok H. S. and T. Straubhaar, *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities*, Hamburg: Hamburg University Press, 63-85.

Güney, A., A. Tekin (2016) *The Europeanization of Turkish Public Policy: A Scorecard*, New York: Routledge.

Teknik Özellikler

Kenar Boşlukları	: Alt, Üst, Sağ, Sol: 2 cm
Cilt payı	: Cilt payı: 0,5 cm Cilt payı yeri: Sol
Kağıt Boyutu	: Özel boyut; Genişlik: 18 cm Yükseklik: 23,5 cm
Düzen	: Tek ve çift sayfalarda farklı Üstbilgi: 1,2 cm Altbilgi: 1,2 cm

Makale Gönderi Adresi

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyasal Bilimler Dergisi
Anadolu Hisarı Kampüsü, 34810-Beykoz/İstanbul
E-posta: siyasalbilimlerdersisi@marmara.edu.tr

Siyasal Bilimler Dergisi, Marmara Üniversitesi Açık Dergi Sistemini kullanmakta olup, makale göndermek isteyen yazarlar makale önerilerini aşağıda internet adresi bulunan Açık Dergi Sisteminde bir hesap açarak bu sistem üzerinden göndermelidirler. Açık Dergi Sistemi sayesinde yazarlar, makale önerilerinin değerlendirme süreçlerini aşama aşama takip edebileceklerdir.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/marusbd/>

8. Sayı için Makale Çağrısı

Siyasal Bilimler Dergisi'nin Mart 2017'de yayınlanacak gelecek sayısında, herhangi bir konu sınırlaması olmadan Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi, Yerel Yönetimler, Sosyoloji ve Tarih gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinleri çerçevesinde yapılan çalışmalara yer verilecektir. Bu çerçevede, araştırmacıları özgün çalışmalarıyla dergimizin önümüzdeki sayısına katkıda bulunmaya davet ediyoruz. Siyasal Bilimler Dergisi, Marmara Üniversitesi tarafından senede iki kere yayınlanan disiplinlerarası, hakemli bir dergidir. Dergide Türkçe, İngilizce ve Fransızca yazılmış çalışmalar yayınlanmaktadır.

Call for Papers for the 8th Issue

Journal of Political Science invites academic papers in the field of Political Science, International Relations, Public Administration, Local Governments, Sociology and History for the next issue which will be published in March, 2017. Journal of Political Science is an international, research-driven, and peer-reviewed journal published by Marmara University semi-annually, which aimed at providing an academic platform for theoretical, analytical, quantitative, qualitative, empirical, and practitioner-based, as well as individual country-based, region-based, and comparative works. The journal accepts submissions in Turkish, English, and French.

Appel à publications pour le 8e numéro

Dans le prochain numéro de la Revue de Science Politique qui paraîtra au mois de mars 2017, des travaux inédits réalisés dans le cadre des diverses disciplines de sciences sociales telles que la science politique, les relations internationales, l'administration publique, la gouvernance locale, la sociologie et l'histoire seront acceptés, sans qu'il n'y ait une délimitation quelconque du sujet. Dans ce cadre, nous invitons les chercheurs à contribuer avec leurs travaux originaux au prochain numéro de notre revue. La Revue de Science Politique est une revue à comité de lecture, pluridisciplinaire, qui est publié deux fois par an par l'Université de Marmara. Des articles scientifiques rédigés en langues turque, anglaise et française sont publiés dans la revue.

